

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

На правах рукопису

ПАЛІЙ МАР'ЯНА БОГДАНІВНА

УДК 340.12

**АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТ
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.12 – філософія права

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
Бліхар В'ячеслав Степанович,
доктор філософських наук, доцент

Львів – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Розділ 1	
МЕТОДОЛОГІЧНА ВМОТИВОВАНІСТЬ	
ДОСЛІДЖЕННЯ АКСІОЛОГІЧНОГО ВИМІРУ	
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	13
1.1 Поняття, зміст та сутність правоохоронної діяльності	
у теоретико-правовому та соціокультурному контекстах.....	13
1.2 Філософсько-правові засади правоохоронної діяльності.....	
	30
1.3 Мотиваційно-ціннісне регулювання правоохоронної діяльності.....	
	49
Висновки до розділу 1.....	67
Розділ 2	
АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:	
ВІД ФОРМУВАННЯ ДО УТВЕРДЖЕННЯ	
ПРОФЕСІЙНОЇ ЦІННІСНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ	
	69
2.1 Сутнісні характеристики аксіологічного визначення	
правоохоронної діяльності.....	69
2.2 Філософсько-правові концепти впливу професійних ситуацій	
на ціннісне обґрунтування правоохоронної діяльності.....	88
2.3 Вплив соціальної дійсності на аксіологічний вимір	
правоохоронної діяльності.....	110
Висновки до розділу 2.....	129
Розділ 3	
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПРОЦЕСУ	
ФОРМУВАННЯ АКСІОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ	
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	131

3.1 Філософсько-правовий вимір ціннісної орієнтації як аксіологічна проблема становлення правоохоронної діяльності	131
3.2 Діагностування ціннісно сформованого ставлення працівника ОВС до правоохоронної діяльності	149
3.3 Стратегія подолання ціннісно невмотивованої специфіки правоохоронної діяльності	170
Висновки до розділу 3	188
ВИСНОВКИ	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	197

ВСТУП

Актуальність теми. З огляду на динаміку розвитку сучасного суспільства, переосмислення цінностей у сфері професійної діяльності, нагальним постає питання щодо уміння особистості адаптуватися до швидкоплинних умов життя.

Вагомого значення у цьому процесі набуває аксіологічний вимір правоохоронної діяльності, який посідає особливе місце у соціальній дійсності. Особливість правоохоронної діяльності обумовлена тим, що передбачає, зокрема, основи соціального проекту особистості громадянина, суспільства та держави загалом у рамках верховенства права та дотримання основних прав і свобод людини та громадянина.

Ціннісна свідомість суспільства (складна і багатоаспектна) є сьогодні об'єктом пильної уваги представників найрізноманітніших наук, фокусує чимало нагальних проблем сучасності, особливе місце з-поміж яких посідає аксіологічна складова правоохоронної діяльності.

Суспільство об'єктивно зацікавлене у відтворенні своєї ціннісної системи від покоління до покоління. Це необхідна умова його стабільності, духовної єдності народу. Ціннісне орієнтування постає як проблема узгодження ціннісних орієнтацій особистості з ціннісною системою соціуму, офіційно утвердженими установками свідомості та поведінки.

Сьогодні у світовому соціокультурному просторі посилюються аксіологічні тенденції, а відтак дедалі більшої актуальності набуває аксіологічний аспект правоохоронної діяльності, яка не лише забезпечує правопорядок, а й формує ціннісні орієнтації її суб'єктів.

Професійні мотиви та ціннісна суть безпосередньо формують і вчинки, і внутрішні переконання працівників органів внутрішніх справ.

Ця проблема потребує ґрунтового філософсько-правового аналізу з використанням усіх сучасних підходів, зокрема аксіології, що синтезує питання змісту цінностей і особливого методу їх дослідження.

Проблематика ціннісної орієнтації суспільства загалом і аксіологічного виміру правоохоронної діяльності зокрема становить важливий і найбільш актуальний аспект сучасної аксіології, оскільки належить безпосередньо до соціальної дійсності.

Теоретичне і практичне значення цієї проблеми, її недостатня розробленість стали підставою для вибору теми дослідження.

Теоретичною основою дисертаційної роботи є напрацювання науковців, які досліджували різні аспекти окресленого питання. Передовсім це українські філософи права: О. Балинська, В. Вовк, Т. Гарасимів, О. Грищук, А. Козловський, С. Рабінович, С. Сливка, А. Токарська, М. Цимбалюк та ін.

Водночас використано розвідки й зарубіжних філософів права: Ю. Баскіна, В. Бібіхіна, О. Данільяна, Г. Іконнікової, А. Закомлістова, Д. Керімова, Н. Міхалкіна, В. Нерсесянца, Ю. Тихонравова та ін.

Чимало уваги аксіологічним питанням формування людини та її практичної діяльності приділили Х. Вегас, А. Гозак, І. Докучаєв, Е. Дюрінг, А. Здравомислов, А. Івін, М. Каган, К. Негус, А. Міхеєв, Д. Скринченко, Л. Топчій та ін.

Проблематику удосконалення правоохоронної діяльності вивчали Ю. Аврутін, К. Гуценко, В. Дубінчак, М. Ковальов, В. Коробка, П. Макушев, О. Новік, А. Сахаров, О. Соколенко, Р. Шай та ін.

У дисертаційній роботі використано основні ідеї, сформульовані у працях відомих українських, європейських і російських філософів, з-поміж яких: Арістотель, М. Бердяєв, М. Гартман, Г. Гегель, А. Гусейнов, І. Кант, Ф. Фукуяма та ін.

Досягненню визначеної пізнавальної мети слугувало використання наукових здобутків вітчизняної філософської думки В. Бліхара, А. Карася, О. Киричка, В. Кременя, Є. Подольської, Ю. Попова та ін.

Аналіз значного теоретичного матеріалу дав змогу дослідити філософсько-правові детермінанти аксіологічного виміру правоохоронної діяльності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Наукове дослідження виконано відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 р. № 649-р «Про затвердження Концепції реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі органів внутрішніх справ» (щодо використання сучасних інформаційно-психологічних технологій у діяльності ОВС і проведення міжгалузевих досліджень на перетині юридичних та інших наукових галузей знань), Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 років, затвердженого наказом МВС України від 29 липня 2010 р. № 347, а також у контексті наукових досліджень Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямом «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний номер 0113U002433).

Мета і задачі дослідження. *Мета роботи* полягає у філософсько-правовій концептуалізації аксіологічного виміру правоохоронної діяльності.

Для досягнення поставленої мети окреслено такі *задачі*:

- обґрунтувати важливість філософсько-правового дослідження аксіологічного виміру правоохоронної діяльності;
- визначити теоретико-методологічні засади вивчення правоохоронної діяльності та перманентного значення її аксіологічного виміру;
- узагальнити основні підходи у філософсько-правовому аналізі аксіологічної складової правоохоронної діяльності;
- з'ясувати стереотипи аксіологічного сприйняття правоохоронної діяльності працівниками органів внутрішніх справ;

- висвітлити аксіологічні детермінанти ставлення працівників ОВС України до правоохоронної діяльності;
- окреслити основні форми впливу соціальної дійсності на аксіологічний вимір правоохоронної діяльності;
- встановити критерії аксіологічного підходу до проблеми формування правоохоронної діяльності та виявити аксіологічне значення морально-етичних і формально-правових аспектів підвищення рівня аксіологічного сприйняття правоохоронної діяльності;
- визначити стратегію підвищення ефективності формування аксіологічної складової правоохоронної діяльності.

Об'єкт дослідження – правовідносини, як контекст аксіологічного обґрунтування правоохоронної діяльності.

Предмет дослідження – аксіологічний вимір правоохоронної діяльності.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційної роботи становлять основні онтологічні, гносеологічні, феноменологічні, аксіологічні й антропологічні, герменевтичні, філософсько- та соціально-правові гіпотези.

Зважаючи на те, що задекларована проблематика знаходиться на перетині багатьох дисциплін (філософії, філософії права, етики, правознавства, теорії та історії держави і права, деонтології тощо), міждисциплінарний характер дослідження визначає і низку методів, використаних у межах дисертації. Таку методологічну багатоманітність застосовано для комплексного вивчення наукової проблеми, поєднання методів, похідних від індуктивної і дедуктивної логіки. Синергетично-герменевтичний метод дав змогу виявити причинно-наслідкові зв'язки для окреслення розвитку правоохоронної діяльності у системі державних, релігійних, етичних, філософських і правових відносин. Дослідження структури аксіологічного сприйняття дійсності супроводжує процес інтерпретації його впливу на правоохоронну діяльність.

Структура дисертації загалом відповідає принципам індуктивного способу мислення: у першому розділі розглянуто методологічну вмотивованість дослідження аксіологічного виміру правоохоронної діяльності; у другому – вивчено аксіологічний аспект правоохоронної діяльності: від утворення до утвердження професійної ціннісної орієнтації; у третьому розділі здійснено детальний філософсько-правовий аналіз процесу формування аксіологічної складової правоохоронної діяльності.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що з філософсько-правових позицій розкрито сутність аксіологічного виміру правоохоронної діяльності. Зокрема, одержано нові наукові результати, які розкривають особистий внесок автора в розробку теми, що досліджується:

уперше:

– у контексті вивчення правоохоронної діяльності висвітлено тему власне аксіологічного виміру її функціонування, зважаючи на те, що для працівників правоохоронної сфери важливе значення мають цінності, що характеризують їх ставлення до своєї роботи, а саме: відданість Батьківщині, гуманізм, справедливість, рівність, свобода, власна гідність і честь, мужність, хоробрість і відвага. Саме ці чинники сприяють підвищенню рівня мотиваційно-ціннісного регулювання правоохоронної діяльності, а також кожної людини зокрема. З'ясовано, що за сучасних умов для правоохоронної діяльності важливо не тільки вплив цінностей як чинника внутрішнього імперативу, а й мотиваційного – як показника вияву внутрішнього через зовнішнє. Ось чому, вкрай важливою постає проблема аксіологічного виміру правоохоронної діяльності, адже професійні мотиви та ціннісна суть безпосередньо формують і вчинки, і внутрішні переконання працівників органів внутрішніх справ;

– обґрунтовано, що реформи правоохоронної системи охоплюють, зокрема, кадровий потенціал ОВС, адже від особистості правоохоронця безпосередньо залежатиме ефективізація правоохоронної діяльності.

Відповідно, аксіологічне визначення особистої поведінки впливає на професіоналізм працівника правоохоронної сфери. Поза сумнівом, процес формування аксіологічного виміру правоохоронної діяльності має ґрунтуватися винятково на взаємозв'язку, координації із соціокультурним реформуванням органів внутрішніх справ загалом;

– доведено актуальність вивчення взаємопроцесів формування особистості, що передбачають відображення працівником правоохоронної системи соціокультурного виміру правоохоронної діяльності загалом. Наголошено на тому, що для фахівців цієї системи особливого значення набувають передовсім морально-ціннісні особистісні якості, а не лише аналітично-умоглядні спроможності та емоційно-світоглядні характеристики, що, своєю чергою, позитивно впливає на формування у них належної ієрархії цінностей;

удосконалено:

– методологію дослідження соціокультурної та філософсько-правової складових аксіологічного виміру правоохоронної діяльності, обґрунтовано розгалуженість структури і багатофункціональність означеної проблеми;

– моделі філософсько-правових експлікацій дослідження аксіологічного виміру правоохоронної діяльності, які дають змогу визначити, що аксіологічні передумови правоохоронної діяльності проявляються у професійній майстерності працівників, їхній сміливості, самовідданості, дисциплінованості, дотриманні правових норм зокрема та високій морально-правовій свідомості загалом, у збереженні честі органів внутрішніх справ тощо;

– трактування взаємозв'язків між цінностями, їх розумінням і реалізацією у практичній діяльності працівниками органів внутрішніх справ. Доведено, що правоохоронна діяльність передбачає насамперед сприяння адаптації громадян до моральних і правових норм, утверджених у суспільстві. Відтак актуалізується значущість аксіологічного буття, що сприяє моральній активізації правоохоронної системи під час її

реформування, оскільки береться за основу вміння диференціювати особисту поведінку та поведінку інших осіб у контексті аксіологічно-правових орієнтацій і мотивацій, критично переосмислювати стереотипи поведінки працівників ОВС;

дістали подальший розвиток:

– філософсько-правове обґрунтування правоохоронної діяльності за суб'єктно-об'єктним критерієм, що стосується таких напрямів, як формування правосвідомості у громадян та суспільства загалом для запобігання правопорушенням; обґрунтування необхідності державного впливу на здійснення суспільством охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки і збереження власності, узгодження питань щодо правосуддя, відповідальності тощо. Це дає змогу поєднувати охоронну та запобіжну діяльність;

– уявлення про значущість правоохоронної діяльності в утвердженні громадянського суспільства, демократичної і правової держави. Обґрунтовано багатовекторність правоохоронної діяльності, з огляду на різноманітність її завдань, що вимагають від фахівців відповідних знань, навиків та якостей;

– розуміння структурно важливих принципів формування правоохоронної діяльності, зокрема аксіологічні і моральні засади професійної поведінки правоохоронця.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані у дисертаційній роботі висновки можуть бути використані у практичній роботі органів влади, діяльність яких пов'язана із нормотворчістю, а також у правозастосовній сфері, зокрема в діяльності ОВС України; у подальшій розробці філософсько-правової концепції формування аксіологічних засад правоохоронної діяльності.

Окремі положення і висновки дисертації можуть застосовуватися:

– у навчальному процесі – під час викладання дисциплін «Філософія права», «Правознавство», «Філософія», «Порівняльне

правознавство», «Професійна етика», «Деонтологія», «Теорія держави та права», «Етика та естетика»; підготовки підручників, навчальних посібників та іншої навчально-методичної літератури;

– у науково-дослідній сфері – для усунення прогалин у вивченні філософсько-правових засад аксіологічного виміру правоохоронної діяльності.

Особистий внесок здобувача. Робота є самостійним дослідженням дисертанта та ґрунтується на авторському переосмисленні наукової проблеми – філософсько-правового дослідження аксіологічного виміру правоохоронної діяльності. Усі наведені в дисертації і винесені на захист наукові результати отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Тези дисертаційної роботи, ідеї та окремі висновки апробовано як доповіді на конференціях та симпозіумах міжнародного та національного рівнів: «Роль суспільно-політичних дисциплін у формуванні світогляду працівника ОВС» (м. Львів, 7 червня 2013 р.); «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 17 жовтня 2014 р.); «Сучасні тенденції розвитку юридичної науки та практики» (м. Львів, 26-27 грудня 2014 р.); «Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн» (м. Запоріжжя, 26-27 грудня 2014 р.).

Публікації. Основні положення і висновки, сформульовані в дисертації, викладено у п'яти наукових статтях, чотири з яких опубліковано у фахових виданнях України з юридичних наук, одна – у виданні іншої держави (Російська Федерація), а також у тезах чотирьох доповідей на науково-практичних заходах.

Структура дисертації і послідовність викладу матеріалу зумовлені логікою дослідження проблеми, метою і задачами наукової роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Повний обсяг

дисертації становить 211 сторінок, з них основний текст – 193 сторінки.
Список використаних джерел (193 найменування) викладено на 15 сторінках.

РОЗДІЛ І
МЕТОДОЛОГІЧНА ВМОТИВОВАНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ
АКСІОЛОГІЧНОГО ВИМІРУ
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1 Поняття, зміст та сутність правоохоронної діяльності у теоретико-правовому та соціокультурному контекстах

Більшість дослідників, що вивчає причини виникнення держави як суспільної необхідності для організації людського співіснування, основним чинником її формування вбачає саме потребу здійснення певної наглядової, так званої «поліцейської функції», що полягає у примусі громадян виконувати певні вимоги суспільства, утверджені як закон. Проблема дослідження поняття, змісту та сутності такої діяльності, яка у сучасному вимірі отримала назву «правоохоронна діяльність», полягає у визначенні місця права як суспільного регулятора відносин держави та її громадян, оскільки забезпечення і реалізація охорони інтересів окремих індивідів та суспільства загалом знаходяться у площині діяльності держави.

Призначення права полягає у регулюванні та охороні суспільних відносин. Охоронна функція права – обумовлений соціальним призначенням напрям правового впливу з метою охорони загальнозначущих, найважливіших суспільних відносин, їх недоторканності.

Очевидно, що функції держави стосовно суспільства – це основні напрями її діяльності, які загалом передбачають упорядкування справ усіх суб'єктів суспільства. Зокрема, перед кожною державою у правовій площині постає необхідність здійснювати реалізацію таких основних завдань держави, як забезпечення свободи, безпеки і власності.

З іншого боку, саме охоронна (правоохоронна) діяльність держави реалізується через охоронну функцію права. Якщо охоронна функція права пов'язана з охороною існуючих суспільних відносин, то охоронна діяльність держави спрямована на охорону самого права, оскільки без цього право не здатне ефективно функціонувати.

Отже, відбувається синтез діяльності держави і права як суспільних феноменів, за якого право охороняє суспільні відносини і саме так утворює юридичні підстави для правоохоронної діяльності держави, функціонування її правоохоронної системи. Такий суспільний тандем знайшов своє відображення у Конституції України, згідно з якою права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є обов'язком держави (ч. 2 ст. 3) [88].

Відтак розглядати поняття, зміст і сутність правоохоронної діяльності у сучасній правовій державі необхідно, на нашу думку, не лише через сформовані традиційні уявлення, а й у контексті правоохоронної діяльності як специфічної соціальної діяльності, провадження якої зумовлено об'єктивними потребами життєдіяльності суспільства.

Саме з огляду на необхідність установа для людей громадського порядку, видатний правознавець М. С. Кельман визначає поняття держави як суспільний союз вільних людей із примусово встановленим мирним порядком завдяки наданню виключного права примусу тільки органам держави [81, с. 71]. Тому не випадковим є те, що останніми роками у науковій літературі спостерігається тенденція, коли дослідження правоохоронної діяльності розпочинають із розгляду функцій держави. Зокрема, такого підходу щодо визначення та характеристики правоохоронної діяльності дотримуються польські (В. Ланга, Е. Врублевський, С. Завадський) [пор. 81] та чеські (Е. Кучер, Ф. Червенанські) науковці [95].

Це, зокрема, пояснюється тим, що правоохоронна діяльність спрямована насамперед на виконання завдань щодо забезпечення законності

та правопорядку, захисту прав і свобод людини та громадянина, охорони прав і законних інтересів державних органів та установ, недержавних організацій, трудових колективів і громадських об'єднань, боротьби зі злочинами та іншими видами правопорушень. Ці завдання є предметом турботи передусім держави та її органів, про що так чи інакше йдеться в Основному законі України – Конституції України.

Практика державотворення і побудови правового суспільства в Україні свідчить, що об'єктивна конкретно-історична унікальність є характерною не лише для сучасної правової системи України, а й для всього етноправового розвитку постсоціалістичних та пострадянських країн. Водночас теоретично еволюція правової системи, співвіднесення правової традиції до того чи іншого напрямку однорівневих правових явищ – це правова гіпотеза, зміст якої завжди зумовлений обраним дослідником критерієм класифікації правових явищ. А отже, не варто без належного фундаментального, всебічного теоретичного дослідження й обґрунтування правової проблеми вважати спростованою гіпотезу про такий ступінь унікальності, неповторності вітчизняної правової традиції.

Таку думку поділяє і російський науковець Ю. В. Степаненко, який зазначає, що проблема дослідження правоохоронної діяльності зводиться до проблем функцій права, функцій держави та її органів, а також форм їх здійснення; правоохоронної системи, юридичної діяльності, реалізації права [1, с. 129].

Сутність та «наповнення» правоохоронної діяльності держави знаходяться на «перехресті» особливостей її місця та функцій, тобто визначення ролі цієї діяльності в теоретичних конструкціях механізмів держави та їх правового регулювання.

Особливість правоохоронної діяльності як окремого виду діяльності державного управління полягає у такому його аспекті як певний вид соціального управління та важливого засобу гарантування й охорони основних прав людини. Врахування соціальної природи та сутності

правоохоронної діяльності виявляє подвійну природу цього виду державотворчої діяльності як особливого різновиду соціальної діяльності та державно-правового аспекту соціального управління. Адже правоохоронна діяльність провадиться задля забезпечення дотримання правосуддя, що безпосередньо стосується захисту найбільш значущих прав та законних інтересів людини, громадянина та інших суб'єктів суспільних відносин. Водночас обов'язковою умовою є реалізація цих прав і свобод насамперед через забезпечення конституційних норм, зокрема тих, що безпосередньо пов'язані з належним здійсненням правосуддя з боку держави, гарантіями його законності, обґрунтованості і суспільної справедливості. Тому саме забезпечення правосуддя через правоохоронну діяльність держави, не применшуючи значення інших правоохоронних функцій, є основною функцією правової системи.

Для здійснення державою функцій стосовно правоохоронної діяльності відповідно до чинного законодавства існують конкретні державні органи, що відповідно й мають назву «правоохоронні органи».

На законодавчому рівні визначення терміна «правоохоронні органи» міститься у ч. 4 ст. 1 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над воєнною організацією і правоохоронними органами держави», згідно з якою «правоохоронні органи – державні органи, які відповідно до законодавства здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції» [137].

Проте відсутність тлумачення змісту понять «правоохоронні» та «правозастосовчі» функції свідчить про неповноту цього визначення. Відтак, слушним є зауваження А. Подоляки, що «нечітке й суперечливе вживання законодавцем терміна «правоохоронні органи» свідчить про відсутність єдиного підходу до його розуміння й тлумачення. Це ускладнює вирішення теоретичних проблем у цій сфері, негативно впливає на правове регулювання компетенції правоохоронних органів, правове й соціальне становище їхніх працівників, а отже, на їхню діяльність загалом» [127].

Це, зокрема, спричиняє і нечіткість під час розмежування компетенції і повноважень різних правоохоронних органів, дублювання їхніх функцій, паралелізм у завданнях та цілях діяльності, спричинює конфліктність у взаємовідносинах між працівниками цих державних структур.

Перелік правоохоронних органів уперше закріплено в Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», відповідно до якого до правоохоронних органів належать [138]: суди (Конституційний Суд України і суди загальної юрисдикції); органи прокуратури; органи Міністерства внутрішніх справ України; органи Служби безпеки України; митні органи; органи охорони державного кордону; органи державної податкової адміністрації; органи державної контрольно-ревізійної служби; органи державної лісової охорони; інші органи, що виконують правозахисні та правоохоронні функції (зокрема адвокатура, нотаріат, органи юстиції).

Водночас слід зауважити, що такий широкий перелік правоохоронних органів пояснюється насамперед тим, що на законодавчому рівні залишається остаточно не вирішеним питання про поняття правоохоронної діяльності та його однозначне визначення. Тому необхідно професійно підходити до використання юридичних термінів у законодавчому процесі.

У юридичній літературі поняття правоохоронної діяльності трактується доволі широко. Це пояснюється тим, що ним охоплено проблеми і питання соціального регулювання, правопорядку та правоохоронної діяльності, які посідають особливо важливе місце та активно досліджуються в українській юридичній та філософській літературі.

Ці питання стали предметом досліджень і сучасних науковців, і їх попередників, зокрема Ю. Г. Арзамасова, С.С. Алексєєва, О. Є. Жалінського, Б. О. Кістяківського, М. М. Коркунова, В. М. Кудрявцева, М. С. Маясіна, П. І. Новгородцева, Л. Й. Петражицького, І. В. Ростовщикова, В. С. Соловйова, В. Т. Томіна, Є. М. Трубецького, В. В. Черданцева, Б. М. Чичеріна, Г. Ф. Шершеневича, В. П. Федорова, С. Л. Франка та ін.

Дослідження цих учених особливо є важливими з огляду на взаємозв'язок правової науки з близькими за змістом і предметами вивчення неюридичними науками. Водночас такі зв'язки можуть бути різними за своїм характером, однак висновки, зроблені в рамках різноманітних галузей науки, зокрема філософії, економіки, соціології, можуть слугувати методологічною, принциповою базою для вивчення питань держави і права, бути основою їх теоретичного осмислення.

Філософсько-наукове трактування питань права як про найбільш загальні закономірності розвитку природи, суспільства та людського пізнання, фізичного, соціального і духовного буття формує теоретичну правову думку, визначає основні методологічні напрями для викладення світоглядно важливих висновків у процесі дослідження проблем виникнення, суті та шляхів розвитку держави і права.

Це пояснюється тим, що усі юридичні науки ґрунтуються на матеріальних основах пізнання всесвіту та суспільства, на таких основоположних ідеях філософії, як матеріальність світу та його принципова пізнаваність, на важливості духовних та матеріальних умов існування людини і суспільства.

Крім того, у державно-правових дослідженнях активно використовуються в діалектичному методі пізнання такі філософські категорії, як сутність і явище, зміст і форма, загальне та одиничне, аналіз і синтез, система і структура та ін.

Такий підхід повинен охоплювати, по-перше, загальнонаукові методологічні (зокрема на філософському рівні) принципи дослідження правоохоронної діяльності, по-друге, методологію, тобто вироблення конкретних методів її дослідження відповідно до тих наук і наукових дисциплін, предметом яких є правоохоронна діяльність у всіх своїх виявах, по-третє, спеціальні методи дослідження, щоб забезпечити предметний розгляд правоохоронної діяльності, зокрема її оцінку, вимір її ефективності за допомогою кількісних методів [2, с. 20].

Слід зауважити, що питання щодо завдань правоохоронної діяльності, як і щодо її поняття і змісту, на законодавчому рівні в Україні ще потребують удосконалення. Попри це, у деяких законодавчих актах, у тій чи іншій мірі окреслено питання організації й діяльності різних правоохоронних органів.

Однак, як свідчить аналіз цих нормативних актів, у всіх випадках основними об'єктами, що мають підлягати захисту з боку правоохоронних органів, є: 1) людина, зокрема її права і свободи; 2) суспільство, його матеріальні і духовні цінності; 3) держава, тобто конституційний лад, суверенітет і територіальна цілісність.

Відтак, можна вважати, що основними орієнтирами під час розкриття змісту завдань правоохоронної діяльності є саме ці положення, оскільки в них чітко визначено цінності, що повинні охоронятися правом, а отже, правоохоронними органами.

Таким чином, основним завданням правоохоронної діяльності є гарантування захисту прав, свобод і законних інтересів особи, матеріальних і духовних інтересів суспільства, захисту конституційного ладу, суверенітету і територіальної цілісності держави. А у разі їх порушення – негайного реагування та поновлення.

Перелік правоохоронних органів, що діють в Україні, дає підстави стверджувати, що за своїм змістом правоохоронна діяльність є доволі багатоаспектною, охоплює значну кількість різноманітних функцій, зміст яких визначається основними напрямками цього виду діяльності для конкретного виду правоохоронних органів.

Загалом правоохоронна діяльність в Україні охоплює такі напрями державного регулювання правопорядку: виявлення, запобігання та розслідування злочинів та інших правопорушень; захист державної (національної) безпеки, державного кордону та правопорядку в Україні; діяльність органів прокуратури; діяльність щодо забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.

З-поміж функцій правоохоронного напрямку державного впливу виокремлюють: правосуддя; судовий контроль; прокурорський нагляд; розслідування злочинів; надання правової допомоги; організаційне забезпечення діяльності судів та інших органів.

Кожна із цих функцій спрямована на досягнення у своїй діяльності конкретних результатів, зокрема: 1) усунення порушень норм Конституції України, законів України та підзаконних актів; 2) дотримання принципу справедливості під час розгляду цивільних і кримінальних справ, справ про адміністративні правопорушення, арбітражних справ тощо; 3) розкриття злочинів і викриття осіб, винних у їх вчиненні; 4) виявлення й усунення порушень закону засобами прокурорського нагляду та реагування; 5) підготовка матеріалів для розгляду конкретних справ у суді; 6) надання, за необхідності, кваліфікованої юридичної допомоги, особливо тим особам, які притягаються до кримінальної відповідальності, а також надання інших юридичних послуг; 7) створення умов для належної діяльності судів та інших правоохоронних органів.

Досягнення сукупності зазначених результатів є практично гарантією забезпечення виконання завдань, поставлених перед органами правоохоронної діяльності, незважаючи на численність, своєрідність та специфічність методів, що використовуються для реалізації конкретних функцій правоохоронної діяльності. Слід зауважити, що усі наведені функції є взаємозалежними і взаємодоповнюють одна одну у діяльності правоохоронної системи країни.

У теоретично-правовому і соціокультурному аспектах не можна обійти увагою також проблеми співвідношення правоохоронної діяльності та реалізації прав людини стосовно діяльності правоохоронних органів. Цим проблемам, зокрема, присвячені дослідження С. С. Алексєєва, В. С. Афанасьєва, М. В. Вітрука, Н. Л. Гранат, І. Я. Дюрягіна, Л. М. Колодкіна, В. В. Лазарева, О. А. Лукашевої, О. С. Мордовцева, М. П. Орзіха, С. В. Поленіної, В. М. Чхіквадзе.

Питання соціокультурної значущості правоохоронної діяльності вивчають також сучасні вітчизняні вчені. Особливою актуальністю вирізняються праці В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійка, О. К. Безсмертного, І. В. Бондаренка, А. П. Зайця, О. В. Зайчука, А. М. Колодія, В. В. Копейчикова, М. І. Козюбри, Р. А. Калюжного, Н. М. Оніщенко, П. В. Онопенка, О. В. Петришина, П. М. Рабіновича, О. Ф. Скакуна, С. П. Сегеди, О. Д. Тихомирова, Ю. С. Шемшученка та ін.

Водночас, попри значну зацікавленість цими проблемами юристів, наявність численних наукових ідей стосовно правоохоронної діяльності, її завдань, структури та призначення в системі функцій держави та права і виокремлення на цій основі предмета дослідження, питання природи, сутності правоохоронної діяльності залишаються недостатньо проаналізованими на комплексному філософсько-правовому рівні.

Відтак можна пояснити і розмаїття поглядів дослідників стосовно розуміння поняття та змісту правоохоронної діяльності у структурі правових форм діяльності держави та співвідношення цього виду діяльності з іншими видами правової діяльності.

Отже, розглядаючи діяльність у правоохоронній сфері, на думку С. С. Алексєєва, слід виокремлювати такі її основні правові форми, як правотворчу, правовиконавчу і правозабезпечувальну діяльність, поділяючи останню на організаційну, контрольно-наглядову і правоохоронну [9, с. 58–59]. Зокрема, під правотворчістю розуміється об'єктивно зумовлений, завершальний процес формування правової діяльності, у результаті якого створюються законодавчі та підзаконні акти, що містять юридичні норми, який водночас є і специфічним різновидом соціального управління [9, с. 73].

У своїх дослідженнях В. М. Горшенев та І. Б. Шахов виокремлюють правотворчий і правозастосовний аспекти правоохоронної діяльності, диференціюючи останній на правонаділяючу і правоохоронну діяльність; водночас вирізняють такі аспекти, як правозабезпечувальний, юрисдикційний і правовиконавчий; а також наголошують на особливій –

охоронній – контрольно-наглядовій діяльності [53, с. 20–21; 132]. Натомість, на думку Ю. М. Козлова, правоохоронну і юрисдикційну діяльність необхідно розглядати як синоніми [4, с. 383].

Відтак, у наведених твердженнях ті чи інші види правової діяльності чітко не пов'язуються із конкретними функціями держави, для реалізації яких вони й існують. Попри те, що деякі функції є навіть однаково співвідносними функціями держави (наприклад, правотворча) і функціями державних громадських об'єднань (правонадання, юрисдикційна), вони, зрештою, змістовно знеособлюються, хоча водночас можуть відображати і юридичну (наприклад, правозастосовувальну), і організаційну (наприклад, контрольно-наглядову) форми функціонування державних інституцій.

Такий підхід зумовлює широке трактування правоохоронної діяльності як філософсько-правового поняття, що ускладнюється ще і тим, що у чинному законодавстві наразі нема остаточного трактування правоохоронної діяльності. Своєю чергою, науковці, які працюють у площині права, державознавства, історії держави і права, акцентують свою увагу на різних аспектах правової діяльності, пов'язуючи її з охороною права та державними органами, що покликані її (тобто охорону права) забезпечити.

Зокрема А. Б. Сахаров зазначає, що «правоохоронна діяльність – це діяльність спеціальних державних органів (прокуратури, органів внутрішніх справ, судів, виправно-трудоxих установ), покликаних здійснювати безпосередню боротьбу зі злочинністю». Однак так сформульована дефініція правоохоронної діяльності не повністю передбачає усі напрями роботи правоохоронних органів, зокрема загальний нагляд прокуратури, охорону суспільного ладу та суспільної безпеки майна громадян та інших захищених правом соціальних цінностей, а також правову профілактику і пропаганду. Тобто: по-перше, правоохоронну діяльність, яка спрямована на її правозабезпечуючу складову, що не пов'язана безпосередньо із конкретними злочинами; а, по-друге, діяльність правозастосовчу, що пов'язана із

конкретними злочинами, їх виявленню, реєстрацією, розслідуванням, судовим розглядом справ, виконанням покарань [149, с. 83–85].

Дещо обмеженим, на нашу думку, є визначення правоохоронної діяльності, наведене М. І. Байтіним, котрий вважає, що це – певна «форма здійснення функцій держави у вигляді владної оперативної діяльності органів держави з охорони норм права від порушень, захисту наданих громадянам суб'єктивних прав і забезпечення виконання покладених на них юридичних обов'язків» [15, с. 230]. Зміст цього виду діяльності дослідник убачає у тому, що вона «охоплює заходи для запобігання правопорушенням, розслідування всіх обставин справи і встановлення істини у разі правопорушення, допустимість конкретних справ порушення правових норм і, навіть, ймовірність правових колізій і земельних спорів, застосування правових санкцій до правопорушників і забезпечення реалізації їх юридичної відповідальності» [15, с. 231–232].

Водночас існує і більш широке трактування правоохоронної діяльності. Зокрема, І. Марочкін, М. Сибільова вважають, що «правоохоронна функція тією чи іншою мірою властива усім органам державної влади і є складовою діяльності інших органів, організацій, установ та посадових осіб, що обумовлено конституційними вимогами дотримання законності, забезпечення охорони правопорядку, інтересів суспільства, прав і свобод громадян. Однак ця діяльність у більшості органів та організацій не є основною, вона вторинна, постає з основної, забезпечуючи реалізацію їх організаційно-управлінської функції у галузі економіки, фінансів, науки, освіти та інше» [123, с. 78–79].

Відповідно до досліджуваних філософсько-правових доктринних розробок правоохоронна діяльність як певний вид державної діяльності має низку характерних істотних ознак.

Одна із таких ознак виявляється в тому, що ця діяльність може провадитись не будь-якими способами, а лише за допомогою застосування заходів юридичного впливу. До таких заходів зазвичай належать заходи

державного примусу і стягнення, які повинні обов'язково бути регламентовані законом. Наприклад, якщо вчинено злочин, то винній у його здійсненні особі може бути призначено покарання або інші заходи впливу, передбачені чинним кримінальним, адміністративним тощо законодавством; якщо заподіяний майновий збиток, що не тягне за собою кримінальну відповідальність, то на винну особу може бути покладений обов'язок відшкодувати цей збиток або застосовано майнову санкцію тощо. Водночас поряд із заходами юридичного впливу, важливе місце відводиться і заходам запобігання протиправним діям, їх профілактиці, застосування яких допускається лише у встановлених законом межах.

Іншою істотною ознакою правоохоронної діяльності є те, що заходи юридичного впливу, що застосовуються до порушників, повинні чітко відповідати вимогам закону. Тільки за такої умови закон може слугувати підставою застосування конкретної міри впливу і чітко визначати її зміст. Водночас орган, що застосовує таку дію, зобов'язаний неухильно виконувати відповідні розпорядження. Згідно з законом встановлена міра стягнення може бути застосована тільки до винного у вчиненні протиправної дії і лише у визначених межах.

Ще однією характерною та не менш істотною особливістю для правоохоронної діяльності є те, що вона реалізується у встановленому законом порядку, із дотриманням певних процедур. Законом передбачено певні правила і для розгляду справ про різні види правопорушень (наприклад, порядок розгляду), для вирішення майнових суперечок, суперечок, пов'язаних із звільненням, тощо. Такі правила встановлені законом для кожного конкретного правового випадку і підлягають обов'язковому виконанню. Їх недодержання може спричинити визнання рішення незаконним і недійсним, а також інші негативні наслідки, зокрема і для посадової особи, що уможливила їх порушення.

Істотною ознакою правоохоронної діяльності вважається й те, що її здійснення і забезпечення покладається передусім на спеціально

уповноважені державою державні органи, що комплектуються відповідним чином підготовленими службовцями, як правило, юристами, а також за необхідності іншими фахівцями, які володіють необхідними знаннями і навиками з інших галузей наук.

У розпорядженні цих посадових осіб є необхідні матеріальні і технічні засоби. Організація і діяльність таких органів докладно і всебічно регламентовані на законодавчому рівні, зокрема шляхом установаження особливих процедурних (процесуальних) правил для вирішення найбільш важливих питань. Усе це у сукупності спрямовано на забезпечення законності, обґрунтованості і справедливості рішень, ухвалених відповідними органами.

Узагальнюючи наведене, можна визначити поняття правоохоронної діяльності через коротку теоретико-правову характеристику як певний вид державної діяльності, що здійснюється з метою охорони права спеціально уповноваженими органами шляхом застосування заходів юридичного впливу тільки відповідно до закону і за неухильного додержання встановленого ним правопорядку у державі.

Як зазначає Ю. Є. Аврутін, дослідження сутності правоохоронної діяльності має охоплювати всю структуру цього виду соціальної діяльності, тобто її цільове призначення як проекцію на конкретні потреби товариства саме у вигляді діяльності, процес і особистісний стиль здійснення, а також використовувані у ній форми, методи, засоби та кінцеві результати [2, с. 20].

Зокрема, пов'язана із багатоаспектністю якісного прояву сутності правоохоронної діяльності теоретично-правова основа цього виду юридичної і державотворчої діяльності стає об'єктом наукового вивчення у площині різних галузей права, таких, як конституційне, кримінальне, кримінально-процесуальне, адміністративне тощо, а також теорії держави і права, соціології, психології, теорії управління та ін.

Це свідчить про необхідність комплексного, міждисциплінарного підходу до вивчення феноменів прояву і суті правоохоронної діяльності

через її системне осмислення. Як результат, науковець чи юрист має змогу вивчати правоохоронну діяльність саме через її діяльнісний підхід, а саме дослідити такі філософсько-правові аспекти:

- правоохоронна діяльність як специфічний вид людської діяльності, що реалізується в інтересах життєзабезпечення соціуму у вигляді спеціальних механізмів, з-поміж яких особливо слід виокремити правові, світоглядно-моральні, психологічні, організаційні;

- правоохоронна діяльність як певний інституалізований вид правової діяльності, що виник у результаті природничо-історичного професійного поділу суспільної праці під час формування різних галузей життєдіяльності суспільства та відповідних інститутів управління ним;

- правоохоронна діяльність як специфічний вид предметної людської діяльності, межі, форми і методи якої визначені державою, котра виступає основним суб'єктом правової регламентації компетенції і предметів ведення (наприклад, державні органи правоохоронної діяльності).

Такий аналіз поняття та змісту правоохоронної діяльності дає змогу зробити висновок, що сутності правоохоронної діяльності притаманна низка істотних ознак, з-поміж яких необхідно виокремити такі:

- 1) основним завданням правоохоронної діяльності є її спрямованість на охорону чинного права, утвердженого в законодавчих актах країни, від будь-яких порушень з боку фізичних або юридичних осіб, резидентів чи нерезидентів країни;

- 2) правозастосовна дія правоохоронної діяльності може здійснюватися уповноваженими на це правоохоронними органами лише шляхом:

- виявлення правопорушень і осіб, винних у їх вчиненні;
- розгляду юридично значущих справ і, за потреби, відповідно до чинного законодавства, застосування до правопорушників примусових заходів і стягнень;

- висунення обґрунтованого обвинувачення у вчиненні правопорушення;

- інститути захисту державою порушених прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб;
- нагляду за додержанням законів на території України.

Правоохоронна діяльність, яка провадиться уповноваженими державними чи правоохоронними органами, повинна чітко відповідати приписам правового нормативного акта. Наприклад, підставою для застосування конкретного заходу впливу на правопорушника може тільки порушення закону, зокрема таке обґрунтування дії правоохоронних органів повинно чітко визначати його зміст. Установлена в законі міра відповідальності може бути застосована тільки до винного у вчиненні діяння і тільки в зазначених межах.

Так, за відповідними правилами, приписаними, зокрема, у кримінально-процесуальному та інших кодексах України, здійснюється розгляд майнових спорів, спорів, пов'язаних із звільненням, тощо. В усіх випадках ухвалення рішення про застосування або незастосування до особи юридичних заходів впливу передбачені встановлені законом конкретні правила, які необхідно обов'язково виконувати.

Слід водночас зауважити, що інколи розглядається ще таке поняття, як «міжнародна правоохоронна діяльність держави». Під цим терміном розуміють діяльність, визначену міжнародною правоохоронною та міжнародною судовою функціями держави, котрі реалізуються національною системою правоохоронних та судових органів, що здійснюється в межах міжнародних охоронних та регулятивних правовідносин і має відповідати системі їх принципів.

На думку Р. М. Бірюкова, «зростаюча тенденція до міжнародно-правової глобалізації сприяє появі нових принципів і норм права, встановлення яких попередньо належало до сфери внутрішніх справ суверенних держав. Це істотно оновлює державно-правові системи членів світового співтовариства у контексті сучасних загальновизнаних універсальних стандартів» [30, с. 40].

Як наслідок, зміна правової системи, основним призначенням якої є забезпечення охорони права, правових свобод і обов'язків, є безумовною складовою розвитку цивілізації, від її витоків до сучасності, як певний правовий рух історично обумовлених суспільних процесів і відповідних цим процесам правових норм, форм і процедур їх юридичного вираження, упорядкування і закріплення.

Глобалізація самого права, прогресивний розвиток універсальних властивостей, норм, форм і процедур правового різновиду суспільного життя стає необхідним етапом. Від того, чи матиме змогу сучасна правова система належати до загальноцивілізаційних цінностей, залежить багато в чому і спроможність права регулювати процеси загальносуспільної глобалізації у рамках загального (загальноважливого і загальнообов'язкового) правопорядку і для внутрішніх, і для міжнародних відносин.

Отже, можна стверджувати, що найзагальнішим визначенням поняття правоохоронної діяльності, яке використовується у правовій літературі, може бути формулювання правоохоронної діяльності як певного виду державної діяльності, що здійснюється з метою охорони права спеціально уповноваженими державними органами – правоохоронними органами – шляхом застосування юридичних заходів впливу тільки відповідно до закону і за неухильного дотримання встановленого порядку.

Використання зарубіжного досвіду у визначенні поняття, змісту і сутності правоохоронної діяльності свідчить про певні тенденції глобального та регіонального рівнів, з-поміж яких слід передусім виокремити тенденцію до універсалізації й уніфікації права [77, с. 155]. Це відбувається в результаті того, що у підґрунті розвитку цієї тенденції є об'єктивний процес інтеграції різноманітних секторів сфер життя суспільства, зокрема економіки і фінансів, засобів зв'язку та засобів масової інформації тощо, який не міг позначитись і на еволюції права загалом, і на тенденціях його подальшого розвитку, зокрема й у нашій країні.

Правова практика свідчить, що процеси універсалізації та уніфікації права простежуються практично на усіх історичних етапах державно-правового розвитку, але в умовах глобалізації вона проявляється найяскравіше, а внаслідок швидкого поширення інформації у глобалізаційному просторі має не просто еволюційний, а вибуховий, революційний характер [104, с. 5–11].

Правоохоронна діяльність спрямована на запобігання виникненню умов і причин імовірних та учинених суспільно небезпечних явищ, припинення їх розвитку та ліквідацію наслідків. Різним видам правоохоронної діяльності властива одна спеціальна ознака, яка полягає в тому, що охорона прав фізичної чи юридичної особи здійснюється шляхом застосування публічно встановлених процедур. Як охоронний інструмент держави правоохоронна діяльність впливає на поведінку суб'єктів правовідносин за допомогою використання дозволів, приписів, заборон, контролю за їх додержанням та реалізацією юридичної відповідальності.

У сучасній державі на трансформацію, зміни і модернізацію правоохоронної системи, як і інших державно-правових інститутів, норм і відносин на всесвітньому, макрорегіональному і внутрішньо-національному рівнях, особливо впливають і впливатимуть глобалізаційні процеси. Безсумнівно, це істотно дається взнаки, стимулюватиме, прискорюватиме та значно оновлюватиме процеси універсалізації у державно-правовій сфері України.

Проте, незважаючи на отримані результати проведених досліджень, недостатньою мірою розкриті особливості цих процесів, а також їхнє практичне значення [115, с. 194–197]. Тому важливим моментом дослідження сутності, призначення правоохоронної діяльності та державних органів, що її реалізують, є узагальнення цих особливостей та виокремлення найсуттєвіших і найголовніших моментів правового процесу державотворення з урахуванням існуючих сучасних процесів глобалізації та процесу інтеграції правової системи України у світову правову систему.

Отже, необхідно зважати на роль правоохоронної системи та її діяльності у контексті основних політико-правових передумов інтеграції, а саме: політичне визначення України та формування відповідного правового простору у нових умовах європейської та світової інтеграції; забезпечення територіальної цілісності та створення адекватної системи національної безпеки; безумовне виконання міжнародних зобов'язань, особливо у сфері прав людини; безпосередня участь у регіональних і глобальних політичних процесах; формування відповідного законодавства стосовно охорони правових інтересів громадян та суспільства загалом; вироблення ефективних механізмів та інструментарію реалізації та забезпечення охорони права.

1.2 Філософсько-правові засади правоохоронної діяльності

Суспільство є надзвичайно складною системою, що формується в міру розвитку здатності людей відокремлювати себе від природи та створювати власне громадське середовище. Сучасна філософія визначає три основні групи чинників, що обумовлюють розвиток людського суспільства [3]: праця (специфічно людська доцільна діяльність); спілкування (колективний характер діяльності і життя); свідомість (пізнання, інтелект, духовний зміст людської діяльності).

Тому соціум (суспільство) можна визначити як сукупність усіх форм і способів взаємодії та об'єднання людей. У такому широкому значенні суспільство містить все, що вирізняє цю систему з-поміж природно-космічних явищ, дає змогу пізнати створену людиною реальність як особливу форму руху матерії. Суспільство як система взаємодії людей визначається певними внутрішніми суперечностями – між природою і суспільством, між різними соціальними спільнотами, між суспільством і

особистістю. Ці зв'язки стали основою для розробки різноманітних соціологічних концепцій суспільства [178, с. 138–144].

У сучасному демократичному світі внаслідок цивілізаційного прогресу найвищою його цінністю стає людина, її права та свободи. Поширившись усіма європейськими країнами, Північною Америкою та іншими демократичними країнами світу, гуманістичні цінності обумовили певну об'єктивну потребу, призвели до необхідності внесення суттєвих уточнень у політику системних перетворень, зокрема правову сферу.

Ідеться не лише про істотне посилення соціальної спрямованості цивілізаційного курсу у проведенні ринкових реформ, а й про перетворення соціального чинника у важливий інструмент прискорення соціального та економічного зростання, підвищення дієвості державної влади і громадського самоврядування, досягнення у суспільстві взаєморозуміння та злагоди між різними верствами населення.

Такий підхід до демократичних принципів співжиття у суспільстві значною мірою можна пов'язати із безпосереднім розвитком філософської думки гуманізму, антропоцентризму, аксіології, екзистенціалізму тощо. Звертання до людини як до основи соціуму визначає і взаємозв'язок між єством права і екзистенціальною природою людського та суспільного буття. З огляду на це, можна припускати, що початковою об'єктивною своєю підставою право завжди має людину як соціальний суб'єкт діяльності, яка у суспільних відносинах виступає одночасно як джерело і носій права. І ця думка, на наш погляд, настільки ж є правильною, наскільки виявляється істинною та гносеологічна установка, що має у своїй основі «антропоцентричний принцип» побудови концепції права, і вже на основі цього потенційно претендує на автентичність опису, пояснення і розуміння природи і єства права. Йдеться про установки, так званого, «природного права».

Натомість жодна методологічна позиція, яка виключає як початковий принцип дослідження права людини, як джерела іманентного права,

заміняючи його псевдофеноменами влади, закону, держави, так званих історичних закономірностей, деяких трансцендентних підстав тощо, не може серйозно сприйматися, зрозуміло, за межами позитивістського підходу до тлумачення природи і ества права і суто сцієнтистського стилю мислення і розуміння права як предмета дослідження.

Однією з найважливіших загальносвітолядних наук є філософія, котра дає людині змогу розглядати світ і суспільство у найбільш загальному вимірі, враховуючи взаємовплив багатьох різнорідних чинників на їхній розвиток та становлення, визначати і прогнозувати ймовірні зміни глобального характеру [175, с. 6].

Соціальна філософія і філософія права, як одні із галузей філософського знання, визначають специфіку і тенденції розвитку людського суспільства, механізми його утворення та закони існування, місце в ньому людини, соціальну будову суспільства, рівні і форми його організації, спрямованість та сенс людської історії, духовні основи суспільства.

Використання філософського осмислення правових відносин як невід'ємної складової суспільних відносин у соціумі свідчить про важливість відображення правових норм у суспільній свідомості, державному управлінні, у державотворчому і правотворчому процесах задля цивілізаційного розвитку суспільства і стабільності перетворень, що в ньому відбуваються. Зокрема, відомий вітчизняний дослідник теорії держави і права П. М. Рабінович зазначає, що «філософсько-світоглядні підходи визначають саму стратегію дослідження, його загальну спрямованість, орієнтують на знаходження, відбір, накопичення цілком визначених у соціально-змістовному відношенні фактів і, нарешті (що, можливо, найголовніше), обумовлюють характер оцінювання (інтерпретації) отриманих результатів дослідження» [141, с. 14].

Беручи до уваги, що філософія права розглядає деякі узагальнені характеристики, що притаманні об'єктам і суб'єктам правовідносин у суспільстві, необхідно зважати і на те, що водночас філософсько-правове

трактування правоохоронної діяльності може формуватися у двох наукових площинах (рівнях) і, відповідно, розглядатися в одній із двох якостей як:

– суто філософський погляд, що розглядає право та його необхідність, а отже, охорону, з боку держави з точки зору певної універсальної філософської системи або історико-філософських розробок;

– інтегрована філософсько-правова сфера суспільних знань, коли на основі певної сукупності філософських ідей здійснюється наукове опрацювання та обґрунтування правового матеріалу, розробляються перспективні, з точки зору суспільства, шляхи його розвитку й удосконалення.

Перший із наведених рівнів філософії права, на наш погляд, є цілком закономірним, оскільки право, яке б значення не надавалося цій категорії, є передусім соціальним явищем. А тому будь-яка філософська система, що претендує на універсальність, а також історико-філософські розробки суспільного розвитку неминуче включають в предмет свого осмислення і правовідносини як невід’ємне явище соціального буття людства.

Саме у цьому разі важливою постає необхідність формування спеціального філософського підґрунтя, що надає загальноціннісний базис набутого на основі історичного досвіду правового матеріалу, але, попри те, залишається в рамках відповідної системи філософських поглядів, тобто, можна сказати, на «ґрунті філософії».

Слід водночас зауважити, що, як свідчить практика правового формування, правові явища є значно багатшими, ніж сутність, розглянута й опрацьована винятково теоретично. Практична дійсність як явище є більш рухливе, мінливе, котре може еволюціонувати разом із суспільною дійсністю, оскільки внутрішні чинники, котрі на нього впливають, також не є абсолютно постійними в часі.

Філософсько-правове осмислення ж цього явища, його правової сутності, з іншого боку, також може змінюватися, оскільки процес пізнання – процес багатоступеневий, що переходить від нижчого, простішого розуміння

суспільних процесів до більш складного, синергетичного. У цьому виявляється діалектика сутності правового явища і його самого як такого в їх тісному взаємопереходах і взаємозв'язку. Адже ці категорії є взаємопов'язаними і нерозривними, перебувають у постійній суперечності.

Прикладом використання такого виразного осмислення права у контексті універсальної філософської системи може бути філософія права Гегеля [47], котра зосереджує філософсько-правову думку здебільшого на характеристиці певного світобачення права як логіки об'єктивного духу. Так, за висловом В. С. Нерсисянца, поняття «право» уживає Гегель у таких основних значеннях [114, с. 462, 498–510]: 1) право як свобода – «ідея права»; 2) право як певна форма і ступінь свободи – «особливе право»; 3) право як закон – «позитивне право».

Тому, мабуть, не випадково, навіть визначаючи філософію права, її сутність, дослідники говорять про цю галузь юридично-філософської науки як про науку, яка охоплює логіку права та осмислення права з позиції загальних законів і категорій діалектики [83, с. 3–8; 84]. Водночас існує і дещо інший погляд. Наприклад, на думку Ю. Я. Баскіна, філософія права «є, перш за все, історією формування та розвитку понять, котрі відображають реальні суспільні відносини» [20, с. 4]. Натомість відомий дослідник права В. С. Нерсисянц чітко пов'язав філософію права із вивченням предмета вищої духовної форми пізнання права як «право в його розрізненні і співвідношенні із законом», саме так характеризуючи основні проблеми філософії права [114].

Своєю чергою, право також не може залишитися без всебічного філософського обґрунтування необхідності здійснення правоохоронної діяльності у суспільстві, оскільки правоохоронна діяльність є одним із визначальних напрямів державотворчої діяльності, в рамках якої здійснюється забезпечення та реалізація усунення можливих порушень прав, свобод чи інтересів людини, а також інтересів суспільства і держави. Здійснення охорони правовідносин згідно з чинним законодавством

забезпечує стабільність і сталість державного і конституційного ладу, подальше державотворення і суспільний розвиток. Адже саме за допомогою правоохоронної діяльності як певної системи інституцій та засобів можна надати суспільним відносинам ознак стабільності, послідовності, динаміки та розвитку [67, с. 583].

Відтак, на нашу думку, виокремивши філософію права як фундаментальну складову всієї своєї філософської системи, учений відтіняв у ній те, що єднає філософію з правом, – ідею обґрунтованості дійсності або ж обґрунтованості процесів, поведінки і вчинків в суспільстві. Попри те, як зазначає В. С. Нерсисянц, «до Гегеля поняття «право» не вживалося в такому широкому значенні, що охоплює всю ту сферу, яка позначається ним як сфера об'єктивного духу», а у разі «зіткнення різної суверенної волі і через діалектику їх співвідношення виступає, за Гегелем, як загальний світовий дух щодо окремих держав, і судить їх» [114, с. 505].

Співвідношення права і філософського обґрунтування правової системи та її ролі в охороні правових інтересів громадян у суспільстві завжди було об'єктом численних філософських, правових, а також культурологічних і соціологічних досліджень. Як зазначає О. В. Ряшко, саме застосування теоретико-філософського аналізу правових проблем, будучи нагально необхідним у сучасному суспільстві, акцентує на актуальності таких досліджень, а у практичній площині вони можуть стати важливим методологічним озброєнням працівників правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх справ. Як зауважує дослідниця, «науково-методологічний аналіз законності вимагає передусім нового бачення і формулювання сучасної парадигми. На наш погляд, її слід розглядати в двох аспектах: теоретико-філософському і практико-правовому» [146, с. 59].

Застосування філософсько-правового підходу для розуміння поняття «правоохоронна діяльність» дає змогу виокремити два аспекти, два виміри сфери охорони права і правових засад у суспільстві – індивідуальний та соціальний.

Стосовно першого, суспільство – це самі люди в їх суспільних відносинах. Усі суспільні явища можна розглядати як результат дій індивідів, їхніх цілей, бажань, думок, а також вільного чи обумовленого певними обставинами вибору поведінки у соціумі. Причому діють ці індивіди не відокремлено один від одного, а узгоджуючи власні інтереси та інтереси суспільства, держави, соціуму. Тому суспільство виступає не просто сукупністю індивідів, а відкритою системою їх спілкування, взаємозв'язків і взаємодій, адже маргінальність певної частини учасників правового спілкування з онтологічного погляду є цілком природною [181, с. 144].

Як свідчить суспільна практика, суспільство є соціальною системою, котра саморозвивається, а отже, здатна до саморегуляції. Процес упорядкування та організації суспільних відносин породжує відносно самостійні і незалежні від індивідів форми суспільної інтеграції і регулювання відносин між індивідами, між соціальними спільнотами, між людиною і природою (виникає система норм і правил, прав і обов'язків, заборон і дозволів). Люди знаходяться в залежності від об'єктивних умов і обставин життя, але попри це створюють і змінюють ці обставини.

Питання про моральні засади суспільства як базис стосунків серед громадян і, зрештою, взаємозв'язку моралі та закону порушувались вже у багатьох працях філософів античності. Зокрема Сократ, Платон, Аристотель, розробляючи правову ідеологію тогочасного суспільства, намагалися пов'язати етичні проблеми та етику із законодавством, обґрунтовуючи так філософсько-правові засади правової діяльності, з огляду на його моральну оцінку. Наприклад, ще античними римськими юристами було сформульовано постулат: «Право рекомендує те, що схвалено звичаєм», тобто в основі тогочасного права закладалися принципи, продиктовані моральністю суспільства.

На думку Аристотеля, лад у суспільстві досягається шляхом збігу інтересів двох гілок порядку – етоса (набору етичних чеснот індивіда) та державного права. Вищою точкою розвитку моральних якостей є калокагатія

або моральна краса, що сяє такими чеснотами, як поміркованість, справедливість, мужність, і формується через досвід. Але це тільки початок, джерело вчинків людей. Для блага в суспільстві, державі людям необхідне також державне право, що складається з природного й узаконеного права. Тільки у разі поєднання й взаємодії цих двох необхідностей (етоса й права) суспільне життя людей буде упорядкованим, у ньому справедливо розподілятимуться обов'язки, блага і тяготи. Крім того, Арістотеля можна вважати першим з-поміж тих, хто сформулював ідею правової держави. Зокрема, у «Нікомаховій етиці» він писав: «Ми дозволяємо начальствувати не людині, а слову закону». У такій державі «начальник – усього лише страж правосуддя, а значить, і рівний по справедливості» [14, с. 159].

Історично відомо, що етичне начало стало обґрунтуванням, наприклад, римського кримінального законодавства, про що свідчать записані афористичні вислови, які розкривають моральну природу численних положень кримінального права.

Як бачимо, застосування обґрунтувань, категорій, положень та методів, притаманних філософській та іншим соціально спрямованим наукам, стосовно юридичних законів понять, намагання надати філософського звучання суто юридичним поняттям дають змогу орієнтувати право на духовне удосконалювання винятково у моральній площині.

Саме такі тенденції значно сприяють обґрунтуванню необхідності систематичної, всебічної, завзятої і послідовної боротьби за права людської особистості, що своєю чергою, пояснює потребу здійснення правоохоронної діяльності, оскільки саме цей напрям у юридичній сфері дає змогу забезпечити людство (окремих громадян чи суспільство загалом) ціннісним орієнтиром. Як зауважував М. А. Бердяєв, «з етичної точки зору, виправдовуються усі зусилля, спрямовані на завоювання того мінімуму прав, тільки за якого і можливе гідне людини існування; з етичної точки зору, для людини ганебно не відстоювати тих своїх прав, які є необхідною умовою ідеального самоздійснення» [25, с. 133].

Філософсько-правове розуміння необхідності здійснювати правоохоронну діяльність як діяльність суспільства із забезпечення гарантованої дії права у суспільстві сприяє формувати у суспільстві думку, що існує ще одна специфічна сфера діяльності і вияву людської особистості, яку держава повинна забезпечити, а також визначити певні суспільні межі, які суб'єкти соціальних відносин не мають права переступати. Лише так можна забезпечити непорушність природних прав своїх громадян, так звані цивільні права і свободи особи і всі суспільні свободи, що випливають з них: ця непорушність є непорушною водночас і для держави, і для громадян, порушити їх можна лише за судом [86, с. 536].

Обґрунтування філософсько-правових засад щодо здійснення правоохоронної діяльності свідчить про спільність та єдність норм права і норм моралі, як форми суспільної свідомості і суспільних відносин; суспільна мораль і право між собою чимало схожі, оскільки виконують загальну соціальну функцію: виступають найважливішими засобами регулювання поведінки людей в суспільстві; мають нормативний характер; громадяни додержують ці норми і принципи зазвичай добровільно і свідомо; моральність і право розвиваються на єдиному фундаменті загальнолюдських цінностей.

Філософський аспект обґрунтування необхідності здійснювати суспільну діяльність із охорони права свідчить про те, що право є розгорненою системою узгоджених суспільством норм і правил поведінки, що охоплюють практично всю сукупність суспільних відносин, котрі виражають волю тих або інших соціальних груп, верств і суспільства загалом, а також, до певної міри, деякі загальнолюдські уявлення про справедливість і належну поведінку у цивілізованому суспільстві.

Філософське розуміння основ права та принципів його охорони є надважливим, оскільки має загальноуніверсальний характер, світоглядно-філософське розуміння поширює право та необхідність його охорони суспільством (принаймні, формально) на всіх членів суспільства.

Крім того, застосування права для обґрунтування необхідності здійснення правоохоронної діяльності дає змогу поєднати моральні і правові вимоги через їх оціночно-наказовий характер. Таким чином, і філософія, і право виступають тут джерелом сукупності чітко визначених, відносно стійких, зафіксованих в суспільній свідомості норм поведінки, що відображають соціально-історичні потреби суспільства.

Мораль, світогляд і право – єдине ціле у цивілізованому суспільстві, що ґрунтується на гуманістичних і антропоцентричних цінностях. Юридичні рішення, засновані тільки на формальному застосуванні «букви закону» й ухвалені за межами морально-психологічного клімату в суспільстві, не можуть бути виправданими і справедливими.

Здебільшого норм дотримуються добровільно, оскільки вони відповідають етичним уявленням громадян про справедливе й несправедливе. Філософсько-правова основа діяльності правоохоронних органів є вимогою запобігання правопорушенням і заснована передусім на підвищенні правосвідомості і морально-етичного виховання, пропаганді етичних та позитивно-правових принципів, вимог, ідеалів.

Водночас О. Соколенко зазначає, що тут слід зважати щонайменше на дві істотні обставини [157, с. 69–72]. По-перше, варто звернути увагу на певну вимогу підвищення моральної вимоги стосовно бачення (зокрема і світоглядного, і законодавчого) призначення та функціональних напрямів правоохоронної діяльності з урахуванням сучасної трансформації системи суспільних відносин, які повинні, зрештою, знайти відображення у законодавчих змінах та здійсненні правової реформи. Це повинно передбачати і певне реформування правоохоронної системи України відповідно до актуалізованих сучасними вимогами суспільства напрямів правоохоронної діяльності.

Переорієнтація правоохоронної діяльності як елемент сучасної демократичної правової та соціально орієнтованої держави і громадянського суспільства безпосередньо має бути спрямована на забезпечення охорони й

захисту прав, свобод, законних інтересів людини та громадянина, а також інтересів суспільства і держави. Зокрема всебічний аналіз питань охорони права та діяльності правоохоронних органів стане важливим засобом забезпечення їхньої реалізації.

Природні права і свободи людини повинні бути забезпечені як щось незалежне від того чи іншого суб'єктивного ставлення до неї однієї зі сторін правовідносин чи із тим чи іншим застосуванням, яке вони мають у сучасному житті. І хоча, як стверджують дослідники правових аспектів законодавства, основні принципи теорії прав людини за весь час існування філософської науки не були сформульовані настільки досконало у жодній із відомих філософсько-правових декларацій; тим більше вони не могли бути на практиці повністю реалізованими. Так, на прикладі теорії прав людини, зазначав Б. Кістяківський, «підтвердився той безперечний факт, що проголосити який-небудь принцип, встановивши його бодай у вигляді закону, і здійснити його в житті – зовсім не те саме» [86, с. 286].

Філософсько-правова доктрина передбачає аналіз основних напрямів і тенденцій розвитку права, а сама реалізація у суспільній практиці розглянутих правових принципів, зазвичай, уважається справою майбутнього. Тут філософсько-правове вивчення цих питань намагається дати відповідь, як саме повинно супроводжуватися удосконалювання правових і державотворчих форм. Саме для цього необхідно більш ретельно перевірити і точно встановити і загальнофілософські, і історико-політичні, соціологічні і юридичні їхні передумови та чинники, що на них впливають.

Філософсько-правовий погляд на суспільні зміни дає змогу шляхом усунення певних тимчасових чи випадкових елементів, які визначаються як несуттєві, перетворити теорію права на струнку і логічно обґрунтовану правову систему. Водночас, як наголошує Б. Кістяківський, не підлягає сумніву, що «питання про теоретичне обґрунтування прав людини і громадянина із надзвичайно простого, легкого і зрозумілого, яким воно було

у XVIII ст., перетворилося у XIX ст. у дуже складне, важке і заплутане» [86, с. 288].

Слід зауважити, що юридична допомога з охорони прав громадянам за своєю природою є різновидом забезпечення реалізації громадянами належних їм прав, свобод і законних інтересів, що здійснюється усіма органами державної влади, зокрема і правоохоронними органами – міліцією (ст. 2 Закону України «Про міліцію» від 20.12.1990 р.). Водночас слід зважати, що зазначений різновид державної діяльності хоч і реалізується правоохоронними органами, однак, як правило, знаходиться поза безпосереднім процесом охорони й захисту прав громадян, тому й пропонується розглядати юридичну допомогу громадянам як конкретний суміжний, допоміжний напрям правоохоронної діяльності взагалі за іншим (суб'єктно-об'єктним) критерієм поділу правоохорони.

Розширення світоглядного бачення правоохоронної діяльності, своєю чергою, безпосередньо стосується запобігання правопорушенням, адже такий вплив на суб'єктивні детермінанти, наприклад, на особу правопорушника та інших осіб, має не менш вагоме значення, аніж подолання об'єктивних причин і умов порушень правопорядку й прав громадян. Адже правове виховання підвищує свою ефективність, якщо воно логічно поєднане із іншими заходами морального впливу на процеси усунення, попередження, подолання або мінімізації чи нейтралізації негативних чинників, що зумовлюють порушення прав людини, громадянина чи іншого суб'єкта правовідносин у суспільстві. Філософсько-правове підґрунтя необхідності здійснення правоохоронної функції у сучасному суспільстві створює єдиний інтегративний запобіжний напрям правоохоронної діяльності.

З іншого боку, розширення правового світогляду учасників правовідносин та інших соціальних відносин у суспільстві впливає на розуміння відповідальності учасників цих суспільних відносин, зокрема й юридичної відповідальності. Юридична відповідальність розглядається суспільством як необхідний своєрідний акт відплати (відповіді, помсти) з

боку держави, виражений у несприятливих особистісних чи майнових наслідках для правопорушника, який передбачає і репресивно-каральну складову. Відповідальність, а також необхідність покарання завжди наділені певною правовиховною роллю [150], а тому й каральна функція правоохоронної діяльності невід'ємна від її виховної функції – вони взаємопов'язані й поєднуються у застосуванні (в процесі правоохоронної діяльності) заходів юридичної відповідальності.

Відтак, інтерпретуючи функції правоохоронної діяльності відповідно до її напрямів, необхідно констатувати те, що не можна і неприйнятно виокремлювати «каральний» напрям правоохорони, оскільки, на нашу думку, він і є однією зі складових виховного напрямку правоохоронної діяльності.

Охоронну функцію (а відповідно і напрям) правоохоронної діяльності, орієнтовану на охорону життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, зазвичай пов'язують із охороною громадського порядку, громадської безпеки і власності, припинення порушень права та його відновлення [186, с. 51–56]. Тому цей вид правоохоронної діяльності загалом становить й виражає основну сутність правоохоронної діяльності щодо суспільного забезпечення належного функціонування найрізноманітніших суспільних відносин відповідно до потреб правового забезпечення охорони та захисту державного ладу, прав і свобод громадян, дотримання громадянами правопорядку та законності.

Відтак, філософсько-правове обґрунтування правоохоронної діяльності за суб'єктно-об'єктним критерієм стосується таких напрямів охорони права, як формування правосвідомості у громадян та суспільства загалом для запобігання правопорушенням; обґрунтування необхідності державного впливу на здійснення суспільством охорони суспільного і громадського порядку, забезпечення громадської безпеки і власності, обґрунтування питань, що стосуються правосуддя, відповідальності тощо. Усе це сприяє наданню правової допомоги, а, отже, дає змогу працювати саме на стику охоронної та попереджувальної правоохоронної діяльності.

У суспільстві, яке правильно сформувало морально-правові засади, порушення будь-якої правової норми розглядається як аморальний вчинок і повинне підлягати, крім юридичної відповідальності, ще й моральному засудженню з боку суспільства та його громадян. Особливо це стає важливим для дотримання цього постулату самим правосуддя.

Моральність правосуддя – це не тільки філософсько-правова моральна обґрунтованість покарання та карно-процесуальних норм. Як важливий аспект постає й етична бездоганність самої діяльності особи, котра працює у правоохоронній сфері чи є до неї дотичною, наприклад, слідчого, прокурора, суддів, оскільки вони наділені таким знаряддям боротьби із злочинністю, як закон. Моральність закону, примножена моральними принципами особи, яка покликана захищати право, що застосовує цей закон, здатна утверджувати справді ефективну правову політику, гідно оцінену суспільством.

Отже, якщо у сучасній системі права проголошуються прогресивні цивілізаційні принципи, декларуються ідеї про необхідність дотримання прав і свобод людини і громадянина, а правозастосовча практика (а подекуди і сам законодавець) їх ігнорує, то це неминуче може призвести до формування в суспільстві атмосфери правового нігілізму, неповаги до права, закону.

Відтак, діалектична єдність і взаємозв'язок моралі, етики та права виявляються у такому: активно впливаючи на мораль, право сприяє більш глибокому її зміцненню в суспільстві. Водночас право саме під впливом морального чинника постійно збагачується, зокрема зміцнюється його етично-ціннісна основа, підвищується суспільний авторитет, зростає його роль як державного регулятора соціально-суспільних відносин.

Оскільки Україна наполегливо заявляє про необхідність побудови правової держави, то пріоритетами її правової і соціальної політики повинні бути неухильне забезпечення прав і свобод її громадян, захист державного устрою і правопорядку. Свого часу з цього приводу Гегель зазначав, що «державний устрій повинен захищати свободу, бути перешкодою свавілля, ... сприяти благу, щастю і задоволенню людей» [47, с. 466]. Вирішення

окреслених завдань можливе за умов розуміння усіма суб'єктами права існуючих правових норм та їх захисту.

Більш широке теоретичне осмислення і розуміння правових явищ, законності та охорони права має важливу роль у вихованні і в громадян України, і працівників правоохоронних органів України високої правової свідомості і культури, у боротьбі з правовим нігілізмом і злочинністю.

Як результат, у суспільстві формується правова свідомість і правове мислення. Правосвідомість суспільства орієнтує націю на ідеал правової держави, котра має, безумовно, морально-етично та історично-культурологічний характер і вже на сучасний момент визначає практичну поведінку людини як громадянина і вільної особливості.

Відтак, найбільш поширеним у сучасній філософсько-правовій літературі є визначення правосвідомості як особливої сфери суспільної свідомості, що відображає правову дійсність у формі правових знань і оціночного ставлення до права і практики його реалізації, соціально-правових установок і ціннісних орієнтацій, які регулюють поведінку людей у сфері права [23, с. 12–14; 24, с. 35; 25, с. 8].

Правова свідомість формується у суспільстві як складне системне утворення, що містить різноманітні елементи, що належать до її структури. Ці елементи мають значний вплив на ті зміни, що відбуваються у сучасній правовій дійсності. Ціннісна функція суспільної й індивідуальної правосвідомості щодо оцінювання нею суспільних та інших процесів породжує певне ставлення людини та соціуму до права, системи права, практики його реалізації і застосування, різноманітних аспектів і явищ правової дійсності на основі суспільного та індивідуального досвіду і правової дійсності.

Формування антропоцентричного усталеного стереотипу у філософсько-правовій науці сприятиме і докорінному реформуванню законодавчої бази, оскільки зазначають зміни елементи правосвідомості.

Щодо кількості елементів правової свідомості та їх взаємозв'язку, то з-поміж дослідників філософсько-правових проблем нема одностайності.

Зокрема, одні як елементи правової свідомості виокремлюють правову ідеологію («систематизований науковий вияв правових поглядів, принципів, вимог суспільства, класів, різних соціальних груп і прошарків населення») та правову психологію («сукупність правових почуттів, ціннісних ставлень, настроїв, побажань і переживань, характерних для всього суспільства загалом або конкретної соціальної групи») [55, с. 56–57].

Філософське обґрунтування необхідності провадження правоохоронної діяльності здійснюється через певний раціонально-ідеологічний елемент правової свідомості, який формується у домінуючі в суспільній думці правові знання й уявлення про явища правової дійсності, позитивну правову систему і її органи, покликані здійснювати забезпечення функціонування права і правової системи, а також механізми правового управління і реалізацію правових рішень.

Таку ж думку поділяє Н. Л. Гранат, яка визначає правову свідомість як «сферу свідомості, що відображає правову дійсність у вигляді юридичних знань та оцінних ставлень до права і практики його реалізації, правових установок і ціннісних орієнтацій, які регулюють поведінку людини в юридично значущих ситуаціях» [54, с. 172]. Використання поняття «правосвідомість» у правоохоронній системі, на наш погляд, є конкретнішим, але уявлення про правосвідомість, яке відображає тільки наявну правову даність (дійсне), повинне бути притаманне і правоохоронним органам, і громадянам.

Таким чином, можна пізнати доволі складну внутрішню структуру і сенсотвірний характер правосвідомості і більш точно та об'єктивно пізнати і зрозуміти правову дійсність. Відтак, під впливом філософсько-правового аналізу розуміють сукупність правових уявлень, почуттів, переконань, оцінок, що дають змогу провадити правоохоронну діяльність і правове регулювання.

Під впливом цих компонентів визначаються правові настанови і відповідні позитивні стереотипи поведінки, які сприяють переміщенню уявлень і цінностей у площину практичної реалізації правоохоронної діяльності. Внаслідок цього у структурі правоохоронних органів доцільно виокремити ціннісно-нормативні компоненти, до яких треба віднести правові настанови, які у своїй сукупності становлять ціннісну орієнтацію суб'єктів правовідносин і готовність до діяльності у сфері правового регулювання та верховенства права в системі «особистість» – «соціальна група» – «суспільство».

Відтак, можна зробити певні висновки щодо важливості та ролі філософсько-правового осмислення правоохоронної діяльності. Отже, невід'ємною і найбільш істотною рисою соціально справедливого державного устрою сучасного суспільства вважається наявність певної правової системи, яка гарантовано забезпечує та захищає основну систему прав і свобод особистості.

Із розвитком філософії, суспільних і правової наук у XX–XXI ст., на думку сучасних дослідників, назріла необхідність розширення комплексу методологічних підходів для пояснення складних суспільних феноменів і явищ. Останніми роками значно більше досліджень здійснюється на, так званому, «стику» наук, що дає змогу залучати все більше методологічних засобів, розширювати основні погляди для пояснення різноманітних суспільних явищ, зокрема й правових, з метою здійснення реального аналізу їх умов і розвитку.

Одним із кроків на цьому шляху повинно було стати визнання за кожною людиною особливих суб'єктивних прав (наприклад, права на гідне людське існування, на духовне удосконалювання та ін.).

Філософсько-правовий аналіз правоохоронної діяльності стає важливим чинником розуміння об'єктивних та суб'єктивних процесів, що відбуваються у правовій дійсності. Він дає змогу під час розробки тих чи інших нормативно-правових документів ураховувати тенденції та протиріччя

процесів і явищ, що відбуваються у суспільстві і пов'язані із правами і свободами людини, громадянина, діяльністю держави та її правоохоронних органів, тобто всіма суб'єктами правових відносин. Водночас теоретико-філософський аналіз правових явищ сприяє чіткому усвідомленню причинно-наслідкових зв'язків у разі порушення правових норм та способів запобігання їм.

Сучасне філософсько-правове розуміння засад здійснення правоохоронної діяльності має брати до уваги розвиток держави у глобалізованому світі і роль права у регулюванні нових соціальних відносин. За нових умов провадити діалог між існуючими правовими системами можна завдяки розширенню гуманітарно-світоглядних полікультурних філософсько-правових орієнтацій, розвитку правової творчості з метою неухильного утвердження верховенства права як прав і свобод людини і громадянина. Водночас відбувається певне форматування (чи переформатування) особистості у правову особистість, а державні органи, що забезпечують правове регулювання у суспільстві, – у правоохоронні органи.

Поряд із цим проблему правової соціалізації правоохоронця можна вирішити через формування нового правового елемента як соціокультурного феномена. Соціалізація правоохоронця відбувається у процесі залучення індивіда до системи правових суспільно значущих відносин, формування його правового досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості на основі засвоєння нею елементів правової культури і соціально-правових цінностей.

Отже, правова соціалізація правоохоронця – це віддзеркалення діалектики його становлення як особистості, усвідомлення службового обов'язку, вироблення почуття правової та моральної відповідальності. Під час формування філософсько-правової свідомості правоохоронця відбувається активне засвоєння гуманістичних правових норм, розуміння громадянської та суспільної цінності прав у системі загальнокультурних цивілізаційних цінностей, уміння користуватися правовим інструментарієм у

практичній правоохоронній діяльності. Однак сьогодні вимагає від працівника правоохоронних органів знань не тільки позитивного, а й природного права, творчого поєднання духовних, моральних та позитивістських норм.

Активна правова соціалізація розпочинається з усвідомлення юристом власного «я», свого місця у соціумі, з оволодіння навичками застосування своїх правових знань на практиці. Цей перший етап правової соціалізації тісно пов'язаний із виконанням службових обов'язків. Значні зміни на сучасному етапі уявлень про роль людини в суспільстві, способи і форми її існування дають змогу розглядати усі правові категорії через людину, а стосовно правоохоронної діяльності – через формування нового типу правоохоронця на основі позитивної правосвідомості і цивілізаційних прогресивних правових ідей. Тому, обговорюючи суто юридичні питання, останніми роками юристи все частіше звертаються до загальних проблем філософської антропології, адже коріння права сягає природи людини.

Службові обов'язки спрямовують працівника правоохоронних органів на конкретизацію у використанні у своїй професійній діяльності засвоєних правових норм, на усвідомлення необхідності і корисності власних професійних дій щодо захисту правової системи. Це формує у нього переконання у цінності права та необхідності системи охорони права. Врешті, сумлінне виконання ним службових обов'язків виявляється у позитивних діях задля охорони прав і свобод громадян. Як зазначає О. Новік, «у цьому аспекті людина становить інтерес як вільна, активна, творча особистість, котра безпосередньо здійснює правоохоронну діяльність. Особа, яка має певне розуміння життя та його змісту, певні моральні й духовні цінності, ідеали і, що дуже важливо, певну правосвідомість та правові переконання. Дослідження цього суб'єктивного, особистісного фактора, який впливає на конкретну правоохоронну діяльність, є особливо актуальним та необхідним» [121, с. 123].

Важливим структурним елементом професійної соціалізації юриста є формування почуття відповідальності. Усвідомлення необхідності відповідальності за власні вчинки перед державою та суспільством має запобіжне значення, застерігає його від застосування необдумані примусової сили держави, що виявляється у санкціях кримінальних, цивільних, адміністративних та інших норм. Почуття правової та моральної відповідальності – необхідні стимулятори правомірної поведінки правоохоронця. Вихідним пунктом у соціалізації особистості правника є аналіз реального стану правосвідомості, її тенденцій, суперечностей розвитку. Але саме опанування знаннями суперечностей вказує і на шляхи виходу з певної правової ситуації, напрям до справжньої соціалізації працівника правоохоронної сфери. Отже, почуття правової і моральної відповідальності активізують професійну свідомість правника, орієнтують його на свідоме вирішення суспільних протиріч, що виникають у його практичній правоохоронній діяльності.

1.3 Мотиваційно-ціннісне регулювання правоохоронної діяльності

У контексті нашого дослідження необхідно більш детально та обґрунтовано підійти до визначення словосполучення «мотиваційно-ціннісне» регулювання правоохоронної діяльності. Адже саме тут прихований зміст, за допомогою якого можна надати інтерпретаційне тлумачення понять «мотивація» і «цінність» та визначити ступінь впливу на регулювання правоохоронної діяльності, а також на систему правоохоронних та правозахисних органів України.

Під мотивацією слід розуміти певний поштовх чи спонукання до конкретної дії, що є своєрідним процесом згуртованості й організованості та активності і стійкості, за допомогою якого людина завдяки своїм фізичним,

психологічним якостям може досягти зазначеної мети через гармонізацію бажань і потреб. Саме тому мотивація – це стимулюючий чинник впливу на людину, який позначається на професійному результаті виконуваних завдань та виробляє упевненість, щодо досягнення задуманих звершень. Якщо людина має мотивацію, отже, вона жива і прагне до досягнення запланованої мети.

Щодо поняття «цінність» як загальнолюдського чинника, то це – те, що живить людину, зокрема й природне, духовне та матеріальне відображення дійсності, а також мета існування людського життя, та відображає її ставлення людини до процесів, явищ, подій. Цінність може стосуватися духовної, культурної, політичної, економічної та матеріальної сфер буття. Із процесом людської діяльності на землі та з появою науки філософії, тобто певних роздумів стосовно того: Чому людина існує? Яке її істинне призначення? Яка її цінність? Що таке Космос? – починають формуватися розділи філософії, з-поміж яких є аксіологія (вчення про цінності). Нині існує чимало думок стосовно того, коли саме зародилася «цінність» і хто саме ввів це поняття у сучасний світ. Для більш обґрунтованої відповіді на це запитання необхідно здійснити невеликий екскурс в історію зародження самого суспільства.

З моменту освоєння знарядь праці, які існували в перших поселенців на землі, а згодом – їхньої модернізації, людина стає самостійною та починає розмежовувати основне та другорядне, постійне і тимчасове. Із часу осмислення своїх дій та здійснення їх аналізу людина виокремила для себе цінність тих явищ, предметів, подій, котрі супроводжували її упродовж її життя. Отже, можна стверджувати, що поняття цінності зародилося із появою суспільства, яке розвивалося, а разом з ним розвивалося і категоріальне поняття «цінність» як загальносуспільне явище. Розглядаючи поняття «цінність», необхідно зазначити, що воно пройшло складний та тривалий історичний шлях до свого формування. цілковито слушними є вислови

давньогрецьких мудреців, котрі наголошували, що найвищим мірилом цінності та найвищою цінністю є людина.

За часів античної та середньовічної філософії це поняття (цінність) охоплювалось змістом людського життя, як невід'ємна ознака буття, що є нерозривною з реальністю. Вивчати цінності як такі стало можливим лише із появою розуміння та прив'язкою даного слова до людських прагнень, бажань, ідей. Серед науковців на сьогодні побутує думка, що найбільш вдало розкрито і зрозуміло дане поняття «цінність» було витлумачено саме класичною німецькою філософією, зокрема філософом та науковцем того часу І. Кантом. Основним у його розумінні цього поняття є те, що він зіставляє людину, з метою та її прогресом, а такий компонент цінності, як корисність – зі світом природи бажань. Після І. Канта його концепцію цінностей розглядали з певними змінами його наступники, так звані, неокантіанці (Р. Г. Лотце, Г. Коген), які осучаснили це поняття та ввели його у повсякденний вжиток.

Тому можна зробити висновок, що поняття «цінність» та «мотивація» об'єднують певний комплекс знань, уявлень, поглядів, дій, який для майбутнього працівника правоохоронної діяльності стане орієнтиром у формуванні ціннісно-мотивованих, культурних та релігійних настанов, що сприятимуть зростанню його професіоналізму, позитивному ставленню до майбутньої роботи, оточуючого середовища, а також розвитку нових інтересів та мотивації до чогось нового.

Інтереси і мотиви формують і внутрішнє, і зовнішнє у кожній людині. Відтак, на думку В. В. Бойка, обидві психічні реалії відображають прагнення людини вплинути на співвідношення внутрішнього і зовнішнього. Свої стан, потреби, задатки, вміння, цінності, тобто внутрішнє, людина чомусь прагне узгодити або підпорядкувати зовнішньому – вимогам, умовам, думкам оточуючих, властивостям предметів. В інтересах і мотивах закладена програма, яка пояснює передусім індивіду його власні дії: навіщо і чому він повинен впливати на зовнішнє середовище або на свій внутрішній світ. Така

програма і є джерелом психічної енергії. Водночас будь-який інтерес диктує пояснювальну програму дій людини, засновану на пізнанні властивостей і цінностей зовнішнього середовища – предметів, явищ, людей. Мотиви ж визначають програму дій, продиктовану внутрішніми станами [33, с. 22].

Основним критерієм у своїй правоохоронній діяльності майбутній працівник повинен мати людське життя як основну цінність. Зокрема, відомий науковець Гартман стверджує, що цінність будь-якої форми буття всього живого, що існує і поза зв'язком з етосом, полягає у змісті життя як онтологічного базису суб'єкта – моральної істоти, носія цінностей, особистості. Ми знаємо істоту винятково як вітальну (життєву) основу, а її організм сприймаємо як фізичний носій життя. Духовний та моральний розвиток зумовлений розвитком життєвої основи; вони не тільки взаємопов'язані, а й взаємозалежні. У цьому контексті життєва основа і життєвий ріст людини рівноцінні. Це ті цінності, що започатковані у сфері природного. Приземленість природної істоти вже є цінною; вона – її таємниця та підтримка в бутті, поживне середовище для поповнення сил. Природність дає людині відчувати земне тяжіння, яке за будь-якої спроби посилення треба долати; водночас це і коріння, її духовного життя, що живить вищі прояви, а у разі в'янення – завмирає [46, с. 44–45]. Він убачає цінність життя не в крові і плоті, а у створенні живого організму, який існує завдяки духовній матерії, творцем якої є вище створіння – Бог.

Як зазначає В. П. Баришніков, постановка питання ціннісного освоєння проблем дійсності – у сукупності чи певному співвідношенні з раціональним – передбачає розгляд ціннісних відношень у світі. Зазвичай під цим розуміють відношення на основі певних цінностей, зв'язок між об'єктом і суб'єктом діяльності з огляду на значення предмета; це може бути відношення всередині ціннісної сфери, відношення до світу цінностей і, врешті, оціночне відношення» [19, с. 56].

Розглядаючи питання мотиваційно-ціннісного регулювання правоохоронної діяльності, потрібно зазначити, що тут основними є такі

критерії цінностей, як: етичні цінності (як основні), соціально-політичні цінності, духовні, матеріальні цінності.

Під етичними цінностями слід розуміти норми поведінки, котрі людина формує упродовж життя. Словом – це певні неформальні правила поведінки, за допомогою яких утворюються гармонійні відносини у суспільстві. Етичні цінності закладаються з моменту народження і тривають упродовж життєвого шляху людини. Основу насамперед закладають батьки, котрі власним прикладом та поведінкою показують, що добре, а що погане. Згодом це продовжують робити вихователі та вчителі, але за будь-якої ситуації людина сама у змозі обирати для себе ті моральні устава, принципи, якими згодом буде керуватися у повсякденному житті із друзями, батьками чи колегами по роботі. Сама людина, як окремий індивід, має завжди цілеспрямовано намагатися бути високоморальною особистістю, тільки тоді вона може досягти успіху у прагненні до досконалості. Але що відразу і без жодних доказів зрозуміло, то це те, що жодна філософська етика, навіть якби їй справді випала така відповідальність, витримати її не змогла б. Якщо вже людська думка точно так само відносна, як і норми, відносність яких вона повинна подолати. Якщо вже етичні теорії настільки ж впливають одне з одного, як і мінливі норми позитивної моралі [46, с. 103].

Що ж стосується матеріальних (предметних) цінностей – це певні об'єкти та предмети повсякденного вжитку до яких людина прив'язується, формуючи і виробляючи таким чином залежність до них як до чогось живого. Предметні цінності створені людиною: речі, продукти, культурна спадщина, гроші. Так, як матеріальні цінності залежать від людей і їх бажань, так і соціально-політичні цінності виявляють суспільно-політичну волю народу, що прослідковується в історичних подіях (підписання угод, актів, пактів, революції).

Духовні цінності – це певні норми, що слугують оцінкою, тобто є мірилом людської свідомості, виражаються через форми, явища, орієнтації на спрямування в соціальній та природній дійсності. За рахунок конкретних

ідей, поглядів, які можуть бути істинними чи помилковими, вони не перестають бути цінними. Що стосується сфери цінностей, то кожна з них виконує певну функцію і регулює відносини осіб, будучи засобами і об'єктами їх діяльності. Культура посідає чи не найвагомніше місце у формуванні і духовних, і інших цінностей. Вона інтегрує в собі сукупність усіх зазначених цінностей, утворених працею людини для забезпечення своїх потреб. Саме культура є потенціалом професійних, етичних, релігійних, соціально-побутових знань людини, певним внутрішнім стержнем, який виражає всю суть багатства, накопиченого людиною. Відтак культура як цінність допомагає людині розвиватися, думати, засвоювати нові знання, формує гуманне та шляхетне ставлення до людей.

Як зазначає відомий учений С. С. Сливка, «культура не існує поза людиною. Вона народжена тим, що людина постійно прагне відшукати сенс власного життя і діяльності, удосконалювати себе і світ, в якому живе. З філософського погляду, це і становить першооснову формування культури особи, яка не є чимось механічно привнесеним ззовні. Це значною мірою віддзеркалення суспільного стану виробництва, соціальної структури людського соціуму. Тобто справжня культура твориться власними зусиллями, системою життєвих смислів суб'єкта, що реалізуються у засобах та результатах його діяльності. Тому жодна особа, жодна спільнота не позбавлена повністю культури, адже кожен творить своє, хоча інколи й те, що суперечить суспільству, природі» [155, с. 8].

Зазначені цінності беззаперечно формують та розвивають у працівників правоохоронної діяльності патріотизм, обов'язок захищати Вітчизну від впливу зовнішньої агресії та забезпечити правопорядок у суспільстві задля загального миру. Цінності для майбутнього працівника правоохоронної діяльності є важливими й у повсякденному житті. У соціальній сфері – це уміння адаптуватися до суспільно побутових умов праці. Духовна та релігійна сприятимуть формуванню захисників нашої держави, гартуванню

їхнього духу, утвердженню віри у краще майбутнє. Набуваючи цінностей, можна поглибити та раціоналізувати свої знання та опанувати нові.

На думку В. С. Швирева, раціоналізація в її класичному варіанті тісно переплітається з об'єктивною реальністю, із перетворенням світу, що оточує людину, в об'єкт володіння і маніпулювання суб'єктом, який доступний повному контролю та артикуляції і у практичному, і в пізнавальному вимірах. Найчастіше, оцінюючи негативні й деструктивні аспекти науково-технічної цивілізації, увагу зосереджують тільки на практичному застосуванні наукових знань, а відповідальність покладається насамперед на це застосування, на власне технологію. Однак більш глибока і радикальна критика тяжіє до більшого і схильна розглядати ставлення до світу, яке властиво сучасній технологічній, або техногенній, цивілізації, що спричинило цілком реальну небезпеку руйнування природи і самознищення людства як похідне від того типу світорозуміння, «моделювання світу», який був закладений у науковій раціональності Нового часу [144, с. 10].

Певні роздуми щодо раціоналізму висловлює відомий англійський філософ Дж. Серль, який вивчав та описав одну із проблем західної філософії – раціоналізм. Він, зокрема, зазначає, що оскільки раціональні вчинки обумовлені переконаннями і бажаннями, а переконання і бажання зазвичай викликають дію, насамперед тому, що ведуть до формування інтенції, очевидні випадки слабкості волі вимагають особливого пояснення. Чому трапляється, що діючий суб'єкт має правильні переконання і бажання, формує правильну інтенцію і все ж не виконує відповідної дії? Усталена думка зводиться до того, що тут очевидні прояви акразії, що виникають у тому разі, коли діючий суб'єкт фактично не має правильних передумов до дії. Оскільки переконання, бажання і, відповідно, інтенції є причинами, то якщо ви з'єднаєте їх раціонально, дія відбудеться в результаті причинної необхідності. Тому, якщо дії немає, у причинах є якась вада [162, с. 24].

Отже, саме раціоналізація для правоохоронця є важливою у повсякденному житті, позначається на ставленні до норм, правил поведінки,

національного права та дає впевненість у тому, що раціональне мислення як узагальнення набутих знань сприятиме визнанню найбільшої соціальної, культурної, духовної та релігійної цінностей. Це, зокрема, дасть змогу працівникові правоохоронної діяльності виконувати на високому, професійному рівні покладені на нього обов'язки та бути впевненому в ефективності законів та нормативно-правових актів як індикатору прав, свободи, честі, гідності та справедливості.

За сучасних умов для правоохоронної діяльності важливим є вплив цінностей, як чинник не тільки внутрішнього імперативу, а й мотиваційного, як показник вияву внутрішнього через зовнішнє. Словом, під внутрішнім імперативом службового обов'язку для правоохоронця розуміють його вибір, який є свідомим та обдуманим і ґрунтується на його цінностях, тоді як зовнішній імператив діє опосередковано та заснований на імпульсивності дій. Значущою різницею між внутрішнім і зовнішнім імперативами службового обов'язку є те, що перший має на меті обґрунтованість та чітке розуміння своїх дій, які виконує, тоді як другий не потребує роздумів і мотивації.

Саме мотивація впливає на реалізацію активних дій та забезпечує ефективність і результативність під час виконання безпосередніх обов'язків працівників правоохоронної діяльності. Мотивація, похідне слово якої «мотив», що має різні значення в науці, зазвичай використовується в двох інтерпретаціях: внутрішня сила (що підштовхує людину до дій) та певний елемент об'єкта, що повторюється декілька раз і видозмінюється. Поняття «мотивація» використовується не тільки у філософії, а й у менеджменті, психології, суспільних науках, спорті, культурології.

Найбільш широкого вжитку мотивація набула в менеджменті та психології. Саме ці напрями слід виокремити як найбільш взаємозв'язані і тотожні з правоохоронною діяльністю. У менеджменті мотивацію сприймають як певний процес, за допомогою якого керівник здатний впливати на персонал задля досягнення інтересів компанії, установи чи

організації. Іноді це виявляється у формі наказів, подекуди прямого примусу або ж усної вказівки підлеглим. Поняття «підлеглий» часто вживається і в правоохоронній діяльності. Як правило, це певна форма підпорядкування, яка має і негативне забарвлення якщо розглядати це як жорстку форму примусу. Така форма стосунків має мати винятково правовий характер та не перевищувати повноважень з обох сторін. Що стосується менеджменту, то доведено, що працівники прагнуть мати «партнерські» стосунки з керівництвом, які б, з одного боку, задовольняли вимогу керівництва у виконанні поставлених завдань, а з іншого – захищали та спонукали до більш ефективної роботи працівників, розвиваючи відтак у них почуття самостійності, творчості і креативності.

Розглядаючи психологічний аспект мотивації, потрібно розуміти сукупність психологічних процесів, що формують поведінку людини. Мотиваційні процеси, які виражають активність людини та її психічний стан, визначають модель людської поведінки. Підґрунтям для мотиваційної сфери особистості слугують потреби психофізіологічного спрямування, що виражають її залежність від умов буття, тобто породжують діяльність, орієнтовану на задоволення цієї потреби. Уже зрозуміла потреба людини, яка опосередкована доволі непростим психологічним процесом мотивації, знаходить своє відображення у психологічній формі поведінки. Потреба, на нашу думку, виявляє нестачу у суб'єкта чогось суттєвого, значущого, що потрібно йому для належного функціонування, а мотив – це відповідь на задоволення чи незадоволення цієї потреби і на підсвідомому, і несвідомому рівнях особистості.

Зокрема, зазначає В. В. Бойко, підсвідоме і несвідоме в особистості – її друга сутність, що має не менш енергетичний потенціал, ніж світ свідомого. На підсвідомому рівні, як і на свідомому, заявляють про себе задатки та здібності, навички та вміння, досвід і знання, потреби і наміри, звички і схильності, інтереси і мотиви. За рахунок підсвідомого – передсвідомого і несвідомого – особистість, принаймні, подвоюється, стає об'ємніше,

глибшою, складнішою. Відповідно, збільшується її психічна енергія. Крім того, в історії підсвідомого містяться пригнічувані ідеї, нахили, аморальні й імпульсивні тенденції, які особистість не хоче або не може усвідомити, щоб не порушувати психологічний комфорт або бодай зберегти переносне уявлення про власне «Я». Несвідоме є постійно діючим джерелом психічної енергії, що готова матеріалізуватися в інших різних її проявах і поведінкових актах [33, с. 22–23].

Нині питання мотиваційно-ціннісного регулювання правоохоронної діяльності є важливою проблемою на шляху створення професійних та компетентних органів. Суспільство визнає, що тільки кваліфіковані працівники правоохоронної системи, наділені моральними, психологічними, фізичними якостями, зможуть утворити єдиний механізм захисту та охорони суспільства, забезпечити підтримку правопорядку та законності, боротьбу із злочинністю та беззаконням задля утворення цивілізаційного та демократичного суспільства. Підготовка майбутнього працівника правоохоронних органів – це не тільки кваліфікація його як спеціаліста, а формування у нього сукупності високоморальних та ціннісних якостей, розвиток яких можливий лише за чіткої, послідовної і системної адаптації до сучасних реалій в Україні.

З метою ефективного регулювання правоохоронної діяльності потрібно визначити і недоліки, що існують у правоохоронних та правозахисних органах України. У реформуванні цієї сфери найважливішим є викорінення корупції. Як зазначає більшість науковців та вчених цей процес є тривалий і потребує зміни людської ментальності. Навіть більше, як свідчить практика й історичний досвід, корупція існувала ще за часів утворення першої держави, і досі вона є певним прототипом «ракової пухлини» для суспільства. Якщо викорінити її неможливо, потрібно створити умови, за яких існування її буде неактуальним. Для цього необхідно вводити жорсткі заходи покарання за вчинення корупційних дій, проводити профілактичні бесіди та психологічні

тренінги у лавах правоохоронних органів, а також створити належні умови праці і життєдіяльності, за яких відпаде потреба у корупційних схемах.

Іншим, не менш важливим, завданням є переосмислення людьми своїх дій, що інколи провокують працівників правоохоронних органів до вчинення протиправного діяння. Людям потрібно навчитись жити і працювати у відкритій правовій культурі, де діють певні законодавчі процеси, що виражаються і втілюються у життя через прийняття владою законів та реформ, метою яких є подолання корупції. Тому нині для влади основним кроком є розвиток суспільної думки, яка б поділяла позицію влади щодо реформування і розуміла та знала його мету. Також існують інші проблеми, що стосуються делегування повноважень керівництвом силових відомств, створення децентралізації владної верхівки тощо. Такі проблеми наявні не лише в Україні, а й в інших демократичних державах світу, але основна мета нашої держави – це здійснення ефективних та прогресивних кроків, які б змогли пришвидшити процес реформування правоохоронної діяльності і вивести її на новий сучасний рівень розвитку.

«Ціннісне» у регулюванні правоохоронної діяльності виражається у впливі на людину та засвоєнні духовних, соціальних, культурних чинників, які супроводжують її впродовж життя. Словом людина є певним сегментом і водночас творцем власного буття.

Відомий учений О. В. Іншакова визначає людину як певний механізм інституціональних коливань і наголошує, що концепції «людини економічної», «соціологічної», «інституціональної» та інші – це історичні феномени, що виникли із формуванням і утвердженням сучасних соціально-економічних і суспільно-політичних інститутів, відношень і цінностей. Тому, ймовірно, говорити про людину в подібних визначеннях до античної і середньовічної людини буде не зовсім коректно, оскільки аристотелівська «людина – створіння політичне» розумілося не буквально у сучасній інтерпретації, а як людина з усіма її особливостями та параметрами – економічними, політичними, соціальними тощо. В період античності і

Середньовіччя всі сфери життя людей були пов'язані з державним чи політичним началом. Античні мислителі були переконані, що людина здатна набути своєї справжньої подобі тільки в державі, яка має єдиний спосіб життя і діяльність кожного індивіда, що до неї належить» [193, с. 24].

За Гартманом, у різних класів і видів цінностей існують різні «носії» (субстрати), в яких ці цінності здійснюються. Зокрема, він наголошував, що винятково цінності особистості та акту притаманні не речам і об'єктивним реальним ситуаціям, а діям, волі і намірам людини. Тільки вони (цінності особистості як морального суб'єкта) є моральними у власному розумінні, і саме в цьому їх головна своєрідність. Водночас предмет етики становлять не тільки вони, але й цінності блага, бо не будучи самі моральними цінностями, вони є проте їх підставою, і моральні цінності «надбудовуються» над цінностями блага. Власне, моральні цінності – це цінності чесноти (зокрема в буквальному сенсі добрих справ), орієнтовані на інших людей. Усі духовні цінності інтерсуб'єктивні, оскільки Інтерсуб'єктивність – одна з головних визначень об'єктивного духу, сам спосіб існування якого – це єдність загального та індивідуального [46, с. 79].

На думку В. П. Большакова, Віра є основною із цінностей, що існують на землі. Віра – у храмі, молитві, помислах, почуттях і діях віруючих. Цінності культури, залишаючись самими собою, виявляються по-різному в різний час, за різних умов. Віра, залишаючись Вірою, може реалізовуватися у кожній із культур своєрідно, будучи то світською, то релігійною, і по-різному релігійною. Цінності культури – специфічні цінності в багатій сукупності з іншими цінностями і досягненнями людства, зокрема і нематеріальними, і духовними. Культура – це не весь духовний досвід і арсенал людських спільнот, не все життя духу. Зло, неподобство, брехня, безсовісність тощо, які протилежні цінностям культури явища, – також духовні [40, с. 31].

П. С. Гуревич з цього приводу зазначає, що загалом проблема унікальності людини – у самому бутті. Зрозуміло, вона володіє низкою незвичайних властивостей. Вона відображає у своїй свідомості величне

різноманіття навколишнього. Вона творить світ культури. У ній самій – дивовижне поєднання природних і соціальних якостей. Людина неосяжно складна і невичерпна. Але у цій множинності образів людини і прихована складність вирішення проблеми. Коли йдеться про унікальність тієї або іншої тварини, ми можемо виокремити особливості її біологічної організації [58, с. 85].

Більшість науковців стверджують, що саме людське життя і є тією вагомою цінністю на землі; вивчають людське буття і представляють людину як істоту земну, а також таку, що має тісний зв'язок із землею, природою, соціумом. Сам зв'язок «світ в людині» розуміється як певна складова внутрішнього світу, що тісно пов'язана зі світом людини. Людина існує, працює і своїми діями, волею створює навколишнє середовище, впливає на нього упродовж життя.

В. П. Баришніков стверджує, що коли йдеться про онтологічні існування ціннісного відношення, то одухотвореність, особиста духовна сукупність природи може розумітися не як принесене людиною, а те, що є в основі світу [18, с. 63].

П. Е. Матвеев зазначає, що основні цінності добра існують навіть у світі неживої і живої природи. У соціальному світі основоположними цінностями є «життя», «особистість» і «єдність», які, як уже зазначалося, розвиваються, реалізуються через системні та предметні цінності. Отже, на нашу думку, система основних моральних цінностей має таку структуру: нежива природа (природність – благо – софійність); жива природа (життя – індивідуальність – органічність); соціальна природа (життя – особистість – соборність, єдність).

Система основних суспільних моральних цінностей має таку структуру: економіка (благо – господарність – справедливість); політика (світ – свобода – солідарність); право (легальність – гідність – рівність); громадянське суспільство (любов – честь – співдружність); духовна сфера.

Водночас моральні цінності соціальної системи за рангом більш високі, ніж цінності живої природи, так само, як цінності живої природи більш значущі, ніж цінності неживої природи. Своєю чергою, в системі соціальних моральних цінностей спостерігається подібний ієрархічний порядок, коли цінності політики виявляються більш високого рангу, ніж цінності економіки, а цінності права вищі за рангом від цінностей політики і т. д., тобто цінності у нашому списку знаходяться під більш високим номером, а отже, належать до більш високого рангу [105, с. 109–110].

В. Г. Борзенков зазначає, що наприкінці ХХ ст., як і сто років тому, спостерігається підвищена увага до натуралізму як способу інтерпретації всіх важливих реальностей, зіставляючи предмет філософського інтересу, зокрема і світу людських цінностей. Однією з основних причин цього є насамперед те, що створює перед обличчям надпотужної загрози людині кінця двадцятого століття з усією силою усвідомив, на кінець то всю екзистенціальну значущість того тривалого факту, що вона є лише частиною живої природи і не може далі безконтрольно і безкарно формувати свої стосунки з нею на початках мисливського захоплення. Розуміння цього вимагало людської переорієнтації – від наївного антропоцентризму до більш м'якої та зрозумілої позиції біоцентризму. Схожі положення уже самі по собі підвищили ранг природних наук (насамперед екології і біології загалом) в обговореннях традиційно гуманітарних проблем, зокрема і проблеми цінностей [171, с. 94].

На початку ХХ ст. увага філософів стає прикутою до аксіологічної проблематики, все більше витісняючи пануючу епістемілогічну тематику. Ще 1909 р. англійський філософ В. Урбан зазначав, що «в сучасній філософії центр тяжіння перемістився з проблеми пізнання на проблему цінностей, і сама проблема пізнання стала розчинятися, іноді частково, а іноді й повністю, в проблемі цінностей» [пор. 78, с. 16].

Нові соціальні верстви, які активізувались у політичному житті після катастрофи 1917 року, не змогли гармонізувати наявні процеси, спрямувати

сучасні імпульси на підтримку і розвиток цінностей самодіяльної, саморозвиваючої, відповідальної особистості. Модернізація розгорталась згідно з логікою, що продукується масовими цінностями, сформованими до цього періоду. Типовий носій масових цінностей досі зберіг певні риси, притаманні традиціоналізму, хоча й трохи зруйнованого після реформ XIX – початку XX ст., і риси утилітаризму, що отримали здебільшого споживчу орієнтацію. В умовах бурхливого міграційного процесу подібне поєднання цінностей сприяло швидкому освоєнню нових форм життя, тобто досягнутого до того часу рівня виробництва, зовнішніх елементів міського способу життя, однак перешкоджало розвитку більш складних форм праці, діяльності, творчості, культури. Більше того, розвернувся масовий процес спрощення культури і соціальних відносин, посилилася ворожість до носіїв складніших форм праці. Словом, освоєння на масовому рівні окремих обмежених елементів індустріальної культури і міського способу життя супроводжувалося знищенням модернізованих культурних форм, що були вищими за цей рівень.

Гартман не був схильним розглядати аксіологічну проблематику як надбання філософії останніх століть, тому у деяких формулюваннях, де вивчення цінностей він характеризував як щось дуже початкове, йшлося лише про формування філософії цінностей як певної окремої дослідницької програми і формування відповідного понятійного апарату.

Гартман уважав, що проблематика цінностей у їх співвідношенні із дійсністю була однією з центральних у всій історії філософії – від Сократа і Платона аж до Гегеля. Визнаючи, що стародавні не знали і не використовували філософського поняття «цінність», він проте приписував їм ціннісну точку зору і вважав за можливе називати етику Арістотеля «високорозвиненою матеріально-ціннісною етикою» (що, зокрема, спричинило різкі заперечення Гадамера) – такою була, на його думку, майже вся філософська етика до Нового часу, хоча і без відповідного понятійного термінологічного оформлення. Але в такому разі є підстави сумніватися, чи

справді настільки перспективний і плідний ціннісний аналіз, адже не виключено, за визнанням Гартмана, що новим виявляється лише ім'я, слово, тоді як важливим є не поняття (навіть детально визначене), а суть справи. Аксиологія Гартмана зовні подібна на повернення до традиційних «онтологічних» трактувань цінностей, зрозумілих ним як ідеальних сутностей, існуючих об'єктивно поза і незалежно від людини та її свідомості. Але насправді саме у ставленні до них є головна своєрідність аксиології Гартмана. По суті, він розглядав «онтологізацію» цінностей за давньої та середньовічної філософії як наслідок «загального теологізма» аристотелівського поняття форми, що ґрунтується на ототожненні форми і буття, форми і цінності, в результаті чого буття нібито збігалося з цінністю, а вище буття – з вищою цінністю [46, с. 55].

Соціальна сила ціннісної системи суспільства є настільки великою, що будь-яка людина, котра намагатиметься жити всупереч усталеній ціннісній системі держави, буде або відкинута суспільством (позбавлена громадянства, депортована з держави, ув'язнена), або перетвориться на маргінала, нездатного до реалізації більш-менш значної соціальної ролі. Водночас ціннісна система є й доволі консервативною та стійкою до змін, оскільки ґрунтується на генетичній спадщині минулих поколінь. Це вимагає від дослідників узагальнення української історичної політичної думки щодо складових національної ідеї, витоків і сутності ціннісної системи українського суспільства, їх взаємозв'язку із процесами демократизації державно-політичного режиму в Україні [142, с. 67].

Основна риса європейського проекту модерну – об'єктивація структур розуму, реалізація принципу раціональності у повсякденності. Центральне досягнення цього проекту полягає в тому, що він сформував особливий рід суб'єкта – раціонально-вольового суб'єкта. Його визначальними особливостями стали передусім індивідуалізм і автономія дії. Саме вони бачаться як субстанціальна основа держави. Однак претензії щодо своєрідності у структурі такого суб'єкта тісно пов'язані з добровільною

відповідальністю за те, що він робить. Моральні поняття епохи модерну засновані на праві окремої людини робити те, що вона повинна, однак за неухильного виконання вимоги переслідувати своє особливе благо тільки у погодженні з благом усіх інших. І якщо держава і суспільство перетворюються в модерні у відповідні втілення принципу суб'єктивності, то вони не перетворюються в анархічну мозаїку самовільних дій вороже налаштованих і непримиренних суб'єктів.

Україна перебуває на європейському шляху розвитку, основною умовою якого є дотримання прав та свобод людини, принципів законності, честі та гідності, рівності перед законом, верховенство права. Сьогодні ті культурні, духовні, релігійні цінності, що збереглися у нашій державі, мають певну історичну своєрідність, попри те, що під час взаємодії з європейською культурою зазнали чимало змін і у сфері окультурення, і у духовній сфері. Саме через ці чинники мотиваційно-ціннісне регулювання правоохоронної діяльності, а також кожної людини зокрема, підніметься на новий духовно-культурний рівень, що сприятиме збагаченню внутрішнього та зовнішнього світу людини.

На думку В. П. Большакова, особливості культури (культури періоду, етносу, суспільства) полягають у своєрідності реального, конкретного буття, життєвої реалізації змістовного сенсу саме цінностей культури. Це реальне буття виявляється у переживаннях, ціннісних орієнтаціях, установках людей, якими визначаються і через які оцінюється поведінка, вчинки, стосунки між людьми, із навколишнім середовищем. У переломні моменти історії тієї чи іншої країни зміна культури, її характеру, особливостей змістовно виявляється у зміні цінностей, їх ієрархії, але найголовніше – можливостей їх дійсного втілення. Віра, будучи цінністю, – не що інше, як специфічне співвідношення людей з навколишнім світом, з іншими людьми, зі самою собою (як іншим), із Богом, урешті. У цьому співвідношенні міститься передусім переконання в бутті і значущості кого-небудь або чого-небудь, у здійсненості, ймовірності чого-небудь. Відомо, що це переконання

засноване більше на почутті, ніж на достовірному знанні, подекуди навіть на несвідомих імпульсах. Але тільки віра (будь-яка) є цінністю культури. Змістом Віри як цінності культури є те, що виявляється в душах людей, їхніх діях, обрядах, ритуалах, нормах, – осмисленість навіть не загалом буття, а буття, спрямованого саме до обробки, оформлення, облагороджування, життя людини і суспільства. Культурний християнин, наприклад, – це той, хто свою Віру в Ісуса Христа, відповідно з його життям і смертю і заповідями, втілює у реальні стосунки з іншими людьми і до інших людей, відчуваючи, мислячи і діючи справді по-християнськи [40, с. 32].

У суспільствах із розвиненим соціокультурним розшаруванням диференціація за складності особистісних властивостей і міжособистісних зв'язків, структур діяльності і відносин відтворюється шляхом соціалізації кожного нового покоління всередині свого прошарку. Відповідно, наступні покоління спочатку освоюють культурний фонд, накопичений попередніми, а потім або доповнює, або модифікує його. Більше того, виходець із будь-якого шару, не бажаючи залишатися або піддаватися остракізму всередині нього, має можливість, доклавши певних зусиль, адаптуватися до іншого соціального прошарку, де він зможе повніше реалізувати свої здібності. У суспільстві без визначеної соціальної структури кожній людині доводиться робити вибір: або залишатися під тиском оточуючих на примітивному рівні особистісного розвитку, або через подолання цього тиску без надійної соціалізації самовизначатися у сфері своїх інтересів і шукати шляхом проб і помилок зв'язків із однодумцями. Цей вибір зазвичай відбувається в юності. Водночас за слабкої соціалізації, з одного боку, і недостатнього життєвого досвіду – з іншого, більшість молодих людей обирає перший шлях, оскільки для другого вони не мають ні середовища, ні навичок самостійності, самоорганізації, подолання впливу оточуючих.

Урешті решт нова соціальна реальність – це не результат збігу обставин, як це трактують деякі російські соціологи, а результат соціальної діяльності людини. Людина, здійснюючи соціально-значущі дії, фактично

створює соціальну реальність, яка, будучи якоюсь створеною, і надалі функціонує за своїми власними об'єктивними законами, зворотно впливаючи на людину, характер і зміст її діяльності, поведінку з позицій добра чи зла. У цьому аспекті засадничою постає проблема соціальних механізмів мотивації поведінки особистості. Характерною особливістю є принципове унеможливлення остаточного вирішення проблеми особистісної мотивації. Змінюється соціум, змінюється функціонуюча в ньому особистість; проблеми взаємин соціуму з особистістю, особистості з соціумом постійно трансформуються, переакцентуються, набувають нових відтінків і особливості. Такі взаємини часто настільки латентні, незрозумілі в традиційному світоглядному ракурсі, а то й просто неосяжні для колективної та індивідуальної психіки, що сенс їх проявляється зі суттєвим запізненням, знаходячи «на поверхні» відразу ж значення серйозної соціальної проблеми.

Висновки до розділу 1

Підсумовуючи наведене, зауважимо, що нині актуалізується проблема суспільного контролю не лише за правоохоронною діяльністю, а й за усією правоохоронною системою. Погоджуючись, певною мірою, зі значущістю такого контролю у сучасних державотворчих і правотворчих процесах, необхідно водночас акцентувати на всього лиш початки формування засад суспільного контролю. Відтак, доцільно у подальшому поглибити дослідження цього питання.

У межах розробки базових напрямів діяльності органів державної влади загалом і ефєктивзації функціонування правоохоронної діяльності необхідно найперше ґрунтуватися на об'єктивності стану суспільного інституту забезпечення внутрішньодержавної безпеки. У цьому разі утвердження пріоритетів здебільшого є неможливим, оскільки необхідне чітке упорядкування певної парадигми дій механізму забезпечення внутрішньодержавної безпеки відповідно до кожного етапу розвитку

суспільства. Властиво, концепція забезпечення внутрішньодержавної безпеки, що належить до сфери правоохоронної діяльності, не може містити жодних натяків на абстрактність, не залежної від рівня розвитку конкретних суспільних відносин.

Потенційні загрози, відомі але неочікувані за сучасних умов формування громадянського суспільства в Україні, що спричинені не лише зовнішніми чинниками, а й внутрішніми, визначають, власне, філософсько-правову суть внутрішньодержавної безпеки. На наш погляд, підвищення рівня внутрішньодержавної безпеки відбувається за допомогою злагодженої політики держави у сфері забезпечення безпеки, чіткої системи політичних, економічних, соціокультурних, організаційних та інших заходів, спроможних протидіяти загрозам загальнодержавного та особистісного характерів.

У цьому контексті необхідно наголосити на важливості високого рівня забезпечення саме правоохоронної діяльності у всій системі зовнішньої і внутрішньої безпеки держави. Тому в рамках предмета нашого дослідження для майбутніх працівників правозахисної та правоохоронної діяльності важливе значення мають цінності, що характеризують ставлення майбутнього працівника до своєї роботи: патріотизм, власна гідність та честь, вірність Батьківщині, мужність, хоробрість та відвага. Щодо професійних якостей майбутнього захисника в аксіологічному аспекті, то головною метою є орієнтація на державу (владу, закони, громаду) як на основну цінність. Найпершим завданням його має бути додержання норм закону, знання законодавчо-правової бази, а також відданість своїй державі, її інтересам та волі народу.

РОЗДІЛ II

АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ВІД УТВОРЕННЯ ДО УТВЕРДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЦІННІСНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ

2.1 Сутнісні характеристики аксіологічного визначення правоохоронної діяльності

Сьогодні чимало науковців, учених поглиблено вивчають правоохоронну діяльність, її функції, особливості, завдання та взаємозв'язок зі суспільством, відтак мають власне бачення щодо її розвитку та подолання тих прогалин, що наявні у сучасній системі правоохоронних органів. У державі побутує думка, що ті демократичні ідеї та настрої, які зараз існують в громади, знайдуть своє втілення у реформуванні та реорганізації правоохоронної діяльності як такої. Суспільство потребує змін, які, своєю чергою, неможливі без нагальних та рішучих кроків щодо вдосконалення цілісної системи правоохоронних органів та її модернізації. Народ поважатиме та дослухатиметься до такої влади, яка зуміє почути свій народ та зробити все необхідне для того, щоб він жив у мирі, любові та єдності.

В Українській державі поступово утверджується новий принцип формування взаємовідносин між людиною і державою – дозволено те, що не заборонено законом. Правовий порядок за таким принципом ґрунтується на засадах, відповідно до яких нікого не можна примусити робити те, що не передбачено законодавством. А органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на основі, в межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [161, с. 27].

У ст. 3 Конституції України чітко зазначається, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [88].

Термін «правоохоронна діяльність» доволі часто зустрічається у сучасній юридичній літературі, проте єдиного підходу до визначення цього поняття та його ознак у правовій науці немає, що спричиняє численні дискусії з цього приводу [190, с. 5].

Правоохоронну діяльність як форму реалізації функцій держави здійснює розгалужена система органів. Органи, що виконують правоохоронні функції держави, отримали назву «правоохоронні». Система правоохоронних органів охоплює правоохоронні органи загального та спеціального призначення, систему судових органів та правозахисних організацій. Багатоманітність системи правоохоронних органів, напрямів їх діяльності, функціональний розподіл та наявність відповідної спеціалізації дають змогу визначити органи, що є складовими цієї системи.

Питання щодо того, які органи вважати правоохоронними, у юридичній літературі вирішується по-різному, тому є предметом численних дискусій. У законодавстві чітко не визначені поняття, система правоохоронних органів та їх ознаки. Конституція України використовує одночасно терміни «правоохоронні органи», такі, «що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство» тощо, проте чіткого переліку цих органів не наводить. Тому передусім слід з'ясувати, які органи за галузевими законами належать до правоохоронних [190, с. 7].

Отже, під правоохоронною діяльністю розуміють таку державну діяльність, яка провадиться з метою охорони права спеціально

уповноваженими органами шляхом застосування юридичних засобів впливу зі суворим дотриманням встановленого законом порядку [48, с. 6].

Необхідність визначення поняття правоохоронної діяльності та потреба зміцнення її інститутів аргументовано цілою низкою взаємопов'язаних чинників, одним із яких є охорона та захист прав громадян та цінність їхнього життя.

Діяльність різноманітних державних органів і окремих службових осіб свідчить про те, що, виконуючи свої професійні функції та завдання, вони подекуди порушують конституційні права та законні інтереси фізичних і юридичних осіб. У динамічному державному житті зростає ймовірність порушень права або зловживання правом без формальних порушень закону. Тому захист прав громадян через правозахисні інституції потрібен, попри наявність системи контролю за законністю з боку органів прокуратури, суду, контролюючих повноважень інших державних органів [161, с. 14]. Сутнісні характеристики аксіологічного визначення правоохоронної діяльності неможливе без чіткого поєднання держави, суспільства і особи як одного непорушного, єдиного елемента, існування якого можливе лише у демократичній державі.

Аналіз цих проблем безпосередньо пов'язаний із дослідженням суспільства загалом і громадянського суспільства зокрема. Для того, щоб осягнути співвідношення й механізми зв'язку суспільства, особи і держави, роль суспільства у формуванні державної влади і демократичних інститутів, слід чітко уявляти природу і сутність цього суспільства, його структуру і соціальний організм [81, с. 200]. Питання суспільства та громадського суспільства вивчали такі вчені, як О. Ф. Скакун [151] та П. М. Рабінович [141], які, зокрема, вважають, що суспільство – це система взаємодії людей, що пов'язані між собою інтересами у сфері виробництва, обміну, споживання життєвих благ і встановлюють межі поведінки в спільних інтересах за допомогою соціальних норм (зокрема – юридичних).

До кожного суспільства треба підходити конкретно-історично. У кожному суспільстві є своя система відносин: економічних: форми власності, виробництво, розподіл, обмін тощо; соціальних: відносини між різними групами населення; політичних: ставлення груп населення до політичної влади, участь громадян та їх об'єднань у політиці; ідеологічних (духовних): культура, характер світогляду – демократичний, тоталітарний.

У кожному суспільстві є свої суб'єкти соціального спілкування: особа, сім'я, стан, клас, група, нація, держава тощо. Суспільство – складна динамічна система взаємозв'язків людей, об'єднаних сімейними узами, груповими, становими, класовими, національними відносинами.

Основними елементами, що визначають суспільство, є власність, праця, сім'я.

Громадянське суспільство – це система взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян держави, їх об'єднань, що добровільно сформувалися та перебувають у відносинах конкуренції і солідарності, поза безпосереднім утручанням держави, покликаної створювати умови для їх вільного розвитку [151 с. 56–57]. Ознаками громадського суспільства є: головна цінність суспільства – людина, її інтереси, права і свободи; рівноправність і захищеність; економічна свобода громадян та їх об'єднань, інших суб'єктів виробничих відносин у виборі форм і здійсненні трудової діяльності [90, с. 13].

Ціль громадського суспільства полягає не у досягненні загального щастя і процвітання, а у створенні можливостей і умов для того, щоб людина стала вільною особистістю та набула властивостей та якостей самотності у своєму розвитку [193, с. 436–437].

Проблема формування громадянського суспільства не може вирішуватися вольовими, а тим більше авторитарно-владними методами, оскільки у становленні громадянського суспільства, зокрема в Україні, вирішальну роль повинен мати не суб'єктивний чинник, а об'єктивний, природно-історичний процес розвитку суспільства, де люди є

найважливішою виробничою силою суспільства, основним суб'єктом створення матеріальних і духовних цінностей. Саме сучасним поколінням людей випало на долю сформуванню громадянське суспільство, тобто на основі уже досягнутого у народному господарстві, освіті, культурі тощо, примножуючи багатства українського суспільства, забезпечити його еволюційний прогрес. А для цього необхідно, насамперед, унеможливити занепад суспільства за всіма показниками, що фіксуються, а потім поступово працювати над його розвитком [133, с. 77].

Суспільство, яке звільнилось від диктату держави, а його відносини з державою визначені правовими законами, у теорії держави отримало назву *громадянського суспільства*. У такому суспільстві, за визначенням німецького мислителя І. Канта (1724–1804 рр.), кожна особа визнається абсолютною цінністю, має гідність, не може бути засобом здійснення жодних планів. У громадянському суспільстві людина повинна творити своє життя самостійно, власними силами і відповідати за свої дії. Задоволення інтересів кожного та їх захист повинні стимулювати людину до самовдосконалення, а громадянська свобода – забезпечуватись правом, яке є умовою і гарантією людської гідності [134, с. 18].

Саме нині питання людської гідності стає надактуальним. Події, що відбулися в Україні впродовж листопада 2013 р. – лютого 2014 р., засвідчили, що українці – єдиний, неподільний народ, який може і буде відстоювати власні інтереси навіть ціною свого життя. Будучи наділені внутрішньою силою, збагачені ідеєю збереження унітарної держави, люди здатні об'єднатися і довести усьому світу, що українці як нація – нездоланна сила, котра прагне будувати демократичне та громадське суспільство, де не буде поборів ані з боку владної верхівки, ані з боку правоохоронних органів.

Складовими демократичної політичної системи громадянського суспільства є духовні елементи: політична свідомість; політичні норми; політична культура; політичні відносини; а також матеріальні елементи: держава; політичні партії; громадсько-політичні організації та рухи;

об'єднання; політична особа, тобто суб'єкт політики, який залучається до політичного життя як громадянин, реалізуючи свої політичні права шляхом участі у роботі політичних партій, громадсько-політичних організацій, виборчому процесі (формуванні політичних інститутів держави), референдумах, а також як представник виборних інститутів держави (наприклад, депутата) тощо [134, с. 21].

Характерною ознакою демократичної політичної системи є незалежна діяльність будь-яких засобів масової інформації, функціонування телекомунікаційних систем, наявність можливості у політичних партій, громадських організацій, органів місцевого самоврядування, державних і недержавних установ засновувати засоби масової інформації і бути видавцем. це, зокрема, забезпечить інформаційні потреби громадянського суспільства, налагодить комунікативні зв'язки між його структурними елементами.

Найдосконаліший, гармонійний тип відносин суспільства і держави досягається на вищих рівнях їх розвитку за умови становлення громадянського суспільства й соціальної правової держави. Як свідчить історія цивілізаційного процесу, розвинутому громадянському суспільству відповідає демократична форма соціально-правової державності – результат діалектичного розвитку держави, в якій надається пріоритет правам людини, а відтак формуються функції, визначаються методи діяльності, відповідні інститути, механізми і засоби забезпечення прав людини і громадянина.

Ідея такої державності виникла давно і була викладена свого часу в політичних і правових теоріях у вигляді відповідних проектів державного переустрою. Проте концептуально теорія правової держави (нім. *rechtsstaat*) вперше була обґрунтована німецькими вченими на початку XIX ст. (К. Т. Велькером – 1813 р., І. Х. Фрайхер фон Аретінім – 1824 р., Р. фон Модем – 1832 р.), а теорія соціальної держави – також у Німеччині, але майже через сто років (Х. Хеллером – 1929 р.). Утілення цих ідей у практику державотворення спостерігалось не тільки в Німеччині, а й у деяких інших країнах Західної Європи. Вже наприкінці XIX ст. державність правового

характеру була чітко визначена, наприклад, у конституціях та інших законодавчих актах Німеччини, Великобританії, Франції, США [134, с. 22].

Правова держава – характеристика конституційно-правового статусу держави, що передбачає безумовне підпорядкування держави таким принципам: народний суверенітет, непорушність прав і свобод людини з боку держави, взаємозв'язок держави із конституційним ладом, верховенство конституції над усіма іншими законами, поділ влади та інститут відповідальності влади як організаційна основа правової держави, незалежність суддів, пріоритет норм міжнародного права над нормами національного [34, с. 418].

Концепція правової держави має тривалу і повчальну історію. Ще у давні часи розпочався пошук справедливості, принципів, форм і конструкцій взаємозв'язку, взаємодії та взаємодоповнення влади і права. Погляди на державу і право, їхнє місце і роль у суспільстві поступово викристалізували ідею розумності й справедливості такої форми політичної влади, за якої життя людей регулюється правом, яке за підтримки державної влади стає самостійною владною силою. Держава, її державні структури та посадові особи за допомогою права упорядковуються процедурно. Діяльність державного апарату чітко регламентується правом; навіть структури, від яких залежить прийняття тих чи інших законів, не мають права самочинно, без певних процедур змінювати закони [133, с. 88–89].

Розуміння держави як організації на основі права публічної влади є основною ідеєю правової держави. Такі ідеї вже в античний період розвитку державності висловлювали філософи та юристи. Теоретично в концепцію правової держави ці ідеї було оформлено значно пізніше, під час боротьби проти феодального свавілля, а також із розвитком буржуазних революцій та утвердженням нового ладу.

Отже, ідеї панування права у суспільстві, взаємозв'язок держави, її органів і посадових осіб із правом виникли за античних часів, розвивались і доповнювались ученнями про демократію, республіканську форму правління, конституціоналізм,

права і свободи людини, народний суверенітет, панування права і закону та рівноправність усіх перед ними, поділ влади і незалежність суду.

Як уже зазначалось, основні принципи правової держави було сформульовано за часів античності. Уособленням цих ідей була богиня правосуддя Феміда з пов'язкою на очах, з мечем і терезами правосуддя в руках. Солон своїми реформами у VI ст. до н. е. намагався об'єднати силу і право, проголосивши: «Всіх я звільнив. А цього досягнув владою закону, силу з правом об'єднавши». Як зазначав згодом Арістотель, із часів Солона в Афінах почалася демократія. Принцип верховенства права сформулював Геракліт у безсмертному афоризмі – «Народ повинен битися за закон, як за свої стіни» [133, с. 89].

Вагомим соціальним контролем у юридичній соціалізації є і природне право. Саме з нього розпочинається розуміння норм поведінки. Вимоги природного права охопили численні нормативні документи, зокрема міжнародні конвенції про права людини, дитини тощо.

Понад півстоліття тому (4 листопада 1950 р.) перша група країн Європи, прагнучи до колективного забезпечення пріоритету прав людини, прийняла спільний «Основний Закон» – Європейську конвенцію про захист прав людини та основних свобод, яку Україна, яка 17 липня 1997 р. ратифікувала [182, с. 61].

Зокрема, ст. 33 цієї Конвенції передбачає, що будь-яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд Європейського Суду питання про будь-яке порушення положень Конвенції та протоколів до неї, яке, як вона вважає, було допущене іншою Високою Договірною Стороною.

Таким чином сформувалося європейське право у галузі прав людини, яке передбачає матеріальне право та юридичні процедури. Джерелом європейського права є Європейський суд з прав людини у Страсбурзі (Страсбурзький Суд), що розглядає справи щодо порушення Конвенції Ради Європи з питань прав людини [182, с. 61].

Європейське право інтенсивно розвивається, має розгалужений комплекс міжнародних та наднаціональних правових норм, що належать до різних галузей права. Під європейським правом у широкому сенсі розуміється правове регулювання відносин у Європі, що охоплює організацію та діяльність практично усіх європейських міжнародних організацій, всю сукупність економічних, соціальних, політичних, наукових і культурних відносин. У цьому контексті європейське право є регіональним правом, складовою міжнародного права загалом, а у вузькому розумінні – це право Європейських Співтовариств, доповнене певною мірою правовим регулюванням усього Європейського Союзу (ЄС) [34, с. 167].

Нині захист прав людини є основною метою та завданням правової держави, в якій панує верховенство права, діють норми моралі, розвинені загальнолюдські цінності, провадиться робота усіх правоохоронних органів щодо захисту та збереження людського життя.

До основних тенденцій розвитку прав людини належать: поширення у суспільній свідомості твердження про те, що саме людина є первинним, головним суб'єктом права; утвердження у свідомості суспільства розуміння прав людини як соціально-історичного явища; утвердження принципу правової рівності та його поширення на дедалі більше коло людей; збільшення «каталогу» прав людини (як результат зростання їхніх потреб), якому не завжди відповідають реальні можливості задоволення деяких прав (тобто у певних випадках права людини фіксуються у законодавстві «достроково», «випереджувально»); зростання кількості країн, які допускають наддержавний (міжнародний) контроль за станом дотримання прав людини.

Внаслідок того, що після Другої світової війни права людини поступово переставали бути лише внутрішньою справою держав, виникла, утверджується та набуває дедалі більшого поширення ідея утворення нового міжнародного правового порядку. З-поміж найважливіших його рис слід виокремити такі: універсалізація концепції прав людини, поширення її на

дедалі більшу кількість держав; поширення верховенства норм міжнародного права щодо норм внутрішньодержавного законодавства з питань прав людини; об'єктивна поінформованість світової громадськості про стан дотримання прав людини у різних країнах; утворення і розгортання діяльності неурядових (громадських та інших) організацій із захисту прав людини, їх державна підтримка; підвищення ефективності міжнародних контрольних механізмів щодо захисту прав людини [141, с. 8].

Юрисдикційна форма захисту – це діяльність уповноважених державою органів щодо захисту порушених і оспорюваних суб'єктивних прав. Суть її полягає в тому, що особа, права і законні інтереси якої порушені неправомірними діями, звертається по захист до державних або інших компетентних органів (до суду, арбітражного, третейського суду, вищої інстанції і т. д.), які уповноважені вжити необхідних заходів для відновлення порушеного права і припинення правопорушення [6, с. 30].

Відтак сьогодні важливо, щоб державні органи, що покликані захищати права громадян, були прозорими, відкритими до народу та сповідували принципи верховенства права, законності та рівності усіх перед законом.

Принципи права – це закріплені у праві вихідні нормативно-керівні положення, що характеризують його зміст, основи, зазначені в ньому закономірності суспільного життя. У сучасній юридичній літературі визнають принципи демократизму, законності, гуманізму, рівності всіх перед законом, взаємної відповідальності держави та особи тощо. Розрізняють водночас загальноправові, міжгалузеві, галузеві принципи та принципи інститутів права [133, с. 114–115].

Верховенство права – це принцип, який фундаментально повинен закріплюватись у правовій державі. Він є основоположним елементом, який об'єднує та ілюструє такі поняття, як свобода, право людини, суспільні відносини, чесність та рівність усіх перед законом.

Законність можна розглядати як необхідність (вимога, обов'язок) виконувати норми права, що свідчить про її органічний, нерозривний

зв'язок із правом як системою норм і принципів. Суспільство, а також держава, яка визнає і захищає правові норми, вимагають неухильного і суворого їх дотримання і виконання усіма суб'єктами суспільних відносин. Такі вимоги норми права (закону) склалися ще тисячоліття тому і лише згодом отримали в юридичній науці назву «законність як вияв загальної обов'язковості права» [180, с. 384–385].

Законність, як принцип, здатна бути всезагальним організуючим засобом усієї системи суспільних відносин, а тому не може вважатися принципом тільки права, Конституції, державної діяльності, політичної системи, поведінки громадян. Все перелічене – окремі форми прояву принципу законності [180, с. 387].

Якщо розглядати принцип рівності, то тут ідеться про те, що кожен громадянин наділений правом рівності і набуває тих прав та обов'язків, що й інші громадяни, а також повинен дотримуватись тих законів і нормативно-правових актів, які діють у суспільстві.

За сучасних умов особливості перехідних типів правових систем полягають у поступовому втіленні загальнолюдських цінностей, що відображені в загальнолюдських принципах права.

Конкретно-історичні принципи права визначаються як основні засади, що відображають специфіку права певної держави у реальних соціальних умовах. До них, наприклад, належать такі: принцип демократизму, принцип законності, принцип гуманізму, принцип рівності всіх перед законом, принцип взаємної відповідальності держави та особи.

Галузеві й міжгалузеві принципи характеризуються тим, що охоплюють лише одну чи декілька галузей права певної держави. До них, зокрема, належать принцип гласності судочинства і принцип повної матеріальної відповідальності, принцип індивідуального покарання чи стягнення тощо.

Принципи інститутів права – це основні ідеї, на яких ґрунтується побудова певного інституту права (скажімо, принцип несприйняття подвійного громадянства чи принцип охорони й захисту всіх форм власності).

Соціальна цінність і призначення права можуть бути охарактеризовані як здатність слугувати засобом і метою для задоволення потреб соціальної справедливості, прогресивних інтересів громадян і суспільства загалом [133, с. 116–117].

З точки зору загальної системи цінностей, що склалася в сучасному суспільстві, право повинно відповідати вимогам моралі. Але далеко не всім і не будь-яким і, тим більше, не ідеологізованим (наприклад, вимоги «комуністичної моралі»), а загальноприйнятим, загальнолюдським, елементарним етичним вимогам, основним засадам християнської культури або культури, тотожній християнській, зокрема буддизму, ісламу.

Елементарні загальнолюдські вимоги, засновані на Христових заповідях («не вкради», «не убий» тощо), не тлумачаться однозначно, а становлять більш конкретизовані і розгорнуті нормативні положення, що пов'язані зі сучасним рівнем цивілізації (сумлінність, обіцянка, відчуття персональної відповідальності за свої вчинки, прилюдне визнання своєї провини тощо). Основним постулатом, визначальним феноменом права залишається втілення в правовій матерії, у всіх його підрозділах вимоги справедливості, однакової міри й однакового юридичного підходу, яке в юридичній сфері трансформується в найважливіше правове начало – необхідність справедливого права і справедливого його застосування, тобто правосуддя [8, с. 35].

Відомо, що право є суб'єктивною стороною нашого життя. Крім того, це плід думок і волі людей, особливо тих, хто наділений державною владою – творить закони, ухвалює організаційні рішення з тих чи інших питань. Наприклад, податок на нерухомість – це діюче позитивне право, оскільки встановлений законодавцем; це воля законодавця, його рішення.

Але початковий, принципово важливий пункт істинно наукового розуміння права полягає саме в тому, що право (зокрема чинне право як людське творіння, іменоване «позитивним»!) – це не просто і не тільки думка. Не просто і не тільки відомі ідеї та воля, роздуми про належну і можливу

поведінку, про те, хто і що має право робити, як діяти. І навіть не просто рішення пануючих осіб [9, с. 11–12].

Позитивне право (лат. *ius positivum*) – це право, яке діє в даний момент. Це лише з погляду легітимного праворозуміння (всередині якого теж є різні напрями), що зводить право до закону і вважає правом лише позитивне право. Але в самих неопозитивістських варіантах праворозуміння права (у його розрізненні з законом) позначається у різних концепціях по-різному: як природне право, «природа речей», «розумне право», «філософське право», «ідея права» тощо. Також і закон (у його розрізненні з правом) позначається то як «волею встановлене право», то як «офіційне право», то як «позитивне право» і т. д.

Під цим термінологічним розмаїттям розуміють ідею, зміст якої ми формулюємо як розрізнення і співвідношення права і закону. Йдеться не тільки про термінологічну уніфікацію понятійного словника різних підходів до права, а й, що більш істотно, про переосмислення цих різних підходів у новій площині, під новим кутом зору і в новій їх якості – як різних варіантів одного (юридичного) типу праворозуміння, як специфічних концепцій (приватних випадків) в рамках загальної для них усіх теорії розрізнення і співвідношення права і закону, як окремих напрямів розробки, по суті, єдиного предмета філософії права [47, с. 33–34].

Саме у предметі філософії права кожен може знайти для себе значення таких понять, як право, праворозуміння, держава, суспільні ідеали та цінності, без яких неможливе функціонування правоохоронної системи та контролюючих органів влади зокрема. Тому варто наголосити на понятті цінності, а саме розділу в філософії «аксіології», який охоплює цілу систему категоричних понять та розумінь самого слова «цінність».

Аксіологія – вчення про цінності. Використання поняття «цінність» у спеціальному сенсі морально належного походить від Канта. Цінність в його трактуванні – це те, що має значення повинності і свободи. Цей апріорний світ належного Кант конструє окремо і у протистоянні з ним від світу

сущого (до емпіричного «буття», сфери фактичних явищ, відносин тощо), де панують причинно-наслідкові зв'язки і необхідність. Відтак, йдеться про нормативне і регулятивне значення цінностей, які, за Кантом, є апіорними імперативами розуму – цілі, вимоги, формули і максими належного. Із цим морально належним пов'язані і ті категоричні імперативи, що Кант формулює стосовно моралі та права.

Послідовники Канта (Р. Г. Лотце, В. Віндельбанд та ін.) розвивали уявлення про нормативно-регулятивну значущість цінностей не тільки моральності, а й науки, мистецтва і культури загалом. Зокрема, неокантіанець Віндельбанд тлумачив цінності як норми культури і, крім цінностей істини, добра і краси, визнавав такі цінності (блага людської культури), як мистецтво, релігія, наука і право.

Інший підхід до проблеми цінностей характерний для об'єктивно-ідеалістичної філософії (від Платона до Гегеля і їх сучасних послідовників), згідно з якою буття є благом (тобто цінністю). Але водночас під буттям розуміється не емпірична реальність, а справжнє буття, тобто об'єктивний розум, ідея, сенс буття, буття в модусі повинності і, отже, ціннісної значущості.

Загалом в аксіології XIX–XX ст.ст. можна виокремити основні філософські підходи до розуміння цінностей.

I. Неокантівський підхід, згідно з яким розглядався «категоричний імператив», на основі якого людина оцінює власні вчинки і вчинки інших людей та «принцип цілевідповідності», на основі якого людина здійснює естетичні й телеологічні міркування. Обидва вони, на думку Канта, надані людині апіорно, тобто до знайомства із навколишнім світом, із досвідом, себто вони від природи вмонтовані в наш розум (і т. ін.).

II. Соціологічна теорія цінностей. Поняття «цінність» уперше запровадив у соціологію Вебер. Він, на кшталт неокантівців, тлумачив цінність як таке, що має «іманентний (внутрішньо притаманний) смисл», тобто будь-яка річ є цінною, якщо вона наділена смислом. Пітірим Сорокін і

Талкот Парсонс уважали, що на цінностях ґрунтується суспільне життя. Цінності – вищі принципи, що забезпечують згоду в суспільстві.

III. «Онтологічне» тлумачення цінностей. Відповідно до цього підходу, на відміну від неокантівського, цінності розглядають не як умонтовані у наш розум, а як притаманні самим речам зовнішнього світу.

IV. «Суб'єктивістське» розуміння цінностей. Пов'язане насамперед із філософією екзистенціалізму. Суть цього підходу полягає в тому, що цінність установлює тільки окремий людський індивід. Тільки ми самі для себе вирішуємо, що є для нас цінним, що ні. Предмети цінністю не володіють, і цінності не є вродженими культурами. «Моя свобода – єдина основа для цінності», вважав Сартр.

V. Волюнтаристське» розуміння цінностей. Ніцше єдиною основою цінностей убачав волю до влади: «Цей світ є воля до влади – і більш нічого! Так будьте ж і самі цією волею до влади – і більш нічим».

VI. Ціннісний релятивізм. Ця теорія заперечує існування будь-якої основи для цінностей. У житті кожної людини є те, що вона цінує, і те, що не цінує.

VII. «Психологічно-утилітаристська» теорія цінностей. Прихильники цього підходу пов'язують цінність із корисністю, тобто людина фактично вважає цінним все те, що є корисним, що сприяє задоволенню її власних потреб [85, с. 302–305].

Якщо розглядати більш детально наведені підходи, слід акцентувати на поглядах Канта та Гегеля. зокрема, Кант є засновником класичної німецької філософії (1724–1804 рр.). Суть побудови кантівської гіпотези було сформульовано так: дайте мені матерію і я покажу вам, як із неї може виникнути світ [36, с. 140–141].

За часів Канта питання про сутність блага ґрунтувалось зазвичай на феномені волі. Важливим і справді критичним міркуванням Канта було те, що моральність якісного вчинку ніколи не полягає у результаті чи загалом в очевидних діях, а у внутрішній тенденції, у поведінці особистості, установці

її волі. У цьому сенсі вважаємо правомірною тезу про те, що предикат «Морального блага» належить винятково до доброї волі. На початках можна не зважати на те, що проблема волі, що відтак впливає, не вирішує всі проблемні поля блага. Якщо ми розглядатимемо це питання у рамках повинності дій, то основний акцент ставитиметься на «Намір», у якому закладений внутрішній напрям волі. Водночас зміст і категоріальна структура наміру закладені в тому, що ми називаємо метою [46, с. 161].

У розвитку філософії права заслуга Канта полягала насамперед у тому, що йому вдалося відповісти на запитання, чому індивід (такий, яким він був описаний у попередніх договірних теоріях) настільки пристрасно вимагає законності і настільки неуміло вміє цінувати її.

Кант розвиває гуманістичний пафос теорій природного права, пропонуючи свій, більш обґрунтований, погляд на право. Зокрема, він поклав в основу і пізнання, і поведінки принцип особистості, або принцип суб'єктивності. Кантівська теорія ґрунтується на розумінні людського індивіда як істоти, принципово здатному стати «паном собі самому», а відтак не потребувати зовнішньої опіки під час здійснення ціннісного і нормативного вибору. Лише у тій мірі, в якій індивіду вдається усвідомити ці приписи, підпорядкувати їм свої безпосередні потяги і мотиви і дати закон самому собі, він стає суб'єктом, здатним протистояти експансії будь-якої чужої волі, зведеної в закон [174, с. 120–121].

Кант зіставляє цінність учинків, виходячи зі своєї знаменитої класифікації імперативів (тут вона розгортається чи не вперше), з-поміж яких він розрізняє імперативи вміння (проблематичні); розсудливості (практичні – майстерність у витратах коштів для реалізації загальнолюдської мети – блаженства, конкретніше – щастя) і моральності (моральні); моральний імператив відрізняється від інших тим, що «виражає абсолютність, незважаючи на мету», яка може бути якою завгодно, і саме відповідна йому моральна доброта наділяє людину абсолютною «безпосередньою внутрішньою цінністю моральності» (*der absolute unmittelbare innere Wert*

der Sittlichkeit). Наприклад, той, хто тримає слово, завжди має безпосередній «внутрішню цінність вільного вираження» (der unmittelbare innere Wert der freien Willkür), незважаючи на цілі, тоді як «прагматична доброта» людині цієї «внутрішньої цінності» не надає. Словом, цю «внутрішню цінність» містить тільки така чесність, яка не узгоджується з жодними (навіть найбільш піднесеними) перспективами благополуччя, але є суцільно самоцільною [189, с. 293–294].

Переконавання, що не дало змоги Канту зрозуміти предметність, полягало саме в тому, що повноцінним предметом він уважав тільки емпіричне (те, що одночасно є і «чуттєвим»), що, зрештою, призвело до всіх помилок ідеалізму. У ньому полягає причина того, що вся сфера ідеальних предметів – відкрита вже в платонізмі і теоретично розвинена як «сама в собі» – для XIX ст. знову виявилася зовсім чужа [46, с. 166].

Проблеми філософії права посідають чільне місце у творчості Гегеля. Уже у роботі «Про наукові способи дослідження природного права, його місця у практичній філософії і його відношення до науки про позитивне право» (1802–1803 рр.) Гегель вирізняє три наукові способи трактування природного права: емпіричний (концепції Гоббса, Руссо та інших мислителів до Канта); формальний (підхід Канта, Фіхте і їх послідовників) і абсолютний (свій підхід).

Емпіричний підхід до природного права, за Гегелем, відповідає лише початковим вимогам науки, що відрізняє її від простої розповіді і перелічування ознак предмета. Але емпіризму бракує як результат критерію для розрізнення необхідного і випадкового в хаосі природного стану. Звідси і характерна для емпіричного підходу непослідовність і суперечливість міркувань і визначень, за допомогою яких ті чи інші абстракції і поодинокі властивості, що позбавлені сутності, переходять у ранг абсолютності [114, с. 499].

Визначення філософії права як науки Гегель сформулював так: «Філософська наука про право має за предмет ідею права – поняття права і його здійснення» [191, с. 1157].

Обмеженість поняття досвіду у Гегеля полягає передусім у неможливості визначити речі за предметами чуттєвої достовірності. Для Гегеля у будь-якому істинному пізнанні «Абсолют» пізнає самого себе: той, хто пізнає, і те, що пізнають, у своїй основі – одне і те ж саме. Особливість гегелівського підходу до досвіду полягає в тому, що предмет і свідомість відрізняються лише в межах переживання природної свідомості, а для справжнього філософського вивчення вони постають як тотожні в «Абсолюті». Таким чином, неможливим постає визначення, як можливе пізнання дійсності, що незалежна від свідомості, тобто система наук унеможлиблює природничі науки [47, с. 109–110].

У працях Канта і Фіхте про природне право, на відміну від емпіричного підходу, окреслена формальна ідея тотожності ідеального і реального, виражена чиста абстракція, абстракція поняття і форми, байдужих до певного змісту. Гегель, зокрема, вважає, що немає нічого, що за допомогою Кантівського категоричного імперативу не могло б бути представлено у вигляді морального закону.

Щоправда, він віддає належне вченням Канта і Фіхте про внутрішню єдність волі і свідомості. Відповідно до цих учень сутність права і боргу та сутність мислячого і волі суб'єкта полягає в одному та становить – як і вища абстракція нескінченності загалом – велич філософії Канта і Фіхте.

Проте їх учення, крім формалізму, на думку Гегеля, недосконале водночас через і індивідуалістичне трактування проблеми волі: у Канта і Фіхте єдність волі – це результат поєднання суб'єктивних волевиявлень, що не є внутрішньо властиво загальному волевиявленню, а досягається лише зовнішнім і насильницьким способом, оскільки окремі волевиявлення протистоять загальному волевиявленню, а свобода індивідів – загальній волі. Поглядам Канта і Фіхте Гегель протиставляє свій підхід – ідею абсолютної

моральності, яку характеризує як тотальну цілісність морального життя, як загальне і дух народу [114, с. 499–500].

Поняття права і свободи, як вихідні моменти і зміст об'єктивного духу, породжені та розвинені в надрах суб'єктивного духу – у цьому суть гегелівського спрямування до попередніх розділів своєї системи філософії [47, с. 17].

Останньою видатною роботою Канта, яка порушує проблеми сьогодення, ймовірно, навіть більш актуальні, ніж наприкінці XVIII ст., став його трактат про «Вічний мир», у контексті якого людство, якщо воно має за мету вижити, повинно унеможливити війну у практиці міжнародних відносин [36, с. 144–145].

Екскурс в історію за Кантом та Гегелем дає змогу зробити висновки, що людина і її свідомість потребують ґрунтовного вивчення. Вони визначають існування світу незалежно від нас; ми можемо знати про цей світ лише те, що знаходиться назовні предметів і явищ та закладено в нас на рівні відчуттів.

Саме тому кожному із нас потрібно замислитись над цінністю людського життя у такому правовому полі, де закріплюються у законі право кожного на вибір, право свободи слова, право обирати, право гідності, панує верховенство права тощо. Ця функція повинна покладатися на державу, а саме – правоохоронні органи, діяльність яких спрямована на захист прав, свобод та законних інтересів усіх суб'єктів правовідносин, на забезпечення безпеки, законності, правопорядку, а також боротьбу із злочинністю [147, с. 11–12].

Підвищення ролі і значення права, політичний і ідеологічний плюралізм, забезпечення прав людини – нерозривні складові демократії. Не може існувати демократії за відсутності поваги до прав людини. Очевидно, що утвердження демократії створює умови для забезпечення прав людини. Водночас із процесом імплементації в національне законодавство

загальнолюдських стандартів прав і свобод особистості в країні відбувається процес удосконалення інститутів їх побудови і захисту.

Звісно, сучасне соціально-економічне становище країни ускладнює повномасштабне формування демократичних інститутів. Захист і забезпечення прав особистості – це один із основних чинників ефективного вирішення складних завдань перехідного періоду, створення гарантій демократичного розвитку. Відтак, особливого значення набуває правоохоронна діяльність як один із видів державної діяльності. Як форма активного і усвідомленого ставлення до навколишнього світу будь-яка діяльність, зокрема і правоохоронна, має мету, засіб, результат і сам процес діяльності [148, с. 1–2].

Правову основу діяльності правоохоронних органів внутрішніх справ України становить Конституція України, закони України «Про міліцію», «Про оперативно розшукову діяльність», «Про дорожній рух», Кримінальний процесуальний кодекс України, інші законодавчі акти України, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, міжнародні правові акти, ратифіковані у встановленому законом порядку, що визначають компетенцію, порядок організації та основні напрями діяльності, права та обов'язки органів внутрішніх справ України під час виконання покладених на них завдань [48, с. 98–99].

2.2 Філософсько-правові концепти впливу професійних ситуацій на ціннісне обґрунтування правоохоронної діяльності

Сучасна Україна – одна із найбільш активних держав світу, які виявили свою позицію і беззаперечно визнали європейський шлях розвитку. Події, що передували цьому – це, зокрема, «Помаранчева революція», яка найбільш суттєво вплинула на свідомість, розуміння, світобачення та ціннісне відображення дійсності. Це «Революція гідності», що засвідчила, що народ –

єдиний і є тією силою, тим джерелом суспільної думки, який жодним диктаторам та політичним режимам не спинити. Держава повинна стати індикатором вияву суспільно-політичної, правової, соціальної та моральної позиції, яка побутує в суспільстві й інтереси якої відстоювала, зокрема молодь, яка є на сьогодні ідеологом та героєм сучасності. Процес формування соціальної, правової, цілісної, демократичної держави був закріплений у Конституції України як основному законі.

На думку В. Ф. Опришка та Ф. П. Шульженка, складність і суперечливість процесу формування в Україні як соціально-правовій державі у практичній площині полягає в тому, що за умов слабких демократичних традицій перехідного суспільства, недосконалості національного законодавства, недостатнього рівня політичної, правової й економічної культури населення постає завдання одночасного створення засад громадянського суспільства, правового і соціального аспектів державності. Світова практика державотворення такого досвіду немає. Найскладнішим питанням тут є визначення збалансованих відносин держави і суспільства, меж втручання держави в економічну і соціальну сфери, співвідношення регулюючої ролі держави (соціальної функції) і стихії ринку (економічної свободи) [134, с. 23].

Основна проблема державотворчого процесу – це недосконалість створення ефективної законодавчої, нормативно-правової бази, а тому потрібно створити такі умови, за яких змогли б формуватись інститути громадського суспільства. Провідну роль тут має утвердження у країні принципів демократизму і формування владних органів, а також переосмислення поняття захисту – від інтересів держави до самої людини, яка і є основною ланкою у створенні правової, демократичної держави, де захищатимуться законом права, свободи та інтереси громадян, відстоюватиметься їхнє право на свободу слова та думки, честі та гідності, свободу віросповідання, право на освіту.

Відтак, необхідно налагодити чіткий взаємозв'язок між державою та правоохоронною системою. Зробити це можливо тільки за умови чіткого та послідовного прийняття законів та реформування правоохоронної діяльності у рамках стандартів європейського, зокрема правового, суспільства, де держава прислухається до кожної людини, організації, спільноти, товариства, тобто створює єдиний механізм суспільно-правового вияву.

На думку А. Б. Венгерова, існування держави як політичної організації у суспільстві пов'язано найперше із тим, що воно є особливою організацією політичної влади. Політична влада характеризується здатністю впливати на напрям діяльності людей, соціальних груп, верств, класів за допомогою економічних, ідеологічних та організаційно-правових чинників, а також за допомогою авторитету, традицій, примусу та ін. Це потужний фактор організації та регулювання спільної діяльності людей, засіб упорядкування їх взаємовідносин, спосіб забезпечення порядку і стабільності в суспільстві [39, с. 44–45].

Політична влада наділена силою, яку перетворює на дієвий чинник соціально-політичного буття. Саме такою силою виступають різні інститути держави, що надають їй постійно функціонуючого і загальнообов'язкового характеру.

Недосконалість системи понять теорії правового становища особистості, мабуть, призводить зокрема до спроб розкрити зміст громадянства, правосуб'єктності, правового статусу, тобто різнохарактерних по суті правових явищ, через права та обов'язки громадянина. У цьому контексті громадянство, правосуб'єктність (правоздатність), суб'єктивні права і обов'язки розглядаються як категорії, що розрізняються лише за ступенем своєї конкретизації, як стадії вияву (динаміки) однорідного явища, як модифікації суб'єктивного права (Л. Д. Воеводін, В. А. Патюлін, Л. С. Явич, Ц. А. Ямпільська та ін.). Однак такий підхід, попри свою зовнішню простоту і привабливість, не дає змоги пізнати наявні особливості змісту окреслених категорій, їх роль і значення у системі понять теорії

правового становища особистості. Реальні явища як аналоги зазначених категорій знаходяться у різних площинах, характеризують різні аспекти правового становища особистості. Громадянство, правосуб'єктність, права і обов'язки хоча й тісно взаємопов'язані, але якісно самостійні явища, що мають, власне, специфічний зміст і відображають різні аспекти правового становища особистості [42, с. 7–8].

Особистість – людина як активний суб'єкт суспільних відносин, що об'єднує категорії громадянина, іноземного громадянина, особи без громадянства [34, с. 279].

Держава гарантує судовий захист прав і свобод кожної людини. Як відомо, судовий спосіб захисту є найбільш демократичним. Передбачається право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги. Встановлено презумпцію невинуватості у вчиненні кримінальних злочинів: обвинувачений вважається невинуватим доти, доки його провина не буде доведена [124, с. 14].

Визначивши поняття правового становища особистості, слід розкрити його структуру, склад, тобто надати його юридичну конструкцію. Юридична конструкція як ідеальна модель предмета (явища) слугує формою відображення дійсності, є спрощеним виявом правової дійсності. У юридичній конструкції виражається структурно-системна будова досліджуваних об'єктів, тому вона визначається як склад [42, с. 11].

Слід зазначити, що структура правового статусу особистості охоплює також загальну правоздатність, гарантії, законні інтереси, юридичну відповідальність. Очевидно, суперечки про поняття правового статусу тривають здебільшого навколо визначення сукупності об'єднуючих до нього елементів. Розглядаючи структуру правового статусу, завжди наштовхуються на очевидну неоднозначність у термінології. Для позначення прав людини використовуються поняття «цивільні права», «конституційні права», «індивідуальні права», «основні права», «основні права і свободи». Крім того, якщо в американських деклараціях ішлося лише про права або природні

невід'ємні права, то, починаючи із Французької декларації 1789 р. права диференціювали на права людини і права громадянина [135, с. 179].

Отже, як висновок, еволюція поняття особистості за усіх часів розглядалася по-новому, але, попри це, особистість розуміли як окрему одиницю правового суспільства, індивід, який живе за законами держави і не відступає від суспільно-моральних норм.

Держава передбачає певні обмеження, а саме здійснює контроль за поведінкою суб'єкта правовідносин за допомогою жорстких заходів впливу з боку правоохоронних органів, прийняття тих законів, які обмежують права особистості на її індивідуальність, а також намагається нав'язати ті суспільно-правові напрями розвитку, які обирає сама.

Конституційне провадження – це основний вид конституційного контролю. Правосуддю із кримінальних справ передують виявлення і розслідування злочинів водночас із меншим обсягом здійснення захисту (юридичної допомоги) і прокурорського нагляду. Після того, як акт правосуддя по кримінальній справі відбувся, провадиться кримінально-виконавча діяльність. Аналогічно взаємопов'язані напрями правоохоронної діяльності, реалізовані поза діяльністю, обумовленою виявленням ознак злочину [147, с. 13–14].

Правосуддя – це державна діяльність, яку провадить суд шляхом розгляду й вирішення на судових засіданнях в особливій, установленій законом процесуальній формі, цивільних, кримінальних, господарських і адміністративних справ [161, с. 41–42].

Правосуддю притаманна низка ознак, що відрізняють діяльність суду від правоохоронної діяльності. По-перше, його здійснюють шляхом розгляду й вирішення на судових засіданнях цивільних справ щодо спорів, захисту прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб, держави; розгляду на судових засіданнях кримінальних справ і вжиття встановлених законом заходів щодо покарання осіб, винних у вчиненні злочину, або виправдання невинних; вирішення господарських спорів, що виникають між учасниками

господарських правовідносин. По-друге, розгляд і вирішення на судових засіданнях цивільних, кримінальних та інших справ ґрунтуються на конституційних засадах. По-третє, правосуддя здійснюють відповідно до законодавства України на основі кодифікованих актів (ЦПК, КПК, ГПК), які докладно регламентують порядок, процесуальну форму судового розгляду й рішень, які виносить суд. По-четверте, судові рішення ухвалюють суди іменем України, вони обов'язкові до виконання на усій території України. Рішення, що набрали законної сили у кожній конкретній справі, є такими ж обов'язковими для усіх фізичних та юридичних осіб, яких стосуються, як і закон [161, с. 41].

У юридичній літературі принципи правоохоронної діяльності зазвичай називають принципами правосуддя. Відтак, слід зазначити, що більшість принципів правосуддя є основними, керівними положеннями та правовими ідеями не тільки для діяльності судів, а й для інших правоохоронних органів.

Будь-яка діяльність, зокрема правоохоронна, ґрунтується і функціонує відповідно до низки основних, керівних положень. У цих положеннях закріплено засадничі ідеї про найбільш доцільний і ефективний розвиток та функціонування судів і правоохоронних органів, що покликані захищати й охороняти права й інтереси, свободи громадян, суспільства і держави.

Підводячи підсумок, потрібно визначити поняття демократичних основ (принципів) правоохоронної діяльності, зокрема принципів правосуддя.

Принципи правосуддя – це загальні керівні, вихідні положення, правові ідеї, що визначають найбільш суттєві аспекти діяльності судів та інших правоохоронних органів, і найперше діяльності, іменованої правосуддям. Саме через правосуддя, встановлюється істина, приймається судовий акт (вирок, рішення, ухвала, постанова), який визначає долю людини, цивільно-правового спору.

Розвиток правоохоронної діяльності та вдосконалення системи правосуддя в Україні – першочергове завдання державних органів. З метою зниження рівня злочинності, протизаконних діянь потрібно чітко усвідомити,

що слід зробити насамперед, зокрема які шляхи обрали для вдосконалення професійного рівня працівників правоохоронних органів та створення умов їхньої реалізації.

Принципи правоохоронної діяльності (принципи правосуддя) можна виокремити у дві групи. До першої групи доцільно віднести принципи законності, справедливості, гуманізму, презумпцію невинуватості, встановлення об'єктивної істини. Це універсальні принципи і у вітчизняній правовій системі та її галузях права, і в організації та діяльності судів та правоохоронних органів. Другу групу становлять такі принципи: здійснення правосуддя тільки судом; незалежність суддів народних, арбітражних і присяжних засідателів, підпорядкування їх тільки закону; забезпечення законного, компетентного та неупередженого складу суду; здійснення правосуддя на засадах рівності громадян перед законом і судів; змагальність і рівноправність сторін; право громадян на судовий захист; забезпечення підозрюваному, обвинуваченому і підсудному права на захист; презумпція невинності.

Необхідно зазначити, що правоохоронні органи за ознакою професійної діяльності становлять самостійну групу органів держави, що мають свої чітко визначені завдання. Ці завдання полягають або у відновленні порушеного права, наприклад у сфері цивільних правовідносин, або у покаранні правопорушника, коли відновити порушене право неможливо (за вчинення певних злочинів, наприклад, вбивства), або у відновленні (у разі порушення права) і покаранні одночасно, коли відновити порушене право можливо, але правопорушник заслуговує ще й покарання. Вирішуючи ці завдання, правоохоронні органи захищають життя, здоров'я, майно громадян, їх власність, власність держави, державних, громадських та приватних організацій, захищають державу та її інституції, природу, тваринний світ.

Підтримання правопорядку та припинення правопорушень покладено на компетентні державні органи (прокуратуру, органи внутрішніх справ, податкову міліцію, органи Служби безпеки України), для яких діяльність із

забезпечення правопорядку, запобігання правопорушенням, дізнання й розслідування злочинів є обов'язковою і полягає в невідкладному й адекватному реагуванні на факти невиконання або неналежного виконання вимог правових норм з боку юридичних або фізичних осіб. Мотивацію правопорушень, зокрема незнання правових норм, не може бути визнано підставою для невжиття відповідних заходів щодо припинення правопорушень. У процесі діяльності з припинення правопорушень здійснюється правомірний вплив (реагування на умови та причини правопорушень, роз'яснення процесуальних прав і обов'язків, інформування правопорушника та його мікросередовища про наслідки правопорушення тощо). Водночас неприпустимими є протиправні дії щодо правопорушників з боку працівників правоохоронних органів у вигляді погроз, залякувань, побоїв тощо [161, с. 6–7].

Розглядаючи питання правоохоронної діяльності у площині аксіології, зокрема через філософсько-правовий концепт впливу на професійні ситуації працівників правоохоронних органів, слід зауважити, що свідомість та ціннісне відношення кожної людини формується з народження, у шкільні роки, під час навчання у вищих закладах, а згодом і в процесі виконання професійних обов'язків. В аксіології права знаходять своє відображення три форми буття цінностей: особисті (екзистенціальні), суспільні цільові та предметно-втілені.

Якщо розглядати суспільні цільові цінності та ідеали, то основною умовою правових цінностей є їхнє існування як вироблені суспільною і правовою свідомістю. Що стосується предметно-втілених цінностей, то вони знаходять своє відображення в нормативних актах, конституціях, законах. Самі ж правові ідеали реалізуються у системі правових відносин у вигляді суспільних взаємовідносин, які є формально рівними, незалежними від суб'єктів права, у правових процедурах, діях, механізмах, що закріплюють норми і закони в культурі. Одними із головних цінностей є особистісні, зокрема у кожної людини з дитинства під впливом батьків, навколишнього

середовища та на основі психологічного типу особистості складається певна система життєво важливих цінностей. Особисті цінності виражають уявлення про блага, права і межі їх прагнення і виступають як авторитетні й обов'язкові установки свідомості.

Цінності також регулюють поведінку людини. Якщо для нас цінністю є сім'я, то це спонукає до дбайливого ставлення до своїх рідних; якщо цінністю є робота – до бездоганного її виконання; та чи інша поведінка може виступати також як цінність. Наприклад, цінністю для людини може бути праця. Діяльність, за якої створюються матеріальні й духовні блага, є сама по собі цінною. Зрештою, на основі цінності можуть встановлюватися норми взаємин між людьми, тобто правила, що потребують бездоганного виконання. Наприклад, така цінність, як сім'я, передбачає норми сімейних взаємин, така цінність, як дружба, встановлює певні правила друзів [85, с. 308–309].

Саме наука філософія абстрагує поняття цінності. У стародавні часи етичні цінності загалом зводилися до таблиці благ. Відтак, «чесноти» розглядали як «вище благо», а тому особливому характеру цінностей актів відводилося незначне місце. Водночас у популярній моралі воно збереглося і в деяких теоріях Нового часу (наприклад, у вченні про вдачі Шлейєрмахера), де отримало своє обґрунтування. Кантівська етика боргу – це протилежна крайність: хто згоден із Кантом, що тільки умонастрій і воля можуть бути добром чи злом, той уже на початках схильний відокремлювати вчення про блага загалом від етики. Обидві крайності розходяться занадто широко. Блага належать до цінностей речей і ситуацій, які, будучи предметами прагнення, обґрунтовують цінності акту. Це – не моральні, але, мабуть, морально релевантні цінності. Прагнення до володіння ними і породжує добро і зло [46, с. 359–360].

Філософія – вищий вияв здатності живого–людського до відтермінування реакції, дії, відповіді для обмірковування того, як ліпше діяти. Саме елементарна поведінка – безумовно рефлекторна, коли між

відчуттям і дією є мінімальна відстань (наприклад, різко забрати руки від гарячого предмета відразу після відчуття). Поведінка людини є то складнішою, що більшою є відстань (затримка) між сприйняттям і дією, пізнанням і практикою. Філософи – ті представники роду людського, які щонайбільше уособлюють–матеріалізують цю затримку [16, с. 11].

Філософія матеріалізує всі знання минулих літ про право, цінності, мораль, добро і зло, вчення про Бога, людину як окрему складову цього Всесвіту. За усіх часів філософія була взаємопов'язаною із державою і наукою.

Крім того, філософія, на відміну від науки, не може зобов'язувати, наказувати, вказувати «як треба», бути законодавицею. Її положення наділені лише рекомендаційною силою стосовно інших галузей людської діяльності; вислів «Філософія – наука наук» відображає саме спробу представити філософію законодавицею наук, що диктує свою волю, вказує, як себе вести [16, с. 11–12].

Якщо розглядати аксіологію як розділ філософії, то вона прагне до ідеалу раціональної науки, оскільки включає розумне знання до вищих (кардинальних) цінностей і впливає, за змоги, із логічного і зв'язного осмислення і фактів людської життя та історії, і трансцендентальних структур свідомості; будучи заснованою на спостереженні над цими фактами і структурами, вона є наукою емпіричною. Будучи філософією цінностей, вона неминуче передбачає аналіз багатьох припущених ціннісним дискурсом теоретичних об'єктів і питань [160, с. 3–4].

Юридична аксіологія, як і філософія права та юридична наука загалом, предметом свого дослідження, поряд із правом, має і державу як саме правове явище – правову організацію (правової форми організації) публічної влади вільних членів певного суспільства [114, с. 53–54].

Тому ціннісне мислення і стало тією сферою, в яку філософія ХХ ст. здійснила найбільший внесок у площині зближення філософії з повсякденною свідомістю. Продовженням і розвитком цього внеску слугує

світоглядна роль аксіології, її здатність на основі даних гносеології і метафізики окреслювати зв'язну картину орієнтирів людської діяльності та визначення її мети. Важливим постає й те, що аксіологію було внесено до онтологічного мислення. На ґрунті ціннісних досліджень зроста найважливіша, стосовно системного підходу, спроба узагальнити мислення до масштабів загальної онтології. Зокрема, з приводу теорії шарів Н. Гартмана, Р. Інгардена і А. Венцлови зазначалося, що вона добре вписується у «загальну структурну тему», тобто в сучасний структурний рух, що охопив ледь чи не всі галузі дослідження культури [160, с. 7–8].

За Арістотелем, загальною метою наук, зокрема філософії, є встановлення істини, об'єктивного знання про дійсне і речі природи; жодні суб'єктивні цілі, наскільки б значущими вони не були, не повинні спотворювати «правди речей». Логіка мислення має відтворювати логіку природи, а не навпаки. Категоріальний лад людського знання, уважав він, повинен відповідати категоріальному строю об'єктивної дії, родам буття, його загальним характеристикам. Відповідно до структури реальності він і виокремлював категорії дійсного. Його історична заслуга полягала в тому, що він не просто вирізнув ті чи інші категорії, а й, відібравши найбільш значні, загальні поняття, поповнивши їх склад, подав категорії вперше у вигляді системи. Арістотель, відтак, окреслив десять таких категорій: сутність, якість, кількість, відношення, місце, час, положення, володіння, дія, страждання. Ці категорії, як він уважав, мають охоплювати усі можливі явища буття і всі мислимі наукові поняття. Сутність є реальною основою решти категорій. Від неї людина йде до категорії якості, згодом – кількості. Сутність постійна в речі, виражається в її властивостях. Вона є водночас ставленням, причому безліч подібних речей (їх взаємозв'язок, відношення) породжує установлення сутності більш високого порядку, до сутності виду і роду [7, с. 21–22].

Досліджуючи сутність душі, Арістотель відкидає всі ті уявлення про сутності, які, на його погляд, є неспроможними, помилковими. Істина, вважає

він, починається з відмови від омани. Тому у своєму трактаті «Про душу» він спочатку послідовно викладає, а потім критикує всі основні поширені того часу вчення про природу душі. Вже у цьому огляді і в цій критиці яскраво виявляється емпіричний характер психології Арістотеля, його переконання у тісному взаємозв'язку між душевними і тілесними явищами.

Арістотель відкидає вчення і про те, що душа сама для себе є двигуном, і про те, що вона є гармонією, і про те, що вона є круговим рухом. «Ми говоримо, – зазначає Арістотель, – що душа сумує, радіє, насміхається, відчуває страх; далі вона гнівається, відчуває, розмірковує. Все це здається рухами. Тому можна було б подумати, що і сама душа рухається. Але це зовсім не є необхідним, адже якщо тужити, радіти, роздумувати – це і є рух, і все це означає бути приведеним у дію, то можна тільки сказати, що такий рух спричинений душею (наприклад, гнів або страх – від того, що серце саме так приходить у рух; роздум, ймовірно, означає рух серця або чогось іншого; причому в одних випадках відбуваються переміщення, в інших – перетворення) [14].

Сьогодні можна з упевненістю стверджувати, що Арістотель – батько сучасного європейського знання, науки. Майже у кожній галузі науки прослідковуються значні досягнення цього видатного вченого, винахідника, філософа. У середні віки напрацювання Арістотеля з логіки були об'єднані у латинські твори під найменуванням «Органон». Основна мета Арістотеля – позбутися міфологізмів та неоднозначності термінів. Основне завдання – знайти шлях, за допомогою якого перейти від емпіричного знання до доказового, точного.

Отже, у різні часи філософи замислювались над такими поняттями, як сутність, цінність, душа, людина, та намагались обґрунтувати власні міркування щодо цих понять. Наука філософія охоплює основні розділи філософії про ті чи інші знання, категорії, закони, зокрема: онтологію (вчення про найбільш загальні категорії і закони буття); філософську антропологію (вчення про людину); соціальну філософію (вчення про

найбільш Загальні закони розвитку людства); гносеологію, або епістемологію (вчення про пізнання); етику (вчення про мораль); логіку (вчення про закони мислення); естетику (вчення про канони і закони прекрасного); аксіологію (вчення про цінності); герменевтику (вчення про суть).

Філософія – синтетичне явище духовної культури. Її неможливо повністю співвіднести і ототожнити ані з мистецтвом, ані з наукою, ані з етикою, ані з містичним метараціональним осягненням буття. Вона охоплює перелічені сфери культури і постає як цілісна, органічна сукупність різних аспектів людської свідомості і типів сприйняття світу. Філософія має чимало спільного із моральністю. Високі етичні цінності визнавало багато видатних філософів. А вчення про моральні закони посідало в їхніх працях чільне й закономірне місце. Співвідношення філософії з ідеологією має дещо інший вигляд. Ідеологія, зазвичай, виражає інтереси вузької соціальної чи національної групи, класу, партії тощо. Але справжня філософія звертається до загальнолюдських цінностей, які ставляться вище від національних, класових або корпоративних інтересів. Ідеологічні доктрини постають у вигляді ідеологічної міфології. У цьому разі філософія прямо протистоїть ідеології та її міфам. Багато чого пов'язує філософію з наукою (наприклад, прагнення до об'єктивного, достовірного пізнання світу і людини). Водночас філософія, на відміну від науки, вивчає найбільш загальні, найбільш масштабні закони буття. Це пізнання має світоглядне значення, тобто формує систему уявлень і відношень до світу і людини загалом. Істотне значення для філософії мають її ціннісний аспект і практичний сенс. Причому ціннісний відрізняється від практичного змісту науки, оскільки полягає у використанні отриманих досягнень у життєдіяльності людини [1, с. 24–25].

Основна ідея античної філософії – ідея Космосу. Космос висловлює ідею цілісної, гармонійної структури, яка пронизує весь світ. Оскільки ж Космос єдиний, то досягнення людиною духовного стану стало необхідною умовою спроможності людини правильно бачити і розуміти світ. Тобто за античності духовне і тілесне не співвідносились і не вважались чимось

абсолютно різнорідним. Душа – певний аспект або якість усіх або тільки деяких матеріальних тіл. Наприклад, душа – це тіло, але просто особливим чином організоване (Демокрит). Або: душа і тіло – складені з одних і тих же елементів–чисел, але по-різному з'єднаних (піфагорійці). Для Фалеса світ повний Богів. Арістотель так і зазначав, що душа – майже тіло, але душа не може існувати поза тілом. Аналогічну ідею висловлює й А. Ейнштейн: «Тіло і душа не є двома різнорідними речами, а, ймовірніше, двома різними способами сприйняття однієї і тієї ж речі». Отже, стверджується, що між душею і тілом немає прірви, а відтак їх можна розглянути у взаємозв'язку, водночас звичайні концептуальні підходи не придатні для цього. Фактично, йдеться про сформування в єдину теоретичну схему фізичних і свідомих явищ, що досі є невирішеною проблемою.

Головна частина душі – розум – управляє тілом і водночас є чимось відмінним від чуттєвої сфери. Питання про душу у Платона переноситься у сферу знань. Як з'єднується психічне і фізичне, як життя входить у тіло? Ці запитання поставали і до Платона, але Платон, услід за піфагорійцями, порушує питання про метемпсихоз (переселення душ) і наближує його до теорії анамнезіса (пригадування) [91, с. 80].

Ідеї – це і є ті сутності, які душа споглядає сама-по-собі. Ідеї – це результат діалогу душі зі самою собою. Це результат тривалого сходження душі від чуттєвих предметів до наднебесних сутностей. Чуттєвий світ тільки підштовхує душу до пробудження справжнього знання – знання ідей. Проблема полягає в тому, щоб допомогти душі згадати справжнє знання, ідеї, що можливо тільки на шляху Ероса. Сферу пізнання закріплює Ерос – любов, тягу до пізнання, відповідно, прекрасне відображає пізнання як мистецтво. У результаті душа пригадує загальне як таке, але треба пам'ятати, що є не тільки людська душа, а й Душа Космічна. І людська душа прагне уподібнитися Душі Космічній [91, с. 81–82].

Здійснивши екскурс в історію, ми розуміємо, що питання людського буття, цінність життя, людської душі досліджували учені багато років, і в

кожного були свої думки щодо цих понять. Сьогодні як ніколи по-новому постають актуальні питання цінності людського життя, питання свободи, непорушності прав людей та створення чіткої моделі правоохоронної та судової систем, яка змогла б забезпечити порядок та спокій усіх громадян.

У цьому контексті необхідно загалом зазначити що, діяльність правоохоронних органів характеризується специфічними рисами, реалізація яких покликана забезпечити повноту, всебічність та об'єктивність їх висновків і рішень. До таких рис, зокрема, належать: діяльність правоохоронних органів у кожному випадку має ґрунтуватися на повідомленні про вчинення злочину чи іншого правопорушення; у всіх інших випадках правоохоронні органи не вправі втручатися в життя громадян, у діяльність інших органів держави, державних, громадських та приватних організацій; правоохоронні органи провадять свою діяльність тільки на підставі закону та відповідно до нього, а в окремих випадках – у певній процесуальній формі. Будь-які свавільні дії неприпустимі. Порушення вимог закону, допущене у процесі правоохоронної діяльності, може бути саме по собі правопорушенням, що тягне дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність; правоохоронну діяльність можуть провадити тільки особи, які перебувають на службі в правоохоронних органах і мають спеціальну, зокрема юридичну, підготовку. Присвоєння іншими особами права провадити правоохоронну діяльність є неприпустимим і за певних умов розцінюється як злочин; рішення правоохоронних органів у всіх випадках є заходами юридичного впливу, що засновані на законі і не відповідають обставинам учинення дії (або бездіяльності), у зв'язку чим відбулося втручання цих органів. За порушення такої вимоги відбувається скасування ухваленого рішення, а іноді й притягнення до відповідальності особи, яка його ухвалила; законні й обґрунтовані рішення, ухвалені правоохоронними органами, підлягають виконанню будь-якими посадовими особами та громадянами. Невиконання їх тягне для правопорушників додаткові санкції; усі пов'язані зі злочинами та іншими правопорушеннями

рішення правоохоронних органів, що суттєво впливають на права і свободи громадян або зачіпають інтереси держави, державних, громадських або приватних організацій, можуть бути оскаржені у встановленому законом порядку.

Сьогодні основними завданнями реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі правоохоронних органів є: актуалізація змісту фундаментальних і прикладних наукових досліджень, спрямованих на вирішення найбільш важливих проблем практичної діяльності правоохоронних органів відповідно до їх функцій та компетенції, визначених законодавством; підвищення наукового рівня експертизи проектів законодавчих та нормативно-правових актів із питань боротьби зі злочинністю, забезпечення громадської і державної безпеки відповідно до компетенції правоохоронних органів; удосконалення системи підготовки та перепідготовки наукових і науково-педагогічних кадрів; використання сучасних інформаційних технологій у діяльності правоохоронних органів. З метою успішного вирішення окреслених завдань наука повинна передбачати такі основні функції: науковий супровід та інформаційно-аналітичне і науково-технічне забезпечення правоохоронної діяльності; підготовку висококваліфікованих фахівців для правоохоронних органів; упровадження в практику діяльності правоохоронних органів сучасних вітчизняних та зарубіжних науково-дослідних методик і технологій [190, с. 10].

Термін «правоохоронна діяльність», на наш погляд, має більш широкий зміст і передбачає охорону правопорядку загалом [60, с. 8].

Мета (завдання) правоохоронної діяльності – охорона самого права.

Право засноване відповідно до потреб суспільства на початках його становлення як нормативний спосіб регулювання виробничої економіки. Люди зрозуміли, що за ліпше відмовитись від певних природних прав і свобод, заснувавши державу і ставши її громадянами, а відтак визнавши, що існує загальний для всіх інтерес, для досягнення якого необхідно свідоме самообмеження особистості. Державі було довірено обмеження прав окремих

осіб, що ставлять свої інтереси вище від суспільних, аж до застосування до них заходів примусу. Вже на ранніх стадіях виникнення права виявляється не тільки його соціальне призначення в економічній, політичній та духовній сферах життя суспільства, але і його роль як нормативно класового регулятора, тобто інструменту регулювання суспільних відносин економічно панівного класу або всього суспільства. Право визначає і впорядковує існуючі громадські відносини і порядки, що відповідають інтересам громадян, суспільства і держави [148, с. 12].

У теорії права існує безліч самих різноманітних підходів до проблеми походження права. Розглянемо деякі з них. *Природно-правова теорія*: прихильники цієї теорії переконані, що, крім встановленого державою права, існують і природні права, властиві людині від народження. *Теологічна теорія походження права*: в основу цієї теорії покладено тезу про те, що існує вищий божественний закон і природне право, які становлять основу чинного права. У поясненні походження права ця теорія спиралася на релігійні книги, найперше Біблію, де стверджувалося, що основні закони (заповіді Мойсея) були дані людству Богом. Ось як про це, наприклад, йдеться у Біблії: «І він кликав до Господа, і Господь показав йому дерево, і він кинув його до води, і вода та солодка. Там Він дав йому постанову та закон, і там його випробував». Закони сучасної держави висвітлюються через божественну силу й авторитетом. *Марксистська теорія походження права*: заснована на матеріалістичному підході до процесу розуміння права. Відповідно до цієї теорії існує нерозривний зв'язок права з державою, з економічним становленням, з класовими структурами, із примусом і насиллям. Саме у рамках цієї теорії стверджувалося, що право – ніщо без апарату, здатного примусити до виконання норм права. Відтак унеможлиблювалось самоцінність права як глибинного пласта регулятивної системи, що забезпечує життєдіяльність суспільства, виконувалася репресивна, каральна, примусова функція права («функція насильства») [24, с. 28–30].

Право як система норм і правил поведінки позначається на суспільних відносинах за допомогою своїх функцій. Функції права – це основні напрями, що впливають на суспільні відносини, на поведінку людей у державі з метою гармонійного розвитку суспільства і належного функціонування держави. Функції права наділені певними ознаками, що формують основні напрями державно-правового впливу на суспільні відносини. Зокрема, ознаки функцій права: впливають зі сутності і призначення права в суспільстві; виражають істотні, головні риси (ознаки) права; допомагають вирішувати завдання, що стоять перед правом.

Право нерозривно пов'язане з державою, відтак його функції до певної міри збігаються із функціями держави. Ця схожість полягає у соціальному призначенні держави і права, а також у вирішенні загальних завдань, що стоять перед державою і правом. За своєю суттю функції права мають три види: регулятивну, охоронну й виховну (попереджувальну, запобіжну). Таким чином: регулятивна функція – напрям правового впливу, покликаний забезпечити чітку організацію громадських відносин, їх функціонування і розвиток відповідно до потреб суспільного прогресу; охоронна функція – напрям правового впливу, орієнтований на охорону позитивних і витіснення шкідливих для суспільства відносин, а також на припинення протиправної поведінки і запобігання їй; виховна (попереджувальна, запобіжна) – напрям правового впливу, в основі якого здійснення психічного впливу на свідомість людей шляхом залякування і переконання [131, с. 155].

Саме за допомогою функцій права встановлюється його чіткий взаємозв'язок із правовою державою, яка не може існувати без права як регулятора суспільно-правових відносин та індикатора ставлення народу до влади.

Між правом і державою існує функціональний зв'язок, зокрема: держава не може належно функціонувати без права, а право – без держави. Тільки наявності правового середовища може йтися про можливість і реальне існування демократичної і правової держави. Становлення якої передбачає

верховенство права у суспільних відносинах, визнання примату права у державній політиці, обмеження влади основами права і моральності, правління правового закону.

У встановленні правової основи суспільства право має пріоритет над державою, оскільки державна влада, політика підкоряються праву. Примат права над державою означає, що кожна людина наділена природними і невідчужуваними правами і свободами, тільки народ має суверенне і невід'ємне право визначати форму і зміст діяльності держави, а також демократичність інститутів державної влади [130, с. 44].

Основний підхід до визначення поняття права здійснюється через саме право, що розглядається як система загальнообов'язкових правил поведінки, які встановлюються й охороняються державою, виражають загальні та індивідуальні інтереси населення країни і є державним регулятором суспільних відносин [103, с. 8].

Право виражається у правовій нормі, що становить загальне правило поведінки, обов'язкове для всіх, санкціоноване законом або іншим нормативним актом. За юридичною силою всі правові норми поділяються на закони та підзаконні акти. Є акти загальної дії, що поширюються на всіх; акти обмеженої дії (наприклад, на посадових осіб); акти виняткової дії (за умови військових дій, стихійного лиха). Закони приймаються законодавчим органом держави або народом на основі референдуму і мають вищу юридичну силу. Підзаконні акти – це правотворчі акти компетентних органів. Норма права відрізняється від індивідуальних юридичних актів, що породжують правові наслідки для конкретних осіб. Норми бувають імперативні (від правил яких відступити не можна, наприклад, про форму певної угоди) і диспозитивні (які можуть бути змінені або доповнені на розсуд сторін, наприклад, про розподіл обов'язків із капітального або поточного ремонту під час укладення договору оренди).

За змістом норма права складається із диспозиції, тобто самого правила поведінки, гіпотези – вказівки на умови застосування норми, санкції –

встановлення загрози настання несприятливих юридичних наслідків невиконання або порушення правової норми. У нашому суспільстві діють не тільки норми права, а й норми моралі, традиції і звичаї ділового обороту [124, с. 8–9].

Водночас потрібно зауважити, що під час визначення організаційних основ, напрямів діяльності, повноважень системи судових і правоохоронних органів необхідно використовувати значну кількість нормативно-правових актів. З огляду на їх чималу кількість та для зручності користування, у науці та практиці запроваджено їх класифікацію. Правові акти розрізняють і за змістом нормативних положень, і за їх юридичною силою. Саме ці два критерії – зміст і юридична сила – становлять основу класифікації нормативно-правових актів.

За змістом нормативно-правові акти можуть бути класифіковані на акти: загального характеру; про судову владу, правосуддя і систему судів; про організаційне забезпечення діяльності судів і органів юстиції; про органи прокуратури і прокурорський нагляд; про організацію виявлення і розслідування та попередження злочинів; про юридичну допомогу та її організацію.

Перша група актів за своїм змістом безпосередньо стосується визначення суті й спрямованості усіх правоохоронних функцій і структури відповідних органів [190, с. 11–12].

До основних функцій органів внутрішніх справ України належать: організація і забезпечення охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю; захист прав і свобод громадян, суспільства, держави від протиправних посягань; організація і забезпечення безпеки дорожнього руху в містах та інших населених пунктах, а також на автомагістральних шляхах; здійснення оперативно-розшукової діяльності; здійснення дізнання і досудового слідства у кримінальних справах, що належать до їх компетенції.

Фактично, життя людини – основний об’єкт охорони з боку держави, що покладається на правоохоронні органи. Початком життя, зокрема, слід уважати початок фізіологічних пологів. Посягання на плід людини до початку родового процесу не є посяганням на життя і може призвести до відповідальності за незаконне проведення абортів. Кінцевим моментом життя є біологічна смерть. Закон у рівній мірі охороняє життя будь-якої людини, незалежно від її життєздатності, віку, моральних якостей тощо. Убивство – це позбавлення життя людини. Самогубство або замах на самогубство злочином не вважається.

Під час здійснення професійних обов’язків працівники правоохоронних органів ризикують своїм життям та здоров’ям з метою збереження життя кожної людини та громадянина. Саме професійні ситуації, у які потрапляє працівник правоохоронних органів, формують його як правосвідомого громадянина та людину, яка може відстоювати свої права та права інших відповідно до законів та нормативно-правових актів.

Водночас слід зазначити, що за сучасних умов існує велика загроза кризи правової моралі й занепаду авторитету влади у масовій свідомості. Необмежене посилення правоохоронних структур і бюрократизація судової діяльності зумовлює втрату авторитету суду й правоохоронних органів. Слід наголосити, що українське суспільство за незначний історичний термін поділилося на правопорушників і законослухняну частину населення, на платників і неплатників податків, на добропорядних і недобропорядних громадян тощо. Захист суду або правоохоронних органів під час вирішення професійних питань, інтересів лише певних соціальних верств посилить негативне ставлення й активізацію тих, хто перебуває на протилежному боці. Отже, важливою моральною складовою діяльності суду й правоохоронних органів є їх справжня деполітизація, створення системи контактів з усіма прошарками населення країни, культивування у суспільстві довіри до юрисдикційних органів [161, с. 30].

Здійснюючи свої безпосередні обов'язки, працівники правоохоронних органів повинні у межах своєї компетенції, не порушуючи водночас права та свободи громадян, задовольняти потреби суспільства, що належить до їх основного завдання, а не виконувати злочинні накази керівництва та правлячої верхівки, які їх порушують, а також підтримувати законність на місцях і в межах повноважень дотримуватись закону, зокрема протистояти інтересам окремих осіб та відомств.

Сьогодні нам потрібно сформувати чітку модель розвитку діяльності правоохоронної та судової систем, які тісно взаємопов'язані. Професійна судова та правоохоронна діяльність має важливе соціально-економічне, правове, моральне призначення, що виявляється через локалізацію тих суспільних відносин, які є небажаними.

За певних умов, зокрема неефективної діяльності правоохоронних органів, соціально небажані суспільні відносини трансформуються у конфлікти, тобто в явища антисоціального спрямування, набуваючи вагомого соціально-політичного резонансу. За сучасних умов значення соціальної загрози набули протекціонізм, зловживання службовим становищем, хабарництво, що, зокрема, зумовлює корупцію. Наркобізнес і наркоманія, алкоголізм і проституція призводять до дезорганізації та розпаду сім'ї – важливого соціального інституту [161, с. 30–31].

Тому сьогодні в Україні провадження ефективної діяльності правоохоронних органів є надважливим питанням. Проблеми, що наявні нині у правоохоронній сфері, потрібно вирішувати чітко, але послідовно, зокрема через реформування, делегування повноважень на місцях, прийняття законів, які б дали змогу подолати корупцію в органах внутрішніх справ, зміну правлячого апарату та прийняття на службу «незаплямованих» професійних працівників та створення прозорого і доступного контролю з боку суспільства за роботою цієї системи.

2.3 Вплив соціальної дійсності на аксіологічний вимір правоохоронної діяльності

Спостерігаючи за позитивною динамікою росту в економічній, політичній та соціально-правових сферах, Україну можна назвати однією із держав, в якій закріплюються принципи рівності, законності, верховенства права. Відповідно ст. 1 Конституції України: Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [88].

Поняття «соціальна держава» було запропоноване німецьким ученим, науковцем Лоренцо фон Штейном у середині XIX ст. Згодом його доповнювали юридичним змістом інші правники. Сьогодні вчені, науковці вважають, що соціальна держава – це держава, що прагне відстояти інтереси кожного громадянина, людини та забезпечити гідні умови існування, надати повний соціальний пакет, рівність прав, участі в управлінні виробництвом, яке б в ідеалі наблизило до однакових можливостей, шансів самореалізації особистості. Водночас благополуччя держави та її добробут безпосередньо залежать від рівня якості життя людей, їх захищеності та забезпечення соціальних вимог.

Учені виокремлюють певні погляди щодо політичної організації суспільства та правові аспекти їх виникнення: 1) соціальний розвиток суспільства розпочався без політичної організації та права; 2) соціальний розвиток не тільки розпочався, а й існуватиме за комунізму без політичної організації та права; 3) політична організація та право виникли й розвивалися разом із виникненням і розвитком людського суспільства. Держава розглядалась як складова політичної організації суспільства.

Щоб зрозуміти істину, необхідно проаналізувати визначення політичної організації суспільства, держави і права та відслідкувати, на якому саме етапі його розвитку вони з'являються.

Сьогодні науковці розрізняють декілька теорій виникнення держави, зокрема: теологічну (XIII ст., Ф. Аквінський), яка пояснює походження держави волею Бога, відстоює її недоторканність, залежність від релігійних догм, закликає до підкорення всіх державній владі. Теологічна теорія висувала ідеї непорушності й вічності і водночас залежності держави від божественної волі, яка знаходить свій вияв через релігійні організації. Особливого поширення вона набула в епоху середньовіччя для теоретичного обґрунтування необмеженої влади монарха, виправдання того, що будь-яке посягання на державу приречене на невдачу, оскільки влада вкладена в руки правителя Богом і покликана захищати благо всіх [180, с. 22–23].

Сутність влади, тобто порядок управління (панування і підпорядкування), встановлено Богом. Саме так слід розуміти слова апостола Павла: «Існуючі ж влади від Бога встановлені». Відтак, продовжує Фома, зовсім не означає, що кожен окремих правитель поставлений безпосередньо Богом і Богом ж скоєно кожну дію правителя. Князь може виявитися узурпатором, тираном, божевільним; він, як і кожна людина, має вільну волю, тобто здатність творити зло. У цьому разі роздуми про законність походження та використання влади правителя належить церкві. Висловлюючи таке твердження, що призводить до позбавлення влади правителя, церква не зазіхає на божественний принцип влади [97, с. 76].

Формаційний підхід притаманний марксистському вченню про державу. Послідовники марксизму виокремлюють п'ять формацій: первіснообщинну (бездержавну), рабовласницьку, феодальну, капіталістичну, соціалістичну. Кожна з них (крім первіснообщинної) має певний тип держави, яка охороняє і захищає економічний лад суспільства, виражає інтереси економічно панівного класу, служить йому. Отже, марксистська теорія встановлює залежність класової суті, типу держави від системи соціально-економічних відносин тієї чи іншої формації. Марксистська теорія розрізняє чотири типи держави: рабовласницький, феодальний, буржуазний і історично останній тип – соціалістичну державу.

Перехід від одного історичного типу держави до іншого відбувається в рамках соціальної революції, об'єктивною основою якої слугує невідповідність (конфлікт) характеру виробничих відносин рівню розвитку продуктивних сил суспільства [165, с. 61–62].

Соціалістична держава, відповідно до марксистської теорії, виникає не еволюційним шляхом, шляхом поступового переростання буржуазної держави в соціалістичну, а шляхом здійснення соціалістичної революції. Найближчою метою комуністів, зазначалось у «Маніфесті Комуністичної партії», є «повалення панування буржуазії, завоювання пролетаріатом політичної влади» [81, с. 79].

Марксистська теорія відображає певний матеріалістичний підхід, який проявляється із виникненням у державі приватної власності та розмежуванням суспільства на класи, відтак розколюючи його, що призводить до занепаду. Суть цієї теорії полягає у тому, що соціальна держава є певним проявом непримиренних класових протиріч.

Основоположники марксизму відстоювали закономірність залежності права і правових відносин від економіки, пануючих виробничих відносин. І політичне, і цивільне законодавство, як зазначав К. Маркс, тільки виражає, протоколює вимоги економічних відносин [166, с. 29].

Істотний внесок у розвиток учення К. Маркса і Ф. Енгельса здійснив В. І. Ленін, який на практиці втілював цілу низку ідей соціалістичного вчення, що належить до вкрай лівих поглядів політичного спектру. Зокрема, на основі можливості перемоги соціалізму в одній, окремо взятій, країні В. І. Ленін створив теорію держави диктатури пролетаріату, блискуче втілюючи її через Жовтневе (1917 р.) озброєне повстання в Росії – країні, недостатньо підготовленій не тільки до соціалістичних, а й навіть до буржуазних перетворень. Побудова соціалізму в СРСР супроводжувалася диктатурою пролетаріату, диктатурою партійно-державної номенклатури, введенням зрівняльного розподілу доходів, створенням командно-адміністративної системи управління економікою, одержавленням власності,

введенням ідеології, обмеженням демократії тощо. Подальший розвиток країни відбувався через посилення авторитарного режиму, вульгаризацію соціалістичних і комуністичних ідей, посилення фіскальних і каральних функцій держави, збройне протистояння «ідеологічним» противникам в особі «капіталістичних» країн, перетворення держави на авторитарно-експлуататорську [52, с. 109].

Однією з теорій виникнення держави і права є історико-матеріалістична, прихильниками якої були Л. Г. Морган, К. Маркс, Ф. Енгельс та ін. Сутність цієї теорії полягає в тому, що держава виникає внаслідок розвитку й занепаду первісного ладу, розвитку способу виробництва, що й визначає соціальні зміни в суспільстві. Ця теорія містить два аспекти: а) підхід радянської науки, пов'язаний із виникненням класів і класових антагонізмів, тобто держава і право виникають там і тоді, де і коли виникають класи; б) більш широкий погляд дослідників західної філософської та юридичної науки, пов'язаний із ускладненням структури суспільства та суспільних відносин, виникненням «загальних справ» і необхідності вдосконалення управління суспільством (теорія морганістів). Обидва підходи однаковою мірою існували під час виникнення держави і права. Вони певним чином доповнюють один одного й розкривають об'єктивні закономірності виникнення держави і права. Упродовж тривалого часу люди жили, не маючи уявлення про державу і право. Це була епоха первісного суспільства. Та вже тоді вони прагнули до колективних форм життя; спільно виробляли примітивну зброю, полювали, здобували їжу, виготовляли одяг зі шкір тварин, об'єднуючись у невеликі групи – первісне стадо чи орду [133, с. 2–3].

Прихильники теорії насильства (Є. Дюрінг, Л. Гумплович, К. Каутський) стверджують, що держава виникла як результат насильства, шляхом завоювання слабких і беззахисних племен сильнішими й організованішими. Саме у племенах, у їхній спільній боротьбі, на думку Л. Гумпловича, «ми можемо визнати основні складові, дійсні наріжні камені держави, – у племенах, які поступово перетворюються у класи і стани. З цих

племен створюється держава. Вони і тільки вони передують державі». Теорія проповідувала культ насильства, завоювання, експлуатації, поневолення одних народів іншими. На думку її представників, держава більше потрібна слабким племенам, ніж сильним. Будучи інструментом організації та управлінського впливу завойовників, держава стає потужним засобом захисту завойованих від можливих посягань з боку інших сильних племен [164, с. 15].

Багато спільного мали й погляди К. Каутського про роль завоювання, який уважав, що «усюди виникнення перших класів і держав пов'язано із завоюванням». Держава виникає як апарат примусу завойовників (перемога племені) над переможеними. І вже у рамках силоміць об'єднаної спільноти переможців і переможених з перемог племені формується панівний клас, а з переможеного племені – клас експлуатованих. Свої уявлення про визначальну роль завоювання у процесі виникнення держави Каутський прагнув пов'язати із марксистським ученням про класи [113, с. 225].

За патріархальною теорією (Арістотель, Фільмер, М. Драгоманов) виникнення держави пов'язано з історичним процесом росту сім'ї, об'єднанням родів у племена, племен – у державу. Державна влада є продовженням батьківської (патріархальної) влади, яку здійснює у державі монарх. За договірною теорією (Ж.-Ж. Руссо, Д. Локк, Спіноза), держава – результат згоди, досягнутої між правителями і населенням певної території, з метою забезпечення порядку і організації суспільного життя [90, с. 9–10].

Розглядаючи договірну теорію, Локк повністю поділяв ідеї природного права, суспільного договору, народного суверенітету, невідчужуваних свобод особистості, збалансованості влади, законності повстання проти тирана тощо. Але він, зрозуміло, не просто відтворював подібні ідеї, висловлені до нього іншими. Локк розвинув їх, видозмінив, доповнив новими й інтегрував у цілісне політико-правове вчення – доктрину раннього небуржуазного лібералізму [77, с. 332].

Згідно з технократичною теорією (Л. Михайловський) держава є результатом розвитку науки: обумовлена необхідністю регулювання відносин між людьми і технікою. За космічною теорією, державні інститути занесені з космосу, створені за участі позаземних істот. Відповідно до теорії географічного детермінізму (А. Мечніков, С. Хантінгтон) вирішальними чинниками у виникненні держав є клімат, ландшафт природних ресурсів [90, с. 9].

Психологічну теорію розвивав і Ф. Гіддінг, згідно з підходом якого первинним соціальним фактом є свідомість породи. Гіддінг, зокрема, розумів такий стан свідомості, за якого будь-яка розумна істота готова визнати будь-яку іншу розумну істоту однієї з ним породи. Наша поведінка поряд з тими, хто схожий на нас, інстинктивно і розсудливо відрізняється від нашої поведінки з тими, хто на нас не схожий. Весь громадський й політичний розвиток визначається свідомістю породи, яка проводить відмінність між різними породами і расами у загальному царстві душевних істот. Усередині самих цих порід і рас свідомість породи є основним угрупованням індивідів в етнічні та політичні союзи, класові поділи, виникненням громадських і політичних співтовариств. Як результат психічного поєднання людей трактував суспільство і державу Н. М. Коркунов. Згідно з його психологічним підходом основою всього права є індивідуальна свідомість [113, с. 227].

Представники цього підходу вбачають витoki й основу суспільства, права і держави у психіці людей (індивідуальної або колективної). Зокрема, за Т. Тардом, уся історія людства, зокрема перехід від первісного стану до державного і подальший розвиток соціальних та політико-правових інститутів, визначається такими первинними чинниками, як відкриття (винахід) і наслідування. Сутністю будь-якого відкриття є винаходи в суспільному, політичному та правовому житті людей, пристосування як спосіб вирішення соціальних протиріч [113, с. 226].

Теорія природного права (Г. Гроцій, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, М. Ф. Вольтер, Н. Радищев, С. Е. Десницький) відіграла значну роль у звільненні праворозуміння від релігійних догм. Природне право виступало як якесь ідеальне право, обумовлене природою людини, якого необхідно дотримуватися, хоча його й важко виявити у реальній історії людства [52, с. 82–83].

Отже, кожна із наведених теорій має свої погляди на розвиток і формування держави. Розглядаючи Україну як державу правову, демократичну та соціальну, можна зробити висновок, що їй більш притаманне, з точки зору права, походження в рамках теорії марксизму: закладалася ідея поступового розвитку держави від первіснообщинної до соціалістичної. Попри те, що сьогодні чимало існує суперечок стосовно походження теорій самої держави, надактуальним постало питання щодо божественної (природної) та марксистської (соціально-общинної) теорій.

Під соціальною державою необхідно розуміти таку державу, в якій існує реальний захист прав людини та громадянина, де наявний принцип рівності, законності усіх перед законом, де захист життя людини є основною метою та завданням держави. У науковій літературі вживається і поняття «соціально-правова держава», який визнають більшість науковців. Адже соціальна держава охоплює поняття правової, де право є у всіх сферах суспільного життя, а державна влада перебуває під контролем самого права та відображає зв'язок із громадським суспільством, правоохоронними органами, суспільними організаціями у межах права.

Приватна власність, формування ринкових відносин, вільної конкуренції сприяли прогресу суспільства, розвитку його соціальних інститутів: економіки, політики, науки, освіти, права. Чіткішими стали і функції держави, зміст діяльності якої поступово полягав в управлінні загальносуспільними справами, забезпеченні інтересів суспільства, соціальної безпеки, усуненні протиріч, охороні суверенітету і правового порядку. В окремих випадках – за умови кволого суспільства та його

недосконалих демократичних інститутів, поширення політичного і національного екстремізму, недостатнього рівня правової і політичної свідомості населення та інших чинників – держава знову підкоряла собі суспільство і мала стосовно нього деструктивну роль. Це спостерігалось і за часів політичного правління комуністичного та фашистського режимів, а також за умов мусульманського фундаменталізму. Тоді держава набувала надмірної самостійності, починала превалювати над суспільством, її політика ставала антисоціальною. Проте, як свідчить історія, більшість сучасних суспільств і держав розвиваються в діалектичній єдності і відносній самостійності держави за визначального впливу на неї суспільства. Межа відносної самостійності держави у демократичних суспільствах встановлюється юридично, а ступінь такої самостійності залежить від історичних, національних, економічних, політичних, соціальних, психологічних та інших чинників [134, с. 17].

Правова держава не ототожнюється зі суспільством, не розчиняється у ньому або в системі інших політичних інститутів. Цей тип держави наділений усіма ознаками і рисами держави загалом. До основних ознак держави належать: володіє публічною владою; має спеціальний апарат управління і примусу; контролює розгалуженою системою юридичного впливу: видання нормативних правових актів, забезпечення їх реалізації шляхом виховання, заохочення, переконання і примусу; володіє суверенітетом, тобто верховенством державної влади щодо всіх громадян та їх організацій і всередині країни, і за її межами [24, с. 74–75].

Україна як самостійна, незалежна, демократична, соціальна та правова держава зобов'язана створити належні умови для реалізації прав людини та громадянина, захисту честі і гідності, бути тим регулятором суспільних думок, що побутують в суспільстві, та створити взаємозв'язок між трьома гілками влади – виконавчою, законодавчою та судовою, які були б постулатами, основними непорушними умовами дотримання і реалізації норм права. Держава бере на себе основну функцію – соціальну, що свідчить

про те, що вона повинна дбати про свій народ, його матеріальний добробут та соціальну захищеність, а також створити стабільність в економічному середовищі та бути захисником соціального миру.

Держава не може за допомогою правових засобів довільно міняти початковий характер тих чи інших відносин, а тим більше створювати нові. Якби це було можливо, то вирішення багатьох проблем життя суспільства було б порівняно легким завданням. Держава через видання законів може щонайбільше прискорювати розвиток відносин, вловлювати тенденції, давати простір для вияву позитивних починань і, навпаки, стримувати, витіснити негативні і застарілі відносини і процеси. Але є й такі правовідносини, які виникають тільки як правові й в іншій якості діяти не можуть. Наприклад, конституційні, адміністративні, процесуальні, карні й інші. Такі подібні правовідносини за формою і змістом, тобто у «чистому вигляді», становлять самостійний вид і тип суспільних відносин. Лише у цьому сенсі можна говорити, що право створює, «творить» суспільні відносини, породжуючи нові. Правовідносини – наслідок дії права як соціального і державного інституту. У первісному суспільстві правовідносин не було, оскільки не було права. Це означає, що правовідносини немислимі поза правом або без права. Є лише відносини, які об'єктивно вимагають або не вимагають правового опосередкування. Саме зв'язок з правом, урегульованість тих чи інших відносин правом дає підставу називати їх правовими. Не може бути такого принципу, щоб правові відносини існували незалежно від юридичних норм [113, с. 93–94].

Правовідносини – врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники якого є носіями суб'єктивних прав і обов'язків. Правовідносини – індивідуалізоване ставлення, тобто відносини між окремими особами (громадянами, організаціями, державними органами тощо), пов'язаними між собою правами та обов'язками, що визначають забезпечену законом міру можливої і належної поведінки. Можливість і повинність реалізуються в конкретних діях, реальній поведінці. Правовідносини виникають за настання

передбачених законом юридичних фактів (договору, адміністративного акта, правопорушення, події тощо) [34, с. 420].

Характерними ознаками й особливостями правових відносин, що вирізняють їх з-поміж інших суспільних відносин, є такі. По-перше, правовідносини – це особливий різновид суспільних відносин. Регулюючи економічні, політичні, соціальні та інші громадські відносини, вони слугують юридичною формою взаємодії між їх учасниками. Будучи врегульованими нормами права, економічні, політичні та інші суспільні відносини аж ніяк не втрачають своєї природи і характеру, своїх початкових властивостей і особливостей. Вони лише набувають нового вигляду (різновиду), нової форми – форми правовідносин. По-друге, правові відносини формуються на основі правових норм, у яких виражається і закріплюється державна воля. Чимало суспільних відносин регламентується за допомогою норм, утверджуючись у звичаях, традиціях, актах різних громадських організацій, проте характеру і форми правовідносини вони можуть набути тільки через їх урегулювання нормами права. Це стосується всіх, без винятку, суспільних відносин – сімейних, трудових, майнових, особистих – незалежно від їх природи, сфери виникнення і способу існування. По-третє, правовідносини – це такий вид громадських відносин, який формується у результаті свідомо-вольових дій їх учасників, на відміну від економічних, що становлять основу суспільства і виникають незалежно від волі і свідомості людей. По-четверте, правові відносини – це численні та різноманітні відносини між учасниками, що реалізуються за допомогою покладених на них суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Поряд зі сукупністю реальних дій, спрямованих на їх використання і здійснення, вони становлять зміст правовідносин [103, с. 54].

С. С. Алексєєв, зокрема, зазначає, що «правовідносини в нашому суспільстві є складовою, необхідною частиною всієї системи соціально суспільних зв'язків. На сучасному етапі розвитку соціального суспільства ці відносини можуть існувати і функціонувати, оскільки вони здебільшого виступають також у вигляді (формі) правових. Це забезпечує загальність,

злагожденість, визначеність і гарантованість усієї системи соціально-суспільних відносин. Правовідносини, як і норми права, мають функціонально об'єднуючу, «управлінську» роль – роль ланки, яка пов'язує суспільні відносини в єдиний злагоджений організм. Правовідносинам у соціальному суспільстві як невід'ємній складовій нашого суспільного ладу властиві всі ті специфічні риси, які характерні для соціалістичного права загалом, і зокрема принципи, притаманні соціалістичному праву. Вони ґрунтуються на суспільній соціалістичній власності, на знаряддях і засобах виробництва, унеможлиблюють експлуатацію людини, формуються на засадах соціалістичної демократії, утверджуються і здійснюються в умовах найсуворішої соціалістичної законності [10, с. 247–248].

Сьогодні усі види правовідносин можна поділити за певними критеріями. За функціями, які виконують правові норми, що є в основі тих чи інших правовідносин, вони можуть бути поділені на: регулятивні, що виникають у сфері регулювання різних позитивних явищ суспільного життя – сімейних, фінансових, майнових тощо; охоронні, що виникають у процесі припинення протиправної поведінки у сфері кримінально-правового регулювання та запобігання їй, а також поєднані із застосуванням до учасників суспільних відносин інших видів юридичної відповідальності – адміністративної, дисциплінарної [131, с. 178].

Правовідносини пасивного типу – це відносини, що виражають статичну функцію права, формуються на основі правових і заборонних норм, що розглядаються у сукупності, і характеризуються тим, що позитивні дії вчиняються уповноваженою, а не зобов'язаною особою. Водночас на зобов'язану особу покладається обов'язок пасивного утримання, тобто утримуватися від поведінки повсякденної. Уповноважений суб'єкт задовольняє інтереси своїми ж діями. Охоронні правовідносини формуються на основі охоронних норм і становлять правовідношення, за допомогою яких здійснюються заходи юридичної відповідальності, заходи захисту суб'єктивних прав, превентивні засоби державного примусу. Вони

виникають на основі протиправних дій і є завжди особистими відношеннями [24, с. 143–144].

Звісно, правовідносини виникають не тільки тому, що є норма права (хоча це обов'язкова формальна підстава), а тому, що певні суспільні відносини потребують правової регламентації. Тоді з'являється юридична норма і вже на її основі – правовідносини. Правовідносини ніби «визрівають» у надрах суспільного життя, з уваги на економічні й інші потреби. Відтак слід розрізняти історичний генезис правовідносин, їх зародковий стан і цілком сформовану правову форму, яка визначається законом, тобто, матеріальне і формальне джерело [56, с. 93].

На думку С. С. Алексєєва, право – це особлива соціальна реальність, такий вражаючий феномен, який належить до суб'єктивної сторони життя суспільства, у своєму виникненні та розвитку залежить від людей, від їх думок і волі і водночас є особливим явищем з-поміж фактів дійсності, об'єктивної реальності [11, с. 192].

Правовідносини, як правило, мають вольовий, свідомий характер. Учасники громадських відносин самі бажають вступити у правовідносини (трудові, сімейно-шлюбні, майнові тощо), хочуть набути тих чи інших прав та обов'язків. Їм це потрібно для досягнення своєї мети, сталого забезпечення своєї життєдіяльності. Але й тоді, коли правовідносини виникають добровільно, з волі і за бажанням самих учасників, все одно за їх плечима постає безумовно держава як гарант забезпечення порядку. Це передусім можливість звернутися по захист своїх прав і законних інтересів до суду. Це і можливість привести в дію вельми потужний, невблаганний механізм державного примусу. Держава у правових нормах встановлює юридичну відповідальність за порушення прав, невиконання обов'язків, яка і може настати тоді, коли суб'єкт правовідносин буде визнаний в установленому порядку правопорушником. Однак багато правовідносини виникають і мимоволі і бажання суб'єктів (подія, що супроводжує їх (наприклад, стихійні лиха, смерть спадкодавця тощо)). І в цих випадках у правовідношеннях бере

участь держава як контролер, як гарант тих правомочностей і обов'язків, які розподілені серед конкретних суб'єктів конкретних правовідносин [39, с. 239].

Потрібно зазначити, що кожна країна має свій шлях до правової державності, свою конструкцію і свої форми правової організації держави. Це обумовлено безліччю чинників, зокрема характером соціально-історичного розвитку кожної країни, національними та духовними традиціями, досвідом державного життя, досягнутим рівнем політичної і правової культури, геополітичними обставинами [113, с. 330].

Однією із рис сучасної держави є підвищений рівень турботи про соціально незахищені категорії громадян: дітей, інвалідів, людей похилого віку. В їхніх інтересах устанавлюються державна допомога, субсидії, пенсії та дотації. Своєю чергою, проблема підтримки соціально незахищених категорій населення безпосередньо пов'язана з участю держави в управлінні економікою країни. Річ у тім, що сучасна держава – це ринкова держава. Суть ринкової економіки зводиться до вільного товарообміну, визнання непорушності приватної власності і законних інтересів власника, свободи праці та приватного підприємництва. В умовах ринкової економіки основним регулятором суспільних відносин є закони ринку, основний з-поміж яких – закон співвідношення попиту і пропозиції. Відповідно до цього закону формуються ціни на товари та послуги, і, зрештою, визначається рівень життя населення країни [52, с. 106–107].

Сучасне розуміння поняття соціальної держави також зводиться до того, що це є відповідний інститут, що регулює та забезпечує життя і розвиток суспільства, захист прав свобод та інтересів усього населення. Соціальна держава водночас виконує цілу низку функцій із охорони та порядку громадського суспільства, покарання злочинців, вирішує спори, що виникають між громадянами, забезпечує захист від зовнішньої небезпеки, посягання на цілісність кордонів держави. Не слід забувати, що держава застосовує і каральну – репресивну – функцію, зокрема залучаючи і

правоохоронні органи – міліцію, прокуратуру, суд, органи державної виконавчої служби, пенітенціарну службу тощо. Ці правоохоронні органи покликані захищати честь і гідність своїх громадян, їх життя і здоров'я, провадити боротьбу проти державних агресорів (сепаратистів), терористичних організацій.

Концепція соціально-правової держави закріплює фундаментальні цінності людського буття (рівності, свободи, справедливості) як основні моменти правової форми повинності та цінність самого права. В такому випадку значення усіх правових феноменів необхідно оцінювати виключно в рамках їх аксіологічного виміру [135, с. 197–198].

Сучасна соціальна держава – це інститут, діяльність якого спрямовано на організацію гідного життя і розвитку суспільства загалом, на захист прав, свобод і інтересів усіх його громадян і народів; це знаряддя вирішення спорів і конфліктів і всередині країни, і за її межами. Соціальним може стати тільки правова держава, тобто така, де механізм панування права уже достатньо розвинений [24, с. 82].

На думку Л. Д. Коровіна, правова держава має доповнюватись такими суттєвими ознаками: принцип верховенства права, який означає, що право визнається вищою владою в державі; неухильне виконання правових норм усіма посадовими особами, усіма громадянами, установами, організаціями; забезпечення взаємної відповідальності держави і громадянина; визнання непорушності й невід'ємності прав і свобод людини. Кожна людина має права і свободи від народження. Вони не надаються державою або законом. Права і свободи людини – пріоритетні порівняно із державними інтересами; державна влада функціонально поділена між трьома гілками влади (законодавчою, виконавчою, судовою), кожна з яких має певне коло повноважень, може контролюватися іншими гілками влади і, своєю чергою, має право контролювати їхню діяльність. Це правовий принцип, сутність якого полягає у неприпустимості зосередження всієї повноти державної влади в одній із її гілок, у створенні механізму «стримувань і противаг». Для

забезпечення такого поділу в конституціях сучасних держав передбачено: відмінний порядок формування гілок влади, різне коло і терміни повноважень, надання різних форм імунітету (недоторканності) посадовцям на час виконання ними службових обов'язків; визнання за громадянами права робити все, що не заборонено законом. Правова держава створює умови для реалізації людиною власних здібностей, інтересів та прагнень, відтак, якщо дії людини не обмежують прав інших людей, не суперечать інтересам суспільства та держави, вони не підлягають контролю з боку останньої [90, с. 14].

Держава як політичний інститут має низку якісних ознак, і внутрішніх, і зовнішніх, які відрізняються від недержавних політичних організацій (партій, рухів тощо), що здійснюють істотний вплив на суспільство:

1) держава – особлива форма організації політичної влади зі спеціальним механізмом, системою органів і установ, які здійснюють безпосереднє управління суспільством. Механізм держави представлений інститутами законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Забезпечуючи належні умови існування суспільства, держава має таку властивість, як примус, який здійснює через органи контролю – армію, службу безпеки;

2) держава – єдина територіальна організація політичної влади у масштабах усєї країни. Державна влада поширюється на все населення у межах певної території. Цілісність суспільства і взаємопов'язаність його членів забезпечують інститут громадянства, або підданства, в якому виявляється суть держави для окремого індивіда. Здійснення влади на певній території спричиняє встановлення його просторових меж – державної межі, що відокремлює одну державу від іншої. У межах цієї території держава має верховенство і повноту законодавчої, виконавчої та судової влади;

3) держава організовує громадське життя на основі права. Тільки держава наділена правом на регулювання життя суспільства за допомогою законів, що мають загальнообов'язковий характер. Вимоги правових норм

держава провадить у життя за допомогою спеціальних органів (судів, адміністрацій);

4) держава – суверенна організація влади. Суверенітет державної влади виражається в її верховенстві та незалежності від будь-яких інших сил всередині країни або у взаєминах з іншими державами [110, с. 9–10].

Слід зазначити, що сьогодні, крім основних ознак, якими володіє і користується держава, виокремлюють ще й неосновні, певні символи, зокрема герб, гімн, прапор. Ідея державного прапора порівняно нова, але загалом прапори існували задовго до того та застосовувались під час морських боїв, наземних, а згодом і повітряних та космічних. Першими, хто втілював цю ідею, по праву можна вважати римлян, котрі прикріплювали до спису шматок матерії, відтак зазначаючи свою належність до певної держави.

До основних ознак держави зокрема належать наявність території, суверенітету, державної влади та апарату, податкової системи, армії, національної валюти та інші. Розглядаючи питання взаємозв'язку держави і права, особливо важливо виокремити таку ознаку, як наявність правової системи. Для успішного функціонування державного механізму необхідна наявність правової системи [6, с. 4].

П. М. Рабінович, розмежовуючи правову систему і систему права, зазначає, що: «правова (юридична) система – це система всіх юридичних явищ, які існують у певній державі або у групі однотипних держав, до складу якої входять: 1) різноманітні правові акти і діяльність відповідних суб'єктів по створенню таких актів; 2) різноманітні види і прояви правосвідомості; 3) стан законності та його деформації» [141, с. 48–49].

Правова система – це цілісний комплекс правових явищ, який зумовлений об'єктивними закономірностями розвитку суспільства; усвідомлений та постійно відтворюваний людьми та їх організаціями (державою), який використовується ними для досягнення своїх цілей [81, с. 376].

На думку В. К. Бабаєвої, правова система країни «охоплює всі правові явища, всю правову дійсність. У статиці – це сукупність юридичних норм,

принципів, інститутів (нормативна сторона), сукупність правових установ (організаційний момент), сукупність правових поглядів, ідей, уявлень (ідеологічний момент)» [165, с. 409–410].

Отже, під правовою системою слід розуміти певний комплекс правових явищ, юридичних норм, принципів, ідей та поглядів, які використовуються людьми для досягнення бажаних цілей. Соціально-правова держава не може існувати без чіткої та злагодженої роботи всіх органів влади, зокрема органів суду, прокуратури, міліції, митниці, армії, пенітенціарної служби та інших, які б допомагали їй у формуванні такої правової системи, де верховенство права буде тією ланкою, яка об'єднує державу з її правоохоронними органами та людину як частину суспільства в єдине ціле. В Україні на правоохоронну діяльність покладається низка завдань за різними напрямками, кожне з яких виконується окремими групами правоохоронних органів та має свої відносно самостійні завдання та мету.

Також істотною ознакою правоохоронної діяльності вважається те, що її реалізація покладається насамперед на спеціально уповноважені державні органи, що комплектуються відповідним чином підготовленими службовцями, здебільшого юристами, а також фахівцями, що володіють знаннями в інших сферах. У їх розпорядження надаються необхідні матеріальні і технічні засоби. Організація і діяльність таких державних органів детально і всебічно регламентуються на законодавчому рівні, зокрема шляхом встановлення особливих процедурних (процесуальних) правил для вирішення найбільш відповідальних завдань. Усе це в сукупності спрямовано на забезпечення оперативності, обґрунтованості, законності і справедливості ухвалених окресленими органами рішень про застосування юридичних заходів впливу, спрямованих на охорону права від уже допущених або ймовірних порушень [61, с. 7–8].

Із наведених ознак і характеристики можна зробити висновок, що під правоохоронною діяльністю розуміють таку діяльність, яка покликана захищати права, свободи та інтереси усіх громадян, слідкувати за

дотриманням норм права шляхом застосування юридичних заходів впливу та чіткого виконання закону.

За змістом правоохоронна діяльність не є одноманітною. Її багатофункціональність виявляється у відносному розмаїтті конкретних функцій, до яких належать: конституційний контроль; здійснення правосуддя; прокурорський нагляд; розслідування злочинів; оперативно-розшукова діяльність; надання юридичної допомоги та захисту у кримінальних справах; запобігання злочинам та іншим правопорушенням.

За своїм змістом ці функції характеризують розподіл компетенції правоохоронних органів, а також безпосередньо впливають на їх структуру. Деякі однойменні функції виконують різні правоохоронні органи за розмежування їх підвідомчості, підслідності або підсудності: функцію оперативно-розшукової діяльності здійснюють органи внутрішніх справ, органи служби безпеки; функцію розслідування під час дізнання мають органи міліції, служби безпеки, пожежного нагляду тощо.

Функція конституційного контролю здійснюється за допомогою Конституційного суду України, який чітко тлумачить ці норми та роз'яснює їхню суть.

Функцію прокурорського нагляду (виявлення і розслідування злочинів) здійснюють прокуратура, органи внутрішніх справ, органи служб безпеки, податкової міліції та інші правоохоронні органи, які можуть провадити дізнання із кримінальних справ. Надавати юридичну допомогу громадянам та юридичним особам покликані адвокатура, юридичні фірми, юридичні служби на підприємствах і організаціях.

Відповідно до Конституції України на прокуратуру покладаються такі завдання: 1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом; 3) нагляд за додержанням законів органами, які провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у

кримінальних справах, а також у разі застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних із обмеженням особистої свободи громадян; 5) нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами [88].

Функція запобігання злочинам та іншим правопорушенням посідає особливе місце. З-поміж правоохоронних органів немає такого, який був би спеціально створений для її реалізації. Цю функцію зобов'язані виконувати, по суті, всі, без винятку, правоохоронні органи. Річ у тім, що зрештою здійснення будь-якої іншої функції так чи інакше – це запобігання злочинам та іншим правопорушенням. Але це не виключає, а навпаки, передбачає цілеспрямовані дії правоохоронних органів на реалізацію цієї функції поряд із основною. Такий обов'язок безпосередньо передбачено законом, наприклад, для органів, що здійснюють функції оперативно-розшукової діяльності, розслідування та правосуддя [91, с. 6].

Історія розвитку правоохоронних органів засвідчила, що зосередження в одному органі декількох правоохоронних функцій негативно позначається на законності його діяльності. Тому останніми роками спостерігається процес розосередження правоохоронних функцій між різними органами. Кожна із наведених функцій має за обов'язок відокремити та упорядкувати завдання, цілі, права, якими повинні користуватися у рамках закону правоохоронні органи.

Характеризуючи поняття правоохоронної діяльності, важливо зважати на те, що нині доволі поширеною є тенденція вкладати в нього різний і нерідко вкрай обмежений зміст. Наприклад, для одних – це діяльність компетентних державних органів у сфері боротьби із злочинністю (словом, поняття «правоохоронна діяльність» і «боротьба зі злочинністю» є тотожними); для інших – це боротьба зі злочинами та іншими правопорушеннями (в основному тими, які зазвичай називають адміністративними проступками); для третіх – це підтримання громадського

порядку (патрулювання у громадських місцях, контроль за правильним проведенням масових заходів – демонстрацій, мітингів, пікетування, застосування спеціальних засобів для приборкання натовпу тощо). Настільки спрощений підхід не можна визнати правильним, оскільки він істотно спотворює суть розглянутого виду державної діяльності та використовується для «обґрунтування» доволі суперечливих роздумів про те, які органи слід уважати правоохоронними. Прихильники такого підходу не визнають, що сфера охорони права є значно ширшою, ніж сфера боротьби зі злочинністю або порушеннями громадського порядку. Право має охоронятися не тільки від подібних, явно неприпустимих актів беззаконня або антисупільних явищ. Неприпустимими є також усі інші вияви протиправності, спроби не виправдано обмежувати, зловмисно обмежувати або применшувати будь-які права і законні інтереси, кому б вони не належали [61, с. 8–9].

У правовому полі правоохоронної діяльності та її організації основне місце посідає Конституція України, яка містить низку норм та положень, які регламентують діяльність правоохоронних органів. Конституція України передбачає й інші закони, норми, які більш широко доповнюють та регулюють цю діяльність, але обов'язково повинні дотримувати її основних положень.

Сьогодні в Україні основними правоохоронними органами є органи внутрішніх справ. Весь обсяг прав та обов'язків, покладених на цю структуру, є доволі широким, що зумовлено складністю їх компетенції під час виконання ними правоохоронної діяльності. Це, зокрема, боротьба з організованою злочинністю, оперативно-розшукова діяльність, боротьба з економічними злочинами, корупцією, хабарництвом, забезпечення громадського порядку та ще низка інших завдань.

Висновки до розділу 2

Сучасна Україна бере на себе обов'язок забезпечення належних умов для життєдіяльності усіх громадян, що проживають на її території та за її

межами. Забезпечення робочих місць і належних умов праці, охорони правопорядку в державі та налагодження чіткого взаємозв'язку між усіма її правоохоронними органами – основна мета, що вирізняє Україну як демократичну, соціальну, правову, унітарну державу на світовій арені. Захист громадян, їх прав та обов'язків, свобод, життя кожної родини, сім'ї, а також забезпечення цілісності кордонів є тими основними кроками, які сприятимуть процвітанню, благополуччю та гармонії у суспільному житті України.

Сьогодні ми важко торуємо шлях до європейської інтеграції. Основними умовами входження в Європейський Союз є розвинена економіка, розгалужена система магістральних доріг, єдність політичних сил, підняття свідомого та культурного рівнів у державі. Новітня Українська держава ще не досконала, але ті процеси та реформування, які реалізувались уже сьогодні, а також прагнення і воля народу до створення правової і соціальної держави засвідчили світові, що українці готові будувати, змінювати і змінюватись задля загального суспільного блага.

РОЗДІЛ III

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ АКСІОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1 Філософсько-правовий вимір ціннісної орієнтації як аксіологічна проблема становлення правоохоронної діяльності

Розглядаючи філософсько-правовий вимір ціннісної орієнтації, перед майбутніми правоохоронцями постає вибір, як правильно чинити, зокрема виконувати неправомірний наказ вищого керівництва чи дослухатися свого розуму і серця. Це питання актуальне сьогодні і для України, яка обрала основною своєю метою демократичний розвиток, інтеграцію в Європу, незалежне та вільне волевиявлення, створення цілісної та непорушної, соціальної, правової держави. Саме за допомогою науки філософії можна вирішити ті питання та проблеми, які постали у процесі становлення правоохоронної діяльності і розглядаються в аксіологічному вимірі.

Філософія охоплює такі поняття, як: добро, чесність, справедливість, людяність, віра, свобода, людина. Кожне із цих понять відображає цінність для права. Наприклад, слово «справедливість» походить від слова «право», що означає (правий, правда) у перекладі з латинської мови – *justitia* (справедливість) – від *jus* (право). У давнину справедливість тлумачилась як «повний порядок», тобто сукупність природних, правових та загальнолюдських діянь. У стародавні часи справедливість була мірою, певним законом та основоположним принципом. Водночас право було мірою реалізації свободи, вчинків, а також певною нормою політичної справедливості. Під правом розумілося не всюдозволеність, а тільки те, що не забороняється у межах норми права, тобто право як нормативно закріплена справедливість. Сама справедливість не може бути однозначною, вона

завжди пов'язана із різними суспільними відносинами і людиною як основним суб'єктом цих відносин.

Концепції «людини політичної», «соціальної», «правової», «інституціональної» та інші становлять історичні феномени, які виникли із формуванням і утвердженням сучасних соціально-економічних, загальнополітичних інститутів, відносин і цінностей [9, с. 23–24]. Із розвитком філософії у різні часи розуміли ці поняття по-різному і на кожний час припадало своє тлумачення тих чи інших уявлень про ставлення до світу.

Перший в історії філософ Фалес (625–545 до н. е.) жив на іонійському узбережжі Малої Азії, в Мілеті. Головна його ідея – «все є вода». Ця ідея суто філософська. Він не спирався на якісь міфологічні уявлення, а виходив винятково з того, що йому підказував розум. Словом, Фалес намагався пояснити світ із природних причин, тобто з нього самого. Беручи за єдине начало всіх речей воду, він уперше намагався (у рамках філософського, неміфологічного мислення) вирішити проблему єдиного, звівши усе різноманіття речей до води. Через чуття діалектики він розумів, що за очевидним різноманіттям прихована єдність природи. Фалес не випадково обрав воду як первоначало. Її можна вважати осередком усіх протиріч. Вода може бути холодною і гарячою, переходити у твердий та газоподібний стани; вона не має чіткої форми (тобто є чимось невизначеним) і водночас чуттєво визначена (її можна бачити, відчувати, нюхати і навіть чути). Крім того, вода, зокрема один із двох її елементів – водень – найпоширеніша речовина у Всесвіті [36, с. 32–33].

Ще один представник Мілетської школи Гераклід із Єфесса (близько 500 р. до н. е.) народився після знаменитого Піфагора і був доволі відомим завдяки своїм висловлюванням, в яких стверджував, що все у світі знаходиться у стані постійних змін, а отже, все є змінним. За Гераклідом, в основі світу – вогонь: цей космос один і однаковий для усього живого, який не створював ні бог, ні людина, але завжди він був, є і буде вічно живим вогнем, метою спалахування та метою гасіння [20, с. 27–28].

Згідно із Гераклітом, світ або природа безперервно зазнають змін, з усіх природних речовин найбільш рухливим є, зокрема, вогонь. Саме тому основа природи – вогонь. Світ залишається в основі вогнем, попри усі його перетворення. З вогню постають не тільки звичайні матеріальні тіла, а й душі. Душа матеріальна – це найменш вологий, сухий вогонь. Усі речі виникають із вогню шляхом послідовних перетворень. Світ є процесом, у якому всяка річ і всяке властивість переходять у свою протилежність: холодне стає теплим, тепле – холодним, вологе – сухим, сухе – вологим. Навіть сонце щомиті оновлюється. Не можна тому двічі вступити в одну й ту ж саму річку: вступивши вдруге, вже омивають нові води. Перетворення всього в протилежне є не простим переходом, а боротьбою. Вона – загальна, «батько всього, цар усього». Однак у разі переходу боротьби протилежностей одна в одну зберігається загальна для обох тотожна основа. «Бог – це день і ніч, зима і літо, війна і світ, але він залишається завжди самим собою». Найважливіше філософське відкриття Геракліта – закон єдності і боротьби протилежностей [78, с. 11].

Одним із мудреців, який мав власні погляди, що відрізнялися від міркувань представників Мілетської школи, був Піфагор. Він – найбільш відомий науковець, учений, який здійснив значний внесок у розвиток науки та філософії зокрема. Народився на острові Самоса (близько 530–540 рр. до н. е). Загальне вчення Піфагора орієнтувалось на відході від реальності. Його виступи надохоче сприймали люди; згодом навіть з'являється певний термін «піфагорієць», що визначав належність до вчення цього філософа. За Піфагором, думка – вища від почуття. Якщо чуттєвий світ не вкладається у межі математики, то гірше чуттєвому світу. Наше життя, за Піфагором, можна порівняти із Олімпійськими іграми: одні потребують слави і лаврових вінків; мета інших – купувати і продавати; а треті, найбільш благородні, просто насолоджуються іграми.

Згодом розпочалась елліністична епоха, яка збіглася з кінцем класичної античної філософії, вершину і кінець якої становить філософія Арістотеля.

Ця епоха умовно тривала до 529 р. вже нової ери, коли була закрита остання язичницька філософська школа. Подальша доля філософії буде пов'язана уже з християнством. Будь-яка історична періодизація доволі умовна. І якщо ми говоримо про початок елліністичної філософії, що збігається з завоюваннями Олександра Македонського, то це не означає, що до цього цілковито панувала філософія Сократа – Платона – Арістотеля, як і не означає, що вплив класичної грецької філософії припинився водночас зі смертю її останнього представника – Арістотеля. Елліністична філософія, по суті, починається із, так званих, «сократичних шкіл», які виникли після смерті Сократа у 399 р. до н. е. й існували за життя Платона й Арістотеля. Має йтися не про часові межі, а про зміну реального життя і поширення відповідних умонастроїв, які виникають ще у класичний період, але отримують свій повний розвиток уже за зовсім іншої епохи. Що стосується Стародавнього Риму, з яким пов'язані ґрунтовні політико-правові досягнення європейської культури, то у сфері філософії його завоювання були незначними [68, с. 56].

У цьому контексті розглянемо погляди Ксенофана і Парменіда як центральної фігури його школи. Зокрема вчення Ксенофана і за часом, і за суттю передує вченню Геракліта, а вчення останнього передує вченню Парменіда. Ксенофан із Колофона (близько 565–473 рр. до н. е.) – настільки ж філософ, наскільки і поет, бо виклав своє вчення у віршах. Усе життя (близько ста років) він дуже бідував, поневірявся різними містами Греції як рапсод і так заробляв на прожиття. Зрештою, він і не прагнув до багатства, пізнаючи у собі невичерпні скарби: його дух був постійно і фанатично занурений у споглядання великих ідей і в пошуки їх найкращого поетичного вияву, окрилений завзяттям до знання і мудрості. Він був безжальним до вседозволеності, вимагав від людей належної діяльності відповідно до розуму і на користь собі й іншим. Ксенофан не був байдужим до поетичних вершин гомерівських творінь, але його обурювала їх релігійна неправда [70, с. 32].

Відтак, простежується, що замість міфологічного пояснення світу перші філософи зробили спробу дати інше пояснення сутності світу. Погляди найперших грецьких мислителів об'єднує одна спільна ідея: визнання єдиного світового «фізису» (числа) як першооснови усіх тіл, предметів, речей. Таку позицію перших філософів – «фізиків» або «натуралістів» – називають моністичною (від гр. monas – один) [71, с. 27].

Древній мудрець Сократ порівнював філософію із гедзем, який постійно літає над людьми, жалить їх і заважає спати, тобто не дає жити бездумно і безглуздо. Філософія гласить: думай, намагайся зрозуміти, навіщо ти живеш; у чому твоє призначення; у чому причина твоїх негараздів і нещастя; хто винен у них – суспільство чи ти сам; шукай ту справу, яку ти можеш зробити найліпше; не піддавайся ненависті і люті; прагни жити в любові і за будь-яких умов чинити добро; не будь ситою й усім задоволеною худобою; мучся через свою недосконалість, своє невміння, своє боягузтво і постійно викувай із себе людину; вмій подивитися на себе щиро – адже більшу частину своїх достоїнств і чеснот ти сам собі надумав, адже ще нікому не стало тепліше від твого існування, нікому ти ще не зробив добра, тому що робити добро – це мистецтво. Отже, філософія вчить людину бути людиною, вчить мистецтва життя, мистецтва пізнання світу, мистецтва жити з-поміж людей, мистецтва не боятися смерті і мужньо дивитися в обличчя своєї долі. Вивчаючи філософію, ми й осягаємо це особливе і, ймовірно, найважливіше мистецтво [69, с. 5].

Кожен із учених розвивав свою теорію пізнання світу: хто через воду, хто через вогонь, а хтось намагався відійти від реальності і зрозуміти, на чому базується й існує цей світ. Уже того часу люди замислювались: «Що таке світ?», «Що таке добро і зло?», «Чому? (так а не інакше)», «За рахунок чого існує цей світ?». Саме на основі поглядів учених, філософів люди і розкривали зміст таких запитань. Саме завдяки філософії кожна людина намагалась осягнути світ непізнаного, світ, в якому існують запитання і

відповіді, але тільки кожна людина окремо для себе може дати чіткі відповіді на ці запитання.

Термін «філософія», попри усі набуті знання у цій сфері, все більше виражає ідеї, котрі винятково належать до сфери універсального. У шкільних підручниках філософія здебільшого визначається як форма пізнання загалом усього існуючого, наскільки таке пізнання взагалі може бути доступним природному людському розуму. Це означає, що метою філософії є пояснення всесвіту в загальних рисах, а не до дрібниць; унаслідок цього ми називаємо відомий погляд філософським залежно від його широти поряд із іншими точками зору і у тій мірі, яка необхідна для його виправдання не через власні чи проміжні принципи, а сутнісні і всеосяжні. Відтак будь-який широкий погляд на світ, навіть якщо він здається не зовсім зрозумілим, і є філософією [67, с. 7–8].

Вивчення філософії дає змогу нам пізнати мудрі поради щодо осмислення життя, добра і зла, зрозуміти своє місце і призначення у суспільстві та місце людини у всесвіті, виробити своє ставлення до таких феноменів, як доля, щастя, любов, смерть. Ані фізика, ані біологія, ані лінгвістика таких порад не дають: вивчення цих дисциплін формує людину як спеціаліста, а вивчення філософії – як людину розумну. Бути розумним – означає вміти правильно жити, передбачати наслідки своїх вчинків, бути щасливим і закоханим у життя. Духовна культура людини розглядається у чотирьох аспектах: наука, релігія, мистецтво і філософія. Так, як не можна собі уявити суспільство без науки чи мистецтва, так не мислиме воно без філософії. Немає суспільства без філософів, тобто людей, які шукають причини існування людини, суспільства, світу загалом і намагаються зрозуміти, куди прямує людське суспільство, чи відбувається прогрес в історії [69, с. 4].

Філософія як наука систематизує певні знання та погляди за трьома основними розділами: метафізика, гносеологія й аксіологія. Кожен із них вивчає теорію буття, теорію пізнання та теорію цінностей.

Найважливішим з-поміж розділів, ядром, стрижнем усієї філософії є метафізика, що досліджує надчуттєві принципи буття, світу загалом. Своєю чергою метафізика поділяється на теологію, онтологію, космологію і антропологію (у різних класифікаціях структура метафізики може бути представлена по-різному). По-іншому метафізику можна назвати теоретичною філософією. Безпосередньо із метафізики постають гносеологія (теорія пізнання) й аксіологія. Центральна категорія гносеології – істина – адекватне відображення у людській свідомості дійсності. Предметом гносеології є пізнання того, що є, реально існує. Це і визначає найближчу спорідненість теорії пізнання онтології.

Третій фундаментальний розділ філософії – аксіологія – вивчає систему цінностей суспільства. Категорія цінності – основна для аксіології. Що таке цінність як така? На якій системі цінностей ґрунтується існування нашого (чи будь-якого іншого) суспільства? Як потрібно формувати цінності: свідомо, «штучно»; чи укладання тієї чи іншої системи цінностей – процес природний і не піддається зовнішньому впливу? Ці та чимало інших питань становлять предмет роздумів філософів, що спеціалізуються у цій сфері [66, с. 6].

Предметна сфера правової гносеології – це теоретичні проблеми пізнання права як специфічного соціального об'єкта. Основне завдання правової гносеології полягає у вивченні передумов достовірного пізнання права, у досягненні істинного знання про право і правові явища. Фундаментальне значення у площині правової гносеології має водночас проблема співвідношення права і закону (позитивного права). Відтак два протилежні типи праворозуміння (юридичний і легістський) містять дві принципово різні концепції правової гносеології [18, с. 61–62].

На рівні філософського мислення проблема «людина і світ» постає як питання про відношення свідомості до буття, духу, матерії. У марксистській філософії традиції це питання розглядається в онтолого-гносеологічному контексті: що є первинним і що вторинним, похідним? Чи може людина пізнати світ? [72, с. 10].

На думку В. С. Нерсисянца, предметна сфера і основна тематика юридичної аксіології – це проблеми розуміння і трактування права як цінності (як мети, повинності, імперативної вимоги тощо) і відповідні ціннісні погляди (й оцінки) у правовому значенні (тобто у ціннісному сенсі – у площині права) фактично зазначеного закону (позитивного права) і держави. Юридична аксіологія, як і філософія права та юридична наука загалом, предметом свого дослідження, поряд із правом, має і державу як саме правове явище – правову організацію (правової форми організації) публічної влади вільних членів цього суспільства. Юридична аксіологія, відтак, припускає розрізнення і співвідношення права й закону і як така вона можлива, має сенс лише на основі, у рамках і в руслі юридичного праворозуміння в тій чи іншій його версії. Виникнення юридично-аксіологічного підходу пов'язане з появою звичаєво-правових поглядів, із розрізненням права природного і права позитивного [18, с. 54–55].

Суть ідеї природного права полягає у тому, що, поряд із правом, створеним людьми і вираженим у законах, існує природне право – сукупність вимог, що виникли безпосередньо, без будь-якого людського втручання, суспільства, створених «природою», «суттю» людського буття, об'єктивними умовами життєдіяльності, природним ходом речей. До таких вимог належать, наприклад, право на еквівалент у господарських справах, право першості, право старшинства, право народів на визначення своєї долі тощо. Саме в ідеї природного права і знаходить вияв жорстка (і тому цілком природна) залежність права від зовнішніх чинників, від усього того, що утворює людське буття, зокрема і від «економічного базису». З цього приводу Маркс і його прихильники вважали, що від розумних починань у нашому житті, очевидно, залежить суть людського буття – свобода людей. У духовно-інтелектуальному житті суспільства нерідко трапляється, що положення, продиктовані такими природними вимогами, а отже, здоровим глуздом і наукою, опиняються на орбіті ідеології, етико-релігійних вірувань, філософських систем. Це й сталося, як свідчить історія духовно-

інтелектуального життя людей, із положеннями про природне право [16, с. 25].

Природно-правовий підхід у розгляді питань права має істотне методологічне значення ще й тому, що вимоги природного права мають властивості, близькі до особливостей явищ, природного порядку, тобто характеризуються безумовною непохитністю, категоричністю, непідвладністю конкретним ситуаціям (зокрема сваволі, осуду окремих осіб), невідворотністю спонтанного настання негативних наслідків у разі ігнорування природно-правових вимог. У реальному людському бутті деякі елементарні вимоги життєдіяльності (імперативи еквівалентності за обміну, імперативи «старшинства», «першості», «черговості») справді доволі утвердилися як непорушні, безумовні. Відтак, і наслідки, що мають важливе значення для позитивного права, розуміння його особливостей, істотних для його розвитку, якостей. Проникнення природно-правових вимог у зміст позитивного права має розглядатися як процес, який покликаний надати чинному правопорядку необхідну стійкість, незаперечність, а отже, забезпечувати за підтримки правопорядку більшу визначеність і вимогливість у людських взаєминах, поведінці людей, причому таку визначеність і вимогливість, що обумовлені «природою» [73, с. 29–30].

За сучасних умов право розглядається як стимулюючий елемент суспільства та певним чином примусовою дією держави на народ. За різних часів із розвитком цивілізації удосконалювалось і право; навіть за відсутності його визначення та інтерпретації змісту право завжди ефективно працювало.

Однією із об'єктивних властивостей права як соціального регулятора є формальна визначеність, тобто визначеність за формою. Правові норми повинні бути обов'язково об'єктивувати, виражені зовні, утримуватися у певних формах, які є способом їх існування, формами життя. Без цього норми права не можна визнати сталими, існуючими; зрозуміло, що вони без зовнішньої об'єктивності не зможуть виконувати свої завдання з регулювання поведінки. Така постановка питання може бути визнана такою,

що суперечить наявності природного права, невідчужуваних прав людини, які здавна протиставляються позитивному (писаному) праву. Однак світова практика довела, що розвиток і повноцінну реалізацію права людини можна знайти (і знаходять) через їх закріплення у писаному праві, у нормативно-правових актах [77, с. 3].

Правовій системі всередині нашої цивілізації надає переконливої значущості її примусовість. За потреби кожна людина може через державні органи, суд, міліцію силоміць домогтися реалізації своїх прав. Державі за сучасних умов належить виняткова монополія на примусове здійснення права, чи то приватного, чи так званого, публічного права, тобто права самої держави на розпорядження своїми підданими. Право – це порядок (лад), що вирізняється з-поміж інших суспільних порядків примусовістю. У практиці держави прийнято зобов'язувати щось робити або, навпаки, не робити. За визначенням Ганса Кельзена, причина, що пояснює примус, називається правом [74, с. 19–20].

Слід зазначити, що у сукупності право збігається зі справедливістю, чесністю та відповідає нормам моралі, які надають йому божественної сили. Право як явище є доволі непростим і важко піддається науковому поясненню.

Складність соціального явища, що визначається як «право», найперше полягає у тому, що воно багатогранне. Наші увага і думка охоплюють то одну, то іншу із цих граней, нерідко гіперболізують та возвеличують одну з них, подекуди уявляють її як єдину, всепоглинаючу. Це спричиняє нескінченні, безперервні суперечки про розуміння права, що стають гострішими, навіть запеклими, коли до наукових міркувань додаються політичні мотиви, особисті амбіції (особливо гострі, на жаль, в науковому середовищі). Основними гранями права (або пластами правової матерії) є Догма права, Правовий зміст, Правові ідеї.

Під догмою права слід розуміти ті наявні об'єктивовані частинки правової видимої дійсності, які містяться в юридичних документах і

виражені в юридичних нормах, їх сукупностях, правових відносинах, юридичних актах. Догма права у цьому значенні є предметом споконвічної юридичної науки – аналітичної або догматичної юриспруденції. Споконвічної, бо відповідно до вимог юридичної практики та практики навчання юристів-професіоналів наукове вивчення правової дійсності обмежується здебільшого формально-логічним (аналітичним) опрацюванням правового матеріалу. Це, зокрема, необхідно, з юридично-професійної точки зору, для вирішення практичних завдань, для ґрунтовнішого розуміння та застосування правового матеріалу під час розгляду юридичних справ, а також для навчання юристів-практиків [73, с. 43–44].

Водночас потрібно зазначити, що догма права – це не тільки особлива ділянка явищ соціальної дійсності, а й її особливий світ. Найважливіша риса цього «особливого світу» полягає у тому, що право – це логічна система, невіддільна від формальної логіки або, якщо ширше, математичної (символічної) логіки. Закладена у позитивному праві спрямованість на вирішення життєвих ситуацій, а відтак, на забезпечення максимальної, граничної визначеності у регулюванні суспільних відносин, на забезпечення її максимально можливої точності, правильності, досягається найперше саме за допомогою підпорядкування усіх елементів правової матерії вимогам і правилам формальної логіки. А тому висновки, що випливають із права, повинні виражатися не через діалектичні міркування на кшталт «і так, і ні», а через чіткий підсумок – «тільки так», «тільки ні». У цьому контексті догма права є, свого роду, математикою у сфері права, у практичній діяльності юристів. Відтак, зовсім не випадково методи, що використовують в аналітичній юриспруденції, подібні до тих, що належать до математичної логіки та математичного мислення [17, с. 7].

Саме за допомогою логіки і логічних законів, що становлять необхідні тісні зв'язки між думками, встановивши істинність (або хибність) вихідних висловлювань, можна визначити істинність або хибність інших, обумовлених необхідними зв'язками з першими. Тобто, визнаючи певне висловлювання за

істинне, ми змушені визнавати і багато інших, які з нього випливають, а також відкидати ті, які несумісні з ним. Утім, на практиці у межах розумової діяльності зазвичай доводиться вирішувати зворотнє завдання: маючи вже сталі міркування, перевірити, чи справді воно відповідає законам логіки, тобто чи зроблені у ньому висновки випливають із тих думок, які взяті в ньому за вихідні. Зрештою, це нічого не змінює в суті самих законів; вони знаходять у цьому разі лише трохи інше застосування, не перестаючи виконувати свою методологічну роль у розумовій діяльності. Знання законів логіки і вміння користуватися ними дають змогу уникнути помилок у міркуваннях, унеможливають необґрунтовані висновки, оберігають від плутанини. Як і у будь-якій іншій науці, законів і правил логіки існує чимало, навіть безліч. Однак йтиметься тільки про найперших, тобто тих, щодо яких інші є похідними. Три із них сформульовано Аристотелем: закон (заборони) протиріччя, закон тотожності, закон виключеного третього. Наступний, четвертий, закон – достатньої підстави – був висунутий німецьким філософом XVII–XVIII ст.ст. Ляйбніцом [76, с. 6–7].

Отже, розуміння правового змісту і поняття догми права – це зміст об'єктивного права, чітка ієрархічна будова права як нормативно-цілісного регулятора, вираженого у законах та інших нормативно-правових актах.

Під правовими ідеями слід розуміти певні поняття, концепції, уявлення розвитку самого права. Правові ідеї формуються на ознаках правосвідомості, тобто розуміння того, що відбувається у даний час.

На думку С. С. Алексєєва, філософське й ідеологічне значення граней права є доволі важливим, тому потрібно звернути увагу на характерне для філософії та ідеології ставлення до тих чи інших граней (пластів) права. Кожна з цих граней по-своєму «налаштована» на філософію й ідеологію, по-своєму «піддається» філософському осмисленню або використовується як елемент ідеології [73, с. 59].

Підіймаючись шаблями філософського знання, ми досягаємо найрізноманітніші прикладні, практичні сфери філософії, що вивчають ті чи

інші прояви людського буття. Зокрема, соціальна філософія розглядає принципи буття людини як суспільної істоти; філософія культури вивчає фундаментальні основи існування людської культури, основні засади ідентифікації та самобутності різних культур; філософія науки осягає принципи існування і генезису науки; філософія освіти – мети, перспективи, стратегічні завдання системи освіти, розробляє той образ, який згодом за допомогою різних методів закарбовується в особистості [66, с. 7].

Отже, філософсько-правова модель розвитку права закріплює безліч понять від початку свого становлення, зокрема: людина–світ, людина–космос, людина–соціальна, людина–політична, людина–індивід. Кожен із філософів античного часу розглядав людину як ціннісне зерно у багатоструктурній системі формування держави і права, як невід’ємну складову її існування. Людина поставала як певний суб’єкт, котрий досліджували вчені, науковці у площині філософії, права, фізики, антропології. Сьогодні формування у людей ціннісної складової щодо держави та її правоохоронної системи є надважливою проблемою на шляху інтеграції України до європейських цінностей.

Потрібно зазначити, що держава у своїй діяльності правоохоронними називає тільки ті органи, що безпосередньо провадять боротьбу зі злочинністю; інші – забезпечують порядок у громадських місцях; виокремлюють також оперативно-розшукову діяльність та органи, які контролюють виконання рішень судів та інших.

Такий різнобій значною мірою спричинено відсутністю чіткої законодавчої регламентації, тобто позначились, так звані, відомчі інтереси, а нерідко й непрофесійне оперування поняттями, що продукують засоби масової інформації (і не тільки вони). Деякі журналісти, далекі від юриспруденції діячі, які активно виступають із публічними заявами, а подекуди й автори навчальної літератури, що відображає відомчі інтереси, термін «правоохоронні органи», очевидно, мають доволі привабливим. Відтак вони інколи схильні вважати такими органами ті, до яких з якихось

причин ставляться з симпатією самі або керівництво відповідних відомств. Із їх «легкої руки», наприклад, серед правоохоронних органів можуть опинитися, військові формування, державні заклади або структури, що охороняють важливі персони чи особливі об'єкти, податкові органи, служби, що займаються пожежогасінням, митним контролем та отриманням митних зборів. З огляду на це вкрай необхідні рекомендації для вищих посадових осіб держави з найважливіших питань зовнішньої та внутрішньої політики, які відповідають за забезпечення цих осіб інформацією, необхідною для ухвалення важливих політичних, військових, економічних та екологічних рішень тощо [61, с. 11].

Зрештою, основну роль в ієрархічній побудові нормативних актів, що регулюють правоохоронну систему, виконує Конституція України та закони. У них відображається вся суть регламентації правоохоронної діяльності та сфери її впливу. Конституційні основи правосуддя організації правоохоронних органів, як і діяльності щодо здійснення правосуддя, судочинства, найяскравіше виражена у тих положеннях, які зазвичай називають принципами. Було б не зовсім правильно говорити, що конституційні основи діяльності у сфері правосуддя і судочинства зводяться лише до принципів, що сформовані у розділах Конституції України. Разом з тим, необхідно зважати, що конституція, як нормативне джерело права вищої юридичної сили прямої дії, є джерелом права про судову владу та правоохоронні органи, безпосередньо регулюючи відносини, що склалися у зазначених сферах [44, с. 8–9].

На думку А. П. Гуськова, А. А. Шамардіна, під правоохоронною діяльністю розуміють «діяльність, спрямовану на охорону правопорядку, прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, яка здійснюється спеціально уповноваженими на те державними органами та посадовими особами на підставі закону та в порядку, встановленому ним, і, як правило, пов'язана із застосуванням заходів державно-правового примусу» [45, с. 10–11].

Вивчаючи поняття правоохоронної діяльності, науковці мають свої погляди щодо того, які органи є правоохоронними, а які захисними, а відтак, чи суд належить до одного із них. Сьогодні між ученими триває дискусія, чи можна вважати суд правоохоронним органом, адже він – незалежна інстанція, яка не підкоряється ні законодавчій, ні виконавчій владі та має винятково самостійний характер.

Водночас не можна вважати всі органи держави, які мають схожі функції, правоохоронними, оскільки:

- по-перше, віднесення того чи іншого органу до правоохоронних аж ніяк не означає позбавлення його незалежності та підпорядкування іншим однорідним органам. Наприклад, факт віднесення органів юстиції до правоохоронних не повинен вести і не веде до їх залежності від органів внутрішніх справ або прокуратури. Так само належність до правоохоронних органів прокуратури та міліції не означає їх залежність [61, с. 12];

- по-друге, виключення судів із числа правоохоронних органів неминуче призведе до заперечення того, що вони уповноважені займатися охороною права. Це вже зовсім позбавлене логіки. Суд був і залишається органом, що уособлює судову владу, саме ту владу, яка у значно більшій мірі і більш ефективно, ніж інші гілки державної влади, здатна охороняти право. Саме до суду найчастіше звертаються люди по захист своїх прав і свобод, а також інші органи державної влади, скажімо, для скасування протизаконного рішення виконавчої або представницької установи. Належність судів до самостійної гілки державної влади слід було б розглядати як обставину, за якої за ними визнається особливий статус з-поміж інших органів, що охороняють право, як вагома підстава твердження, що вони – вершина піраміди всієї системи правоохоронних органів [61, с. 12–13].

Суд – орган держави, що здійснює правосуддя у формі розгляду і вирішення кримінальних, цивільних, адміністративних та деяких інших категорій справ у встановленому законом певної держави процесуальному порядку [12, с. 533–534].

Судова влада, будучи змістом діяльності судових органів, реалізується за допомогою своєї єдино можливої форми – здійснення правосуддя. Сутність правосуддя полягає в тому, що воно є основним механізмом у вирішенні спорів про право. Особливість діяльності Конституційного Суду України у здійсненні ним правосуддя полягає в тому, що він вирішує винятково питання права і утримується від установлення і дослідження фактичних обставин у всіх випадках, коли це є компетенцією інших судів чи інших органів [45, с. 12–13].

Отже, правосуддя є основним елементом реалізації правоохоронної діяльності, здійснюється усіма судами, що утворюють судову систему України.

Судову систему України становлять суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України, який є єдиним органом конституційної юрисдикції. Суди загальної юрисдикції утворюють єдину систему судів, яка складається із загальних і спеціальних судів. Характерними ознаками судової системи України є її пристосованість до адміністративно-територіального устрою, наявність різних рівнів провадження, стабільності і єдності. Єдність судової системи зумовлено метою та завданнями організації і діяльності судових органів; єдиними засадами судочинства для всіх ланок судової системи; незалежністю суддів у здійсненні судочинства; обов'язковістю для усіх суддів додержання правил судочинства, визначених законом; забезпеченням Верховним Судом України однакового застосування законів судами загальної юрисдикції; обов'язковістю виконання на всій території України судових рішень; фінансуванням судів винятково з Державного бюджету України та вирішенням питань внутрішньої діяльності судів органами суддівського самоврядування [1, с. 51].

Відповідно до ст. 3 закону України «Про судоустрій і статус суддів»:

- 1) судову систему України становлять суди загальної юрисдикції та суд конституційної юрисдикції;
- 2) суди загальної юрисдикції утворюють єдину систему судів. Єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні є

Конституційний Суд України; 3) судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи у порядку, встановленому Конституцією та законами України; 4) створення надзвичайних та особливих судів не допускається; 5) порядок організації і діяльності Конституційного Суду України встановлюється Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України» [75].

Суди здійснюють правосуддя самостійно та у своїй діяльності є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Реалізуючи свою діяльність, суди повинні діяти відповідно до Конституції України та законів, забезпечуючи верховенство права, закону та рівності усіх громадян перед законом. Забезпечення незалежності судів і суддів є основним завданням держави із урегулювання контролю та дотримання чітких, професійних прав та обов'язків перед законом. Внутрішня діяльність судів передбачає: організаційне забезпечення, соціальний захист суддів та їх сімей, а також вирішення інших питань, що не стосуються безпосередньо здійснення правосуддя.

Під правоохоронним органом потрібно розуміти установу, а у деяких випадках посадову або іншу особу (наприклад, суддю, слідчого, прокурора), які відповідно до закону зобов'язані чи мають право захищати права, свободи, законні інтереси фізичних (юридичних) осіб та забезпечувати законність і правопорядок загалом.

До правоохоронних належать такі органи: 1) Конституційний Суд України; 2) Верховний суд; 3) суди загальної юрисдикції; 4) Вищі адміністративні суди; 5) органи прокуратури; 6) Міністерство юстиції; 7) органи попереднього слідства (слідчі органи внутрішніх справ, служби безпеки, прокуратури тощо); 8) слідчі відділи (органів внутрішніх справ, служби безпеки, прокуратури тощо); 9) нотаріат; 10) адвокатура; 11) органи дізнання (органів внутрішніх справ, служби безпеки, прокуратури тощо); 12) деякі інші правоохоронні органи;

Ці органи, зокрема, виконують важливу роль у діяльності правоохоронної системи. Основна їхня мета – контроль за правопорядком та додержання усіх принципів права: законності; гласності; забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист. Кожний із цих принципів має свою функцію у реалізації, захисті та збереженні кожному громадянину права на відстоювання своїх законних прав, обов'язків, свобод, честі і гідності, права обирати і бути обраним.

Принцип забезпечення підозрюваному, обвинуваченому і підсудному права на захист передбачає передусім захист громадянина від незаконного притягнення до кримінальної відповідальності. Такий захист забезпечується через закон, який надає громадянину такі права, використання яких дає йому змогу самостійно захищати свої права та законні інтереси. Зокрема, громадянин має право на кваліфікованого помічника (захисника). Цей принцип також зобов'язує осіб, які проводять дізнання (слідчих, прокурорів і суддів), всіляко сприяти повному, об'єктивному і неупередженому дослідженню всіх обставин кримінальної справи. Принцип гласності судового розгляду (відкритий розгляд справ у судах) встановлює, що всі судові справи повинні розглядатися у відкритих судових засіданнях, за дотримання умов гласності, усності і безпосередності. У судовому засіданні мають право бути присутніми всі бажуючі, крім осіб, віком до 16 років, які не є обвинуваченими, потерпілими, свідками. Випадки закритого розгляду справ указані у відповідних законах і, зокрема, стосуються: справ про державну, військової або комерційної таємниць; справ про злочини осіб, які не досягли 16-річного віку; справ про статеві злочини тощо. Законність – це універсальний принцип, який всебічно реалізується у правозастосуванні та правоохороні. Його зміст полягає в тому, що закони та інші нормативні акти повинні неухильно виконуватися всіма державними та недержавними організаціями, посадовими особами та громадянами [47, с. 12–13].

Отже, потрібно зазначити, що сьогодні в Україні зберігається позитивна динаміка розвитку правоохоронної діяльності, на яку покладається

чимало різних функцій та завдань з боку держави, зокрема: захист прав людини і громадянина, охорона прав та злагоджене функціонування усіх державних та недержавних організацій, боротьба з організованою злочинністю, хуліганством, корупцією та іншими правопорушеннями.

В основу правоохоронної діяльності закладено багаторівневу та розгалужену систему заходів та протидій, спрямовану на охорону порядку та захист усіх осіб, які перебувають на території держави. Сьогодні відбувається повномасштабна реорганізація усіх органів та чітке реформування з боку держави з метою удосконалення роботи правоохоронних органів. Ефективна діяльність їх залежить багато в чому і від нормативно-правової бази регулювання, законодавчої і судової системи та органів місцевого самоврядування, зокрема громадських організацій, спілок, формувань місцевого населення, які б контролювали та відстежували роботу правоохоронних органів. Будуючи державу з демократичними цінностями, ми не повинні забувати про її людей, без яких жодна держава не має права на існування. Між державою та її громадянами має бути чіткий та зрозумілий взаємозв'язок, котрий не створює бар'єру для розуміння і ціннісного ставлення один до одного. Основна мета правоохоронної діяльності – це збереження миру і спокою у суспільстві, довіра з боку населення держави.

3.2 Діагностування ціннісно сформованого ставлення працівника ОВС до правоохоронної діяльності

Правоохоронна діяльність у нашій державі розглядається як певний вид правозахисної та охоронної діяльності з метою реалізації прав, обов'язків, свободи кожної людини і громадянина, та полягає у захисті честі і гідності, ділової репутації, прав на вільне віросповідання, свободу слова, рівність

нацменшин, освіту. Держава в особі влади формує певні заходи примусу, відтак викликає жорстку критику та негативне ставлення з боку суспільства. Для більш результативної та професійної діяльності правоохоронних органів державі потрібно налагодити чітке та зрозуміле функціонування цієї системи, щоб довести громадянам, що ці органи створені лише для того, щоб захищати права та інтереси усіх перед законом. Тільки за такої умови з боку населення буде правильна реакція на відповідну ситуацію в державі, що зумовить формування ціннісного ставлення і до правоохоронної діяльності, і держави зокрема.

Формування ціннісного ставлення до правоохоронної діяльності починається із заснування громадського суспільства, де права людини і громадянина є основними у здійсненні своїх професійних обов'язків. Людина як ціннісна та невід'ємна складова соціуму утворює єдиний механізм за допомогою власних індивідуальних особливостей та формує сталий зв'язок між державою та громадським суспільством.

Розрізняють певні індивідуально-особливі властивості, що визначаються основними тенденціями, які ґрунтуються на генетичній початковій диспозиції, що формує конституційні особливості і характер людини. Характер – це сукупність конституційно закладених особливостей людської психіки і виховання навколишнього середовища, яке не тільки поліпшує, а й погіршує стабільні індивідуальні особливості людини та формує установку на самоконтроль. Вищі рівні особистості – морально-етичні засади, громадська самосвідомість, ієрархія цінностей – формуються не тільки на основі культурно-історичного досвіду соціуму [79, с. 66–67].

Держава в особі компетентних органів повинна гарантувати право громадян на захист. На думку В. М. Губанова, суб'єктами безпеки суспільства, як і держави, є органи різних гілок влади, громадські та інші організації, громадяни. Безпека людини у широкому розумінні – це стан її повного фізичного, соціального і духовного благополуччя, яке визначається внутрішніми (спадковість, фізичне і психічне здоров'я) і зовнішніми

(природне, антропогенне, техногенне, соціальне середовище) чинниками. Особливе місце у безпеці людини посідають соціальні чинники, зокрема рівень добробуту, загальної культури, культури обслуговування, побутові умови, звичаї, поведінка, уподобання, моральні та емоційні характеристики [80, с. 20].

Об'єктивна необхідність соціального регулювання зумовлюється сутністю людського суспільства. Суспільство складається із безлічі осіб, спільна діяльність яких спричиняє потребу узгоджувати їх поведінку в усіх сферах суспільного життя, що й досягається за допомогою соціального регулювання. Регулювати – означає формувати поведінку людей, їх колективів, цілеспрямовано впорядковувати їх. Мета соціального регулювання полягає в упорядкуванні поведінки індивідів, їх груп відповідно до об'єктивної закономірності, яка існує у суспільстві, словом – у досягненні оптимально можливого збігу дій суспільних законів із життєдіяльністю людей, де ці закони проявляються [81, с. 28–29].

Тільки за умови формування соціально вмотивованого суспільства держава і її правоохоронні органи зможуть досягти окресленої мети та ціннісного ставлення з боку населення, що і буде основним здобутком держави. Соціальне суспільство відображає всю закономірність діяльності державної влади тільки за умови дотримання певних вимог. Зокрема, забезпечивши право, свободу, соціальну рівність і захищеність, рівність усіх перед законом, робочі місця, гідні умови праці, чітку та зрозумілу роботу правоохоронної діяльності, держава зможе втілити у життя ідею соціального суспільства. Так, соціальне суспільство не може існувати без духовного збагачення, де зароджується належне розуміння понять добра і зла, чесності, гідності, загальнолюдських цінностей, розуміння релігійних канонів, віри у Бога, знання священного письма, молитви.

Прагнення до духовного збагачення, зазвичай несвідомо, у людей може виникати як явище вторинне. Багатьох ця дорога в буквальному розумінні приводить до Бога чи релігії. Водночас за усіх варіантів такої душевної

трансформації ми спостерігаємо посилення контролю над егоїстичним бажанням і більш вираженим зверненням до свого внутрішнього Я. У цьому динамічному дослідженні, за даними психологічно-діагностичних тестів, простежується підвищена тривожність, песимістичність та інтравертність [79, с. 70].

На основі соціологічного аналізу розглядають насильницькі і добровільні, зворотні і незворотні зміни. Зміни можуть бути планованими або непередбаченими, усвідомленими або неусвідомленими. Доцільно відрізняти організовані зміни від стихійних змін, що виникли під впливом процесів самоорганізації. Під час вибудовування глобальних теорій соціологи намагаються виявити одну-дві провідні (головні) причини соціальних змін. Однак створення реалістичних моделей соціальних процесів вимагає, як правило, мульти-казуального підходу та обліку мережі взаємопов'язаних причин. Наведемо основні типи причин соціальних змін: 1) природні причини – виснаження ресурсів, забруднення середовища проживання, катаклізми; 2) демографічні причини – коливання чисельності населення, перенаселеність, міграція, процес зміни поколінь; 3) зміни у сфері культури, економіки, науково-технічний прогрес; 4) соціально-політичні причини – конфлікти, війни, революції, реформи; 5) соціально-психологічні причини – звикання, насичення, потреба новизни, зростання агресивності тощо. Зазначені причини соціальних змін можуть бути і внутрішніми, і зовнішніми щодо певної соціальної системи [82, с. 111].

Усі зміни, що відбуваються у соціальній сфері, негативно впливають на формування ціннісного ставлення до правоохоронної системи і держави зокрема. Налагодити зв'язки із громадськістю та сформувати ціннісне ставлення з боку правоохоронних органів, людини та держави є основними завданнями сьогодення. На цьому етапі розвитку права люди є основною ознакою цивілізаційного суспільства.

Аналіз накопичених знань про соціальні права необхідний не тільки з огляду на існуючий теоретичний багаж, а й для з'ясування цілої низки

суперечливих моментів, збережених у розумінні соціального права людини як юридичної ознаки [83, с. 32].

Для юриспруденції водночас важливо зважати, що кожна людина на генетичному рівні, у процесі виховання і навчання, через появу на світ чи перебуваючи у тому чи іншому середовищі, набуває особистих рис та властивостей – і загальнолюдських (притаманних усім людям), і особливих, і тих, що характерні для конкретних соціально-територіальних утворень – спільнот, а також й індивідуальних, неповторних рис. Усі ці риси і властивості впливають на поведінку людини у державно-правових ситуаціях. У цій поведінці можна виявити і загальне, властиве усім людям, і особливе, обумовлене приналежністю до тієї чи іншої соціальної групи, і одиничне, властиве тільки певній людині. Ці особливості людини мають брати до уваги і законодавець, і людина, яка використовує право, і державно-правові науки. І, зрештою, ще один момент, що характеризує людину під час аналізу її поведінки у державно-правових ситуаціях, – це індивідуальний вік людського особистісного дорослішання. Вік, із настанням якого з'являється розуміння людиною своєї відповідальності за все, що відбувається у світі, є далеко не однаковий в однолітків навіть за однакових соціальних умов існування. У цьому одна з причин суперечок, конфліктів, соціальних (зокрема правових) порушень і проблем взаємодії людини і суспільства, людини і держави, людини і права [84, с. 9].

Сторонами соціальної взаємодії є суб'єкти-люди, а речі лише опосередковують їх взаємну діяльність. Специфіка соціальної взаємодії полягає саме у тому, що обидві його сторони – суб'єкти-люди. Будь-яке інше трактування цього питання, зокрема, ставить на один полюс взаємодії людей, а на інший – щось інше, наприклад, річ або ідею, має фетишистський характер: релігійний, товарний тощо. Ставлення людського суб'єкта і речі – це лише момент, одна зі складових цілісного соціального взаємозв'язку як взаємодії суб'єктів. Важливо зазначити, що соціальний суб'єкт у власному розумінні слова – це не окремі люди, а великі групи. Як зазначав В. І. Ленін,

у марксизмі дії окремих осіб «зведені до дій груп особистостей». Суб'єкти – групи людей, і вони справжні носії соціальних взаємодій. Оскільки ж соціальна взаємодія в її історичному розвитку виступає як суспільне відношення, тому і носіями суспільних відносин є соціальні суб'єкти – великі групи людей [85, с. 147–148].

Держава, виконуючи роль певного суб'єкта суспільно-політичних відносин, зобов'язується створити умови, за яких кожна людина буде соціально захищена, наділена правами і обов'язками та охоронятиметься правоохоронними органами як певним елементом примусу та правослухняної поведінки з боку держави. Саме це сьогодні визнають як компетенцію суспільства і держави. Одна із помилок щодо нашого розуміння державності полягає в тому, що термін «сила» часто використовують на позначення і сфери впливу, і щодо або мощі. Різниця між цими двома аспектами державності дає змогу створити матрицю, яка сприятиме розмежуванню ступеня державності у різних країнах усього світу. Ми можемо розташувати сфери впливу державної діяльності у, свого роду, безперервному діапазоні, від необхідного і важливого до всього лише бажаного і необов'язкового і, в деяких випадках, непродуктивного або, навіть, деструктивного. Звісно, можна не погоджуватися з пріоритетністю державних функцій, особливо, коли йдеться про такі проблеми, як перерозподіл чи соціальна політика [86, с. 21–24].

У визначенні параметрів політичної самоідентифікації суспільства відштовхуються не від суб'єктивної оцінки (наукового міфу про суспільство), а від джерел суспільства. Джерела, зазвичай, представляють громадську самооцінку доволі специфічно, тобто через повідомлення про масові прояви громадської активності. Однак саме повторюваність форм і результатів такої активності свідчить про ймовірне існування деяких стійких суспільних самооцінок щодо своїх завдань і можливостей, тобто свого місця у політичному процесі [87, с. 278].

Оцінюючи, з точки зору сучасних наукових досягнень, державу і право як соціальні явища, що об'єктивно виникли із саморозвитком людства на Землі, ми неминуче замислюємося над тим, які ж процеси, що відбувалися у житті людства, спричинили зародження держави і права, а це, своєю чергою, сприяло їх становленню і досконалості та дало змогу їм стати тим, чим вони стали. Тобто, які причини, умови і передумови їх появи та розвитку. Найважливіше значення у саморозвитку людства мала його соціалізація, тобто процеси об'єднання людських індивідів, що призвели до утворення на окремих частинах земної кулі відносно стійких цілісних людських спільностей (товариств). Соціалізація пронизується та скріплюється складними повторюваними зв'язками (відносинами), нормами і правилами гуртожитку, що дають змогу співтовариству (спільності людей, суспільству), аніж індивідам поодинці, домагатися задоволення своїх спільних потреб [84, с. 9–10].

Потрібно зазначити, що людина як соціальне явище та певний еволюційний процес вивчали етнологія й антропологія. На думку Жана-Луї Бержеля, за рахунок цих дисциплін відбувається вивчення людини «у її соціальному та культурному середовищі», їх мета – пізнання стародавніх цивілізаційних форм, відповідних форм мислення і юридичної діяльності; вирішення таких завдань і досягнення цілей дає змогу етнології та антропології осягти загальну елементарну природну основу права і дослідити основні компоненти і характерні риси юридичного феномена, що діє в умовах різних культурних традицій. Насправді юридична антропологія досліджує не тільки основні юридичні механізми традиційних суспільств, а й досвід сучасних суспільств. У рамках теорії «юридичного плюралізму» він зазначає, що юридична практика будь-якого суспільства містить безліч різноманітних юридичних укладів, що утворюють свою ієрархію і під час конкуруючих у застосуванні, і тотожних юридичних ситуацій. Подібні спостереження дають змогу зробити висновок про існування зв'язків між

особливостями досліджуваних товариств та правилами, які керують життям цих товариств [88, с. 273–274].

Сучасна держава, маючи правоохоронні органи, що не завжди ефективно і професійно працюють на місцях відповідно до своїх соціальних функцій (зокрема захисна функція діє нерезультативно), за рахунок грубої сили не досягне бажаного результату щодо урегулювання суспільних відносин. Порівняно із міжнародною правовою доктриною, регулювання відносин між державами та організаціями не здійснюють лише правоохоронні органи, а отже, основне завдання кожної держави – докласти щонайбільше зусиль для створення єдиного централізованого органу правопорядку.

В. В. Бібіхін, зокрема, зазначає, що Організація Об'єднаних Націй занадто слабка; її охорона, поліція і війська насправді формуються з армій окремих країн, тобто реально в миротворчих місіях ООН окремі держави або група союзників діють проти інших. Якщо право є системою примусу, то у міжнародному праві наднаціональної системи правосуддя немає або вона дуже слабо виражена [74, с. 21–22].

Отже, потреба у створенні ефективного органу правопорядку існує не тільки на міжнародній арені, а й у кожній державі зокрема. Тому функції, що покладаються на цей правозахисний, охоронний та праворегулюючий орган, потребують негайної зміни з метою більш ефективної та професійної діяльності. Держава повинна встановити певні межі, які б визначали, яка діяльність є правомірною, а яка неправомірною.

Неправомірні дії – це і є правопорушення. Правопорушення за ступенем своєї небезпеки для суспільства поділяються на злочини і проступки (адміністративні, дисциплінарні та ін.) Правопорушення тягне за собою юридичну відповідальність.

Злочини та відповідальність за них передбачаються нормами кримінального права; адміністративні проступки і стягнення за них – нормами адміністративного права; дисциплінарні проступки і дисциплінарна

відповідальність – нормами трудового права (зазвичай); цивільно-правові порушення і цивільно-правова відповідальність – нормами цивільного права.

Правопорушенням визнається однак не будь-яке протиправне діяння. Це має бути діяння, вчинене усвідомлено (навмисно чи з необережності). Таке діяння може бути активним, тобто у формі дії, що порушує закон (наприклад, крадіжка, хуліганство), або пасивним – невиконання вимог закону (наприклад, недодержання правил пожежної безпеки), бездіяльність [84, с. 109].

Під правомірною поведінкою (дією) слід розуміти таку, яка б відповідала вимогам юридичних норм. Масштаб і необхідні еталони правомірної поведінки установлені диспозиціями правових норм. За допомогою правомірної поведінки право діє. Шляхом правомірної поведінки відбувається управління суспільством, здійснюється його належна життєдіяльність, реалізуються права й обов'язки громадян. Мета правомірної поведінки – відстоювання закріплених законом інтересів. Юридичні норми також визначають і фіксують способи задоволення цих інтересів, які не суперечать праву [49, с. 165].

В юридичній відповідальності виокремлюють два основні, більш жорсткі, види – кримінальну й адміністративну відповідальність. Підставою кримінальної відповідальності є настання вчинення злочину, передбаченого Кримінальним кодексом України. Цей вид юридичної відповідальності полягає у застосуванні до злочинця таких видів покарань, як довічне ув'язнення, позбавлення волі на певний термін, конфіскація майна, штраф, виправні роботи, і реалізується тільки судом в особливому кримінально-процесуальному порядку (відповідно до норм Кримінального процесуального кодексу) [96, с. 22]. Щодо адміністративної відповідальності, то вона застосовується до особи, яка здійснила адміністративний проступок. Ця відповідальність передбачає застосування таких видів покарань, як штраф, конфіскація майна, позбавлення спеціального права (наприклад, права керування транспортним засобом), і реалізується і судом, і іншими органами

(органами внутрішніх справ, комісіями у справах неповнолітніх, адміністративними комісіями тощо) [96, с. 22].

Особливим видом правопорушення є неправова діяльність органів виконавчої, судової влади: видання неправомірних актів, винесення протиправних вироків. Соціальна і юридична природа правопорушень, як уже зазначалося, змінювалася упродовж тривалого часу, і в теорії права розроблено низку важливих положень, зокрема щодо юридичної та соціальної відповідальності. Юридична відповідальність – одна із форм державного примусу, що забезпечує правову систему суспільства. По суті, це завжди негативна реакція держави на протиправну дію. Ця реакція містить несприятливі наслідки для правопорушника, встановлені правом. Юридична відповідальність передбачена законом. І якщо організація або громадянин стверджують, що вони не несуть встановлену юридичну відповідальність, то це оголошення має незначний характер і не виключає відповідальності [30, с. 285].

Юридична відповідальність – важлива, життєво необхідна складова будь-якої правової системи. Однак у правовій державі цей інститут повинен бути під жорстким контролем та відповідати принципу правової рівності. Тільки тоді юридична відповідальність трансформується із інституту розправи над людьми у справедливе і демократичне середовище забезпечення належного функціонування суспільних відносин, а також захисту правових і соціальних цінностей. Зокрема, принцип правової рівності унеможливорює привілеї, порушення закону, негативне використання сили державної влади, беручи водночас за основу правову кару. Отже, юридична відповідальність ґрунтується на засадах правової рівності і є потужним механізмом законності і правопорядку [94, с. 3].

Принципи юридичної відповідальності є різновидом міжгалузевих принципів права (правового регулювання), а тому, як і інші такого роду принципи, підпорядковані загальним типологічним принципам права.

У праві соціально-демократичного спрямування юридична відповідальність має наставати, відповідно до законодавства тільки за: фізичне діяння (а не за думки, світогляд, соціальні особистісні властивості); юридичне заборонене діяння; винне діяння (проте можливі винятки); дії правопорушника.

Юридична відповідальність застосовується на засадах: законності (щодо її підстав, процедури і змісту); обґрунтованості (щодо висновків про факт та суб'єкта правопорушення, а також про інші юридично значущі факти, пов'язані з цими обставинами); доцільності (щодо здійснення цілей юридичної відповідальності); невідворотності (жодне правопорушення не повинно залишатися без відповідного реагування компетентних органів); справедливості або індивідуалізації (щодо відповідності обраного в межах закону заходу відповідальності негативній соціальній характеристиці конкретного правопорушника) [6, с. 64].

Потрібно зважати, що саме у сфері юридичної відповідальності реалізується можливість державного примусу, яка забезпечує виконання правових норм. З-поміж ознак юридичної відповідальності можна виокремити: обов'язкову наявність правопорушення як підставу для настання юридичної відповідальності; негативну оцінку державою (засудження) поведінки правопорушника, офіційний характер цієї оцінки; заподіяння правопорушнику страждання: морального, фізичного, майнового (матеріального); використання механізмів державного примусу. Деякі вчені розглядають юридичну відповідальність як правовідносини між державою і громадянином, за яких держава в особі своїх органів має право покарати правопорушника, а він зобов'язаний відбутися це покарання. Відповідно до таких поглядів правопорушник має як би за обов'язок зазнати певних позбавлень, встановлених державно-владним шляхом за правопорушення. Але це, однозначно, занадто формальне й ідеалізоване розуміння юридичної відповідальності, тому не кожен правопорушник, особливо злочинець, визнає

за обов'язок «отримати» покарання, навпаки, він всіляко прагне його уникнути [30, с. 286].

Отже, юридична відповідальність існує і реалізується у межах правопорушень. Вони становлять специфічний вид правовідносин, а їх учасниками є: з одного боку, держава в особі своїх компетентних органів або наділених спеціальними правозастосовними повноваженнями посадових осіб, а з іншого – правопорушники, якими в установленому законом порядку можуть бути визнані громадяни або юридичні особи. У цьому разі дії держави слід розглядати як легалізовану форму примусу, що застосовується в інтересах суспільства і абсолютної більшості населення з метою відновлення порушеного правопорядку та соціальної справедливості. Ухвалення рішення за фактом розглянутого правопорушення передбачає необхідність дотримання уповноваженими на те структурами встановленої формалізованої процедури дій [97, с. 410].

Отже, юридична відповідальність – це встановлені законом певні заходи впливу на правопорушника із передбаченими для нього несприятливими наслідками, які застосовують правоохоронні органи. Під юридичною відповідальністю, слід водночас розуміти певний контроль з боку правоохоронної діяльності за додержанням нормативно-правових актів, у разі порушення яких чи вчинення протиправного діяння особа буде нести відповідальність у межах чинного законодавства. Працівники органів внутрішніх справ є тільки «посередниками» між правопорушником, який здійснив протиправне діяння, за яке настає юридична відповідальність, та суддею, який ухвалює рішення чи постанову щодо цього питання. Юридична відповідальність реалізується та функціонує тільки у тій державі, яка має за мету принцип верховенства права, законності та соціальної рівності усіх її громадян, а отже чіткий курс на створення соціально-правової держави із демократичними засадами.

Формуючи соціально-правову державу, потрібно замислитись, чи у ній ефективно діятимуть виконавча, законодавча та судова гілки влади. Для

більш зрозумілого, дієвого та прозорого процесу регулювання суспільних відносин державі необхідно діяти відкрито, усі органи державної влади мають додержувати принцип люстрації, який засвідчить єдність влади з народом. Реальний механізм реалізації цього плану полягає у відборі професійних незаплямованих людей, які прагнуть змін та негайного поліпшення життя. Реформування правоохоронних органів та створення чіткої та зрозумілої законодавчої системи, підбір нового персоналу, який складався б зі спеціалістів у галузі юриспруденції, економіки, психології, лікарів, є основним завданням держави для побудови соціальних європейських стандартів. Саме сьогодні, як ніколи, місце юриста у системі правоохоронної діяльності є надважливим, оскільки більшість працівників правоохоронної системи – це люди із вищою юридичною освітою зі знанням законів і розумінням побудови державних механізмів впливу та їхньої реалізації.

Функція держави щодо забезпечення внутрішньої впорядкованості суспільного життя виникає з народженням держави і стає найважливішим її призначенням. Порядок суспільних відносин, укладений у тій чи іншій державі, забезпечується всіма наявними засобами. Йому, зокрема, підпорядковані державний механізм і система права. Однак для безпосередньої реалізації внутрішньої функції щодо забезпечення громадського порядку держава створює спеціальний апарат. Будучи на ранніх етапах не надто складним, він з плином часу формується у цілісну організаційну систему, яка вже нині у більшості країн має назву системи органів внутрішніх справ [95, с. 3].

Органи внутрішніх справ – насамперед міліція, а свого часу і податкова поліція, – здійснюють величезний обсяг роботи і, природно, привертають значну кількість юристів. На відміну від суду і прокуратури, в органах внутрішніх справ оперативні і керівні посади обіймають не лише юристи, а й економісти, управлінці, фахівці у галузі природознавства, інженери та інші особи, які отримали юридичну освіту. Характер професійної діяльності та

можливості юристів визначаються тим, що органи внутрішніх справ є системою державних органів виконавчої влади, що мають у сфері правоохоронної, адміністративної діяльності найрізноманітніші функції. Юридичною діяльністю можна вважати передусім роботу слідчих і дізнавачів, керівників органів внутрішніх справ, оперативного складу низку служб, працівників виконавчої системи [89, с. 220].

Вплив національної культури на соціалізацію юристів здійснюється через поєднання нових аспектів культури із загальнолюдськими культурними цінностями. У такий спосіб постає змога досягнути соціально-психологічні механізми впливу правової культури на суспільне життя української нації, отже, і юриста як її представника. Замовчування суперечностей розвитку національних культур призводить до порушення збалансованості духовного життя між різними націями. Адже у культурі відображається і закріплюється соціально-особистісна якість творчої праці людини. Саме феномен культури дає змогу органічно поєднувати матеріальне виробництво з працею самої людини як суспільної істоти. Феномен культури активізує соціалізацію учнівської молоді, дає їй змогу окреслити перспективу майбутнього [90, с. 15].

Саме завдяки професійній культурі юриста формується його ціннісне ставлення як майбутнього представника лав правоохоронної системи. Зародження ціннісного ставлення до правоохоронної діяльності розпочинається із підготовки майбутнього фахівця на шкільному рівні, а згодом і під час навчання на правничих факультетах. Цінність людини як окремого представника соціуму починає формуватися її батьками за допомогою виховання, розвитку культурних, традиційних, національних знань про світ. Процес соціалізації майбутніх студентів, а згодом кваліфікованих юристів, завжди потребує систематичного регулювання і контролю.

Професійна соціалізація студентів юридичного профілю – це фактично правова соціалізація. Вона залежить не тільки від знання національних

галузей права, а й від рівня оволодіння тими гуманітарними дисциплінами, які формують власне світогляд. Йдеться про філософсько-правові, історично-правові дисципліни та європейське право. Для розвитку юридичної освіти та підготовки юристів в Україні важливе значення має створення відповідних кафедр європейського права. Це зумовлюється тим, що Україна має намір вступити до Європейського Союзу, а це вимагає, щоб навчальні плани передбачали викладання основ європейського права студентам-юристам [90, с. 15–16].

Юристи повинні знати нормативні акти, уміти вирішувати (що найголовніше) нестандартні правові завдання, отримувати інформацію й оцінювати її. Суспільство зазвичай говорить про роботу співробітників органів внутрішніх справ за її результатами. Часто громадська думка є негативною щодо діяльності окремих працівників і загалом системи, що об'єктивно спричинено реальними труднощами роботи. Для прикладу, співробітники Міністерства внутрішніх справ доволі часто під тиском реальних соціальних потреб у забезпеченні порядку перебільшують свої повноваження, пояснюючи невдачі недосконалістю відповідного законодавства і вимагаючи додаткових прерогатив, але зрештою нездійсненні обіцянки надалі залишаються невиконаними, і населення справедливо вважає винними у цьому власне виконавців. За сучасних умов професійна діяльність юристів має бути спрямована водночас на створення позитивного іміджу працівника системи органів внутрішніх справ, міліції у суспільній свідомості, на забезпечення підтримки населення [89, с. 222–223].

Юрист, будучи фахівцем у галузі юриспруденції, може безпосередньо брати участь у діяльності правоохоронних органів, зокрема у затриманні злочинців, патрулюванні, під час виїздів на обшуки, в оточенні зловмисників. Відтак юристам, які працюють у цій системі, необхідні психологічна стійкість, гуманізм та високий професіоналізм. Діяльність навіть юристів в органах внутрішніх справ важко поєднується із цими засадами. Тут необхідні спеціальні зусилля кожного співробітника ОВС. Важко зберігати спокій з

уваги на зростання злочинності, постійні нічні виїзди на місця події, аналіз документів, що стосуються діяльності рекетирів тощо. Це, зокрема, потребує забезпечення певних повноважень, водночас і належно підготовлених професійно, інтелектуально і психологічно кадрів [89, с. 222].

В юриста професійна свідомість формується у процесі соціалізації та знаходить свій вияв у його культурно-виховній діяльності. Юрист – це людина, яка здатна професійно витлумачити закон та донести його суть громадянам зрозумілою їм мовою. За рахунок своєї професійної діяльності з використанням професійних термінів, які використовуються в діалектиці, відбувається певна трансформація юриста-правника у професійного спеціаліста.

Правова соціалізація (професіоналізація) вирізняється активним засвоєнням правових норм, розумінням громадянської цінності прав, умінням користуватися правовим інструментарієм у практичній діяльності. Однак сьогодення вимагає від юриста знань не тільки позитивного, а й природного права, творчого поєднання духовних, моральних та позитивістських норм. Активна правова соціалізація розпочинається з усвідомлення юристом власного «я», свого місця у соціумі, з оволодіння навичками застосування своїх правових знань на практиці. Цей перший етап правової соціалізації тісно пов'язаний із виконанням службових обов'язків [90, с. 16].

Службові обов'язки спрямовують юриста до певної регламентації правових норм, а також породжують розуміння, що саме він може зробити необхідного під час виконання своїх особистих, обдуманих дій. Саме таким чином у юриста формується чітке усвідомлення цінності права, а також правоохоронної діяльності, яка є певним реалізатором і захисником права. Виконання службових обов'язків сприяє виробленню у юриста певних рис професіоналізму, за допомогою якого він здатний вирішувати завдання та якісно реагувати на ті чи інші прояви протиправних дій.

Урешті, юрист – це фахівець, який має юридичні знання, причому не загальні відомості з держави і права, а професіональні, тобто фундаментальні та спеціалізовані [81, с. 22].

Для більш професійного рівня своєї діяльності юристу як ймовірному майбутньому працівникові правоохоронної діяльності потрібно і підвищувати свій інтелектуальний рівень, і дбати про духовне збагачення.

На думку Г. О. Цирфи, духовну культуру юриста можна розглядати як «ступінь засвоєння юристом норм духовного права, оволодіння сукупністю духовних надбань людства у галузі науки, освіти, мистецтва та практичну реалізацію цих цінностей у правових нормах. Тобто ефективність діяльності юриста зумовлюють передусім духовні чинники, постійне пізнання самого себе, розвиток духовних засад службової діяльності. Сутність людини загалом полягає в її духовності, а завдяки способу свого життя вона створює власну духовність. Тобто на поведінку людини визначальний вплив має її дух. Духовна культура має органічний взаємозв'язок із інтелектуальною, моральною і внутрішньою. Інтелект, зокрема, має бути насамперед духовним. А інтелектуальна культура юриста має мати духовний відтінок. Внутрішня культура юриста – це передусім його думки. Вона найбільш наближена до духовної, однак характеризується здебільшого культурою внутрішніх психічних процесів» [13, с. 88–89].

Розглядаючи юриста і його правову соціалізацію у культурологічному вимірі, С. С. Сливка зауважує, що: «юрист, виконуючи службові обов'язки, органічно поєднує функції знавця букви і духу права, духовно-морального наставника, політолога, психолога-педагога, економіста, актора та ін. Зрозуміло, що це вимагає засвоєння певних видів культур, розкриває творчий потенціал юриста, сприяє його реалізації у суспільстві, підносить рівень та міру включення культур у правове середовище. Але у діяльності юриста існують певні домінанти. Наприклад, як домінуючі виступають використання та застосування правових норм. У таких випадках виявляються специфічні особливості юриста, можливо, й однобічні чи обмежені дії, що свідчать про

низький рівень професійної культури. Тому ефективність правової соціалізації юриста як суб'єкта культури передбачає гармонійність, всебічність, тобто наявність максимальної сукупності професійних функцій» [90, с. 17].

Розглядаючи правоохоронну діяльність у контексті юриспруденції, слід зазначити, що знання законів для майбутніх правоохоронців є невід'ємною складовою їхньої професійної та ділової репутації. Розуміння та знання правових норм, законів, міжнародно-правових актів виконують важливу роль у засвоєнні знань у галузі права. Водночас у роботі майбутні працівники правоохоронної діяльності повинні збагачуватись не тільки інтелектуально, а й духовно, оскільки людина без віри, як держава без суспільства. Гармонійне поєднання знання розумового, фізичного та духовного позитивно впливатиме на розвиток та діяльність правоохоронної системи та сформує ціннісне ставлення, і до цієї служби, і до громадського суспільства загалом. Саме завдяки створенню громадського суспільства держава ставить за мету захист прав та свобод кожної людини і громадянина у соціальній, політичній, культурній та правовій сферах.

Особистість – це соціальна характеристика людини на певному етапі суспільного розвитку. Це член суспільства, наділений правовим статусом, правосуб'єктністю, адресат правового впливу, учасник різноманітних суспільних відносин, сукупність і зміст яких визначають його становище і соціальну роль, поведінку і духовне життя. Однак для характеристики особистості в її взаємодії з іншими соціальними інститутами використовуються вже інші поняття. Зокрема, взаємодія особистості і держави ще у часи виникнення міст-держав, становлення державності на початках цивілізації зумовило появу поняття «громадянин» [30, с. 302–303].

Під поняттям «громадянин» потрібно розуміти певну належність особистості до держави. Взаємозв'язок громадянина і держави характеризується наявністю системи прав, обов'язків та відповідальності. Збереження людської честі та гідності для людини є самоціллю держави.

Однак зміст ідеї людської гідності в умовах і державно-організованого суспільства загалом, і функціонування правової держави зокрема, залишається для сучасних учених значною мірою незрозумілою. Відтак, вітчизняний законодавець подекуди не в змозі сформулювати у праві юридичні норми, що дають змогу забезпечити належним чином людську гідність громадян, оскільки не має достатньо конкретизованого уявлення про те, що таке гідність. І зазначена ситуація аж ніяк не сприяє успішній роботі щодо наділення громадян сукупністю юридичних прав, необхідних цим особам для успішної реалізації своєї діяльності у правовій державі [93, с. 4]. З метою забезпечення прав, свобод, законності, гідності, культурних цінностей у основі правової держави має бути механізм, за допомогою якого діяльність правоохоронних органів була б орієнтована на збереження зазначених умов у суспільстві.

Держава і суспільство, звісно, можуть бути охарактеризовані як поодинокі політичні явища сучасного світового порядку. Державі властиві певна внутрішня структурованість, наявність організаційних якостей, а також налагоджених механізмів, що забезпечують необхідну централізацію в управлінні. Здійснення державно-владних функцій забезпечується спеціально підготовленим бюрократичним апаратом, відповідальним за правильність ухвалених рішень, їх доцільність, з точки зору найближчих і подальших перспектив. У державах сучасного світу поєднуються бюрократичний (або технократичний) спосіб постановки завдань і виконання ухвалених на державному рівні рішень із прийняттям самих рішень у процесі демократичних процедур демократичними інститутами. Технократія як явище сучасного політичного життя свідчить про зростаючу тенденцію залучення до підготовки та обґрунтування ухвалених найважливіших державних рішень технічних фахівців вищої кваліфікації, думка яких як членів різноманітних рад при главах держав, глав урядів, часто є більш вагомим під час підготовки рішень, ніж чиновників чи політичних діячів. Поряд із посиленням демократичних засад у житті сучасної держави і

суспільства, зростанням значущості здебільшого регулятивної функції держави демократичною тенденцією виступає саморозвиваюче і саморегульоване суспільство. Чимало аспектів життя суспільства не потребують жорсткої нормативної регламентації, не вимагають установлення правових норм, участь держави у них, з огляду на природний розвиток, не передбачається. Держава–організатор і держава–соціальний арбітр приходять на зміну державі–адміністратору і «державі–агресор» [54, с. 219].

Соціально-правове становище особистості визначається умовами і можливостями певної суспільної системи, а також тим, яку соціальну позицію людина займає завдяки своїм особистісним якостям. Існує залежність соціально-правового становища особистості від таких чинників, як приналежність до того чи іншого класу, соціальної групи, характер, форми та умови праці, соціальна активність тощо. У державно-організованому суспільстві соціальні позиції особистості знаходять юридичне закріплення у державних постановах. Держава як пануюча (політична) організація у суспільстві завдяки правовим засобам активно спрямовує і регулює суспільні відносини, поведінку людей. Правові норми становлять частину нормування суспільної та індивідуальної поведінки. Здійснюючи функцію регулювання суспільних відносин і процесів, держава активно впливає на доволі значну сферу життя людини. Межі та характер свободи особистості, її автономії визначаються об'єктивними закономірностями розвитку суспільства. Держава у своїй діяльності залежить від цих закономірностей та не може діяти всупереч їм. Міра правового регулювання відшукується в самих суспільних відносинах, вона встановлюється об'єктивно. Зокрема, держава через закони формулює зміст прав і свобод громадян [31, с. 19–20].

Сутність людини як правової особистості, на думку Я. М. Веберса проявляється у тому, що вона може бути суб'єктом передбачених законодавством прав та обов'язків, тобто фігура суб'єкта права, і пов'язані з нею категорії правосуб'єктності, правоздатності, дієздатності є результатом законодавчої діяльності держави. Законодавство визначає умови, за наявності

яких громадянин може стати суб'єктом прав і обов'язків, наділяючи його здатністю мати права та обов'язки («правоздатність») та здатністю своїми діями їх здобувати [91, с. 10–11].

Окрім поняття «громадянин», у праві використовується і поняття громадянства, яке є похідним від «громадянин», визначає юридичний статус особистості також щодо держави, але саме як статус, що має свої взаємні права й обов'язки і, що вкрай важливо, виникає з моменту народження. Статус громадянства визначається певними правовими системами за принципом «кровності» (походження від батьків – громадян держави) або за принципом «території» (місцем народження). Він може в деяких випадках виникати і під час юридичних процедур прийому до громадянства, припинятися – за процедури виходу із громадянства [30, с. 303].

Отже, держава, беручи на себе обов'язок захисника прав та інтересів людини і громадянина, повинна неухильно дотримуватись вимог, які на неї покладаються. Розглянувши такі поняття, як «особистість» та «громадянин», можна сказати, що вони використовуються в науковій літературі для окреслення більш чіткого та зрозумілого зв'язку та становища людини у державі і громадському суспільстві. Держава в особі правоохоронних органів стежить за виконанням норм права та законів, що діють у ній, виконує функції захисника громадського порядку, забезпечує цілісність та непорушність кордонів, рівності усіх перед законом та дотримується принципу верховенства права.

Практика розвитку держав в сучасному світі все більше демонструє тенденцію до зближення держави і суспільства. Найбільш гідними у характеристиці сучасних держав є такі критерії, які належно мірою відстоюють і забезпечують інтереси суспільства. У державах активно розвиваються процеси демократизації (залучення широких народних мас до вирішення політичних справ), колективізації (покладання окремих державно-управлінських функцій на об'єднання громадян), соціалізації (встановлення у державній практиці соціальних пріоритетів). Посилення демократичних

процесів виявляється не тільки в тому, що держави починають більше орієнтуватися на забезпечення інтересів суспільства, народу, а й у тому, що народ виступає «творцем» держави: за допомогою народного волевиявлення відбувається зміна партій при владі; на референдумах, плебісцитах вирішуються принципи для державного розвитку питання; результати опитування громадської думки, анкетування становлять основу розробки загальнонаціональних концепцій розвитку; функціонують інститути самоврядування народу [54, с. 219].

Отже, сьогодні розвиток правоохоронної діяльності в Україні набуває усе більш чітких рис і проявів та потребує регламентації на законодавчому рівні і підтримки з боку суспільного життя української громади. На працівників правоохоронних органів нині покладається чимало завдань та обов'язків, котрі вони повинні виконувати, зокрема: громадський контроль, здійснення оперативно-розшукової діяльності, боротьби з організованою злочинністю, профілактику протиправних діянь та багато інших. Будуючи в Україні соціальну, правову, демократичну, незалежну та європейську державу, не потрібно забувати про її внутрішні проблеми у сферах економіки, внутрішньої безпеки. Необхідне створення модернізованої й сучасної армії та правоохоронців нового зразка відповідно до рівня підготовки світових стандартів і вимог, а також вирішення політичних перипетій та забезпечення розвитку політичної культури.

3.3 Стратегія подолання ціннісно-невмотивованої специфіки правоохоронної діяльності

Під правоохоронною діяльністю слід розуміти державні правоохоронні органи, які покликані забезпечувати додержання законності і порядку в суспільстві. Основною метою діяльності правоохоронних органів є охорона

та захист прав громадян, виявлення та розслідування злочинів. Водночас правоохоронна діяльність повинна здійснюватись публічно, відкрито, відповідати Конституції України, законам та підзаконним нормативно-правовим актам. Основною метою держави повинна бути організована підтримка, і на законодавчому, і на суспільно-політичному рівнях діяльності правоохоронних органів та наділення їх певними правами й обов'язками.

На нашу думку, правоохоронні органи – це органи, що наділені державою певними правами та мають підтримку у суспільстві. Їх метою є охорона та захист громадян, захист національної безпеки, дотримання законності та правопорядку, честі та гідності кожної людини та громадянина. Держава як основний елемент зміцнення свідомої дисципліни громадян формує в них повагу до права, а також створює умови для функціонування суспільства, культури, звичаїв, цінностей. Відтак держава має на меті не покарання чи використання жорстких санкцій, а передусім перевиховання, переконання шляхом заміни більш репресивних норм на більш м'які за ступенем дії на суб'єкта.

Реалізувати ідеї правової держави з ідеальним механізмом впливу на людську правомірну поведінку, яка б досягалась через правоохоронну діяльність та дотримання норм законодавства, можливо лише за допомогою самої людини, яка б своїми діями не провокували, а навпаки допомагала правоохоронним органам забезпечити правопорядок та дотримання законів. Саме зв'язок «людина–держава», «людина–правоохоронні органи» потрібно розуміти як допоміжний елемент, без якого неможливе ефективне і злагоджене регулювання суспільних відносин у державі та формування ціннісного ставлення до правоохоронної діяльності загалом та держави зокрема.

Основним завданням держави є створення гармонії духовного рівня життя населення, розуміння його потреб та усунення основних прогалин, які були допущені раніше, забезпечення високого рівня культурного, морального, професійного ставлення правоохоронних органів до своїх

громадян, відтак, формування ціннісного ставлення до правоохоронної діяльності.

На ранніх етапах зародження цивілізації людство потребувало відповідей на низку запитань, зокрема щодо розуміння природних явищ, знань про світ, науку, релігію. За допомогою філософії людина як окремий індивід змогла дати оцінку та певне філософське трактування понять та категорій, якими послуговувалась у повсякденному житті. Тому саме філософія життя – це філософське осмислення явища життя в його феноменальній, онтологічній дійсності. Це аналіз того, як сам факт існування життя впливає на формування онтологічних схем і пояснень, закріплення різноманітних пізнавальних моделей у їх конкретному історичному наповненні [99, с. 95].

Із розвитком держави та суспільства розвивались і різні філософські погляди у сфері онтології, гносеології, аксіології, етики, естетики, соціальної філософії. Зокрема часи Середньовіччя – це період розвитку суспільства, що охоплює низку століть від Стародавнього світу до Нового часу. Для Західної Європи його початок припадає на V ст. н. е., що пов'язано із розпадом Римської імперії, і завершується у XIV ст., до виникнення епохи Відродження. У соціально-економічному плані він співвідноситься з епохою феодалізму, із поширенням і зміцненням громадського ладу, більш прогресивного, ніж рабовласницька організація суспільства. Для філософії це був той період, коли змінилися мета і характер філософствування. Античності не було притаманне загалом підпорядкування філософствування тим чи іншим політичним режимам або будь-якій монотеїстичній релігії [38, с. 26].

С. П. Кушнарєнко та Я. В. Кушнарєнко зазначають, що з моменту занепаду традиційної культури і зародження нового типу соціальності чималої значущості набуває громадський закон поліса – «номос». Відповідно до нього усі мешканці держави виконували уже загальну роль «громадян», відтак нівелювалися відмінності між людьми в предметному чи якомусь

іншому становищі. «Загальні професії поставали як вимога іншого способу передачі відповідних умінь, ніж у традиційній культурі, тобто безпосередньо освоювались за принципом «роби як я» [41, с. 5].

Із розвитком філософської думки щодо побудови світу зароджувалися певні прояви громадського суспільства, де поняття «громадянин», «законодавча влада», «суспільство» набували все ширшого змісту; люди стали більш свідомими та почали відстоювати свої права та ідеї. Відтак починає поширюватися на теренах Європи громадське суспільство із певними ознаками виконавчої, законодавчої та судової влад, а також відбувається створення органів, що здійснювали правопорядок та чинили опір беззаконню.

Поширення філософії у Середньовіччі пов'язане із феодальним розвитком європейського суспільства, коли світогляд філософії ґрунтувався на пошуку Бога, зокрема його взаємозв'язку із людиною. Середньовічна філософська думка є теоцентричною. Будучи тісно пов'язаною в Європі з однією із важливих різновидів монотеїзму – християнством, ця історична форма філософії не могла уникнути суттєвих відмінностей від античної філософії, яка навіть за чітко вираженого ідеалізму визнає ідею вічної матерії, з якої складаються всі оточуючі предмети. Щодо християнства, то тут, навпаки, стверджується творіння світу Богом із нічого та подальша підтримка існування цього світу (креаціонізм) [101, с. 121].

Становлення філософії Середніх століть розпочинається із періоду, так званої, апологетики (від грец. *apologia* – захист). В умовах, коли християнство переслідувалося Римською імперією, коли нове вчення забороняли і стримували, представники апологетики зверталися до римських імператорів або широких мас із посланнями про захист християн. У цих зверненнях апологети розглядали і розробляли важливі світоглядні ідеї, зокрема розуміння сутності Бога, характер і зміст божественного творіння, природу і сутність віри, співвідношення віри і знання [103, с. 54].

З одного боку, провідні представники християнської релігії відчували потребу у філософському обґрунтуванні своїх початкових положень (передусім доктрини єдинобожжя); від колись негативних оцінок «мудреців» і їх навчань вони все частіше стали звертатися до їх положень, здатних доповнити або підтвердити ті чи інші істини релігії (Тит Флавій Климент, Оріген). З іншого боку, філософи все більше спирались на певні утвердження християнства, що інколи збігались і доповнювали (особливо у морально-етичній сфері) їх абстрактні чи, ймовірно, недостатньо обґрунтовані життєвим досвідом твердження; космологічні ідеї філософів подекуди тяжіли, очевидно, до уявлення про Світовий Розум [38, с. 27].

Перше вчення про людину на основі християнських ідей розробляє Оріген, який відповідає на чимало запитань щодо людини. Людина має дух, душу і тіло. Дух є від Бога, що в повному розумінні належить людині. Тіло є тваринним, природним началом. Але джерело зла не у ньому. Душа – це особисте (Я) людини, наділене від Бога свободою вибору і розрізненням добра і зла. Саме душа робить вибір між добром і злом. Якщо вона слідує духу, то це правильний вибір, спрямований до Бога, добра і благодаті. Якщо слідує тілу з його чуттєвими потягами, що відвертається від духу, то це звернення до пороку і зла. Отже, за Орігеном, причина зла не в Богові і не у природі, а в людині, яка зловживає своєю свободою, робить неправильний вибір [104, с. 97].

Саме теологія образу і подоби розглядалася у площині догм творіння, гріхопадіння, втілення, спокути й воскресіння і стала наріжним каменем християнської антропології. Саме в антропологічних ученнях дослідників середніх віків вона осмислювалась як протилежність Творця і тваринної природи людини [102, с. 166].

Часи Середньовіччя також характеризуються розвитком двох періодів, зокрема «патристики» (II–XIII ст.ст.) і «схоластики» (VI–XV ст.ст.), які в історії вплинули на становлення філософської думки. Патристика (від лат. *pater* – батько) – це система теолого-філософських поглядів «батьків церкви»,

які обґрунтовували і розробили ідеї християнства. В історії патристики виокремлюють декілька етапів: апологетику (II–III ст.ст.), класичну патристику (III–X ст.ст.) і заключний етап. Патристика поділилася на західну, коли писали праці латинською мовою, і східну, коли твори створювали грецькою мовою. До найбільш відомих належать праці Климента Олександрійського, Григорія Ніського, Августина Блаженного, Іоанна Златоуста, Іоанна Дамаскин [38, с. 28].

Останнім «батьком», відповідно до західної, католицької, богословської традиції, був Іоанн Дамаскін (пом. 753 р.), усі інші християнські автори, які жили після нього, отримали назву «церковних письменників». Натомість, за грецькою, православною традицією, священний переказ, по суті, не підлягає жодній хронологічній специфікації: Дух Святий діє через людей в усі часи; головним критерієм у визначенні ступеня ортодоксальності поглядів того чи іншого отця, скажімо, православна церква вважає духовну відповідність учення церкви канонам апостольської віри [105, с. 136].

На межі V–VI ст.ст. зародилася система середньовічної освіти. Деякі з перших монастирських і парафіяльних шкіл стали провідними центрами середньовічної культури та освіти, теоретичних досліджень свого часу. У цих школах уперше розпочали викладати філософію. Зокрема така школа й отримала назву схоластики (від грецького *scholē* – школа). У більш пізній час так стали іменувати всю середньовічну філософію [103, с. 57]. Із розвитком філософії у цей період, було закріплено логічними аргументами зміцнити релігійну віру. Суттєвим недоліком схоластики було доведення буття Бога, а тому з-поміж усіх наук розвиток отримала лише одна – логіка, як наука про закони доказової мови. Водночас необхідно зазначити, що другою проблемою схоластики було питання: чи створена природа Богом, чи існувала завжди? Якщо Бог такий всемогутній, то чи може він створити камінь, який би сам не міг підняти тощо? Найбільш яскравими представниками схоластики були, зокрема, Еріуген (810–877 рр.), Росцелін

(1050–1110 pp.), П'єр Абеляр (1079–1142 pp.) Фома Аквінський (1225–1274 pp.).

У своїх працях відомий шотландський філософ Еріуген ставив перед собою завдання застосування платонізму і неоплатонізму для освіти та більш широкого розуміння філософських течій, пов'язаних із початком християнської релігії. Водночас Росцелін стверджував, що існують лише одиничні речі. Як вище створіння, зокрема Бога, він розглядав у трьох матеріях: Бог – Батько, Бог – Син і Бог – Дух Святий. Він дав визначення основними ідеями номіналізму та застосував їх до вчення та розуміння триєдності Божого. Росцелін багато в чому не погоджувався із догматикою католицизму, відтак відстоював права розуму на протипагу нічим науково не обґрунтованим насадженням авторитету церкви.

Французький філософ П'єр Абеляр (1079–1142 pp.) уважав, що знання возвеличується над вірою. Він проголосив «розумію, щоб вірити». У Абеляра «головне не стільки саме вчення, скільки опір авторитету церкви, вічно відновлююча боротьба проти сліпої віри» (Ф. Енгельс). Абеляр прославився завдяки книзі «Історія моїх лих», у якій ідеться про нещасливе його кохання до Елуїзи. Опинившись у різних монастирях, закохані провадили переписку, що стала зразком епістолярного жанру [104, с. 65].

Ще одним філософом-богословом був Фома Аквінський як систематизатор ортодоксальної схоластики. Основна його думка – це гармонія розуму і віри, а основна мета та завдання побудови філософської думки цього мудреця – побудова системи раціональної теології. Фома Аквінський стверджував, що державна влада походить від Бога та повинна прагнути до реалізації його заповідей – у цьому мета її існування. Найліпшою формою державного устрою, на його думку, є монархія, саме монарх зобов'язаний піклуватися про загальне благо.

Водночас В. В. Васильєва, А. А. Кротов, Д. В. Бугай уважали, що від античної філософії схоластика успадкувала переконання в тому, що світ у своїй основі раціональний, і тому раціональне знання про світ можливе і

доступне. Пізнання речей означає насамперед пізнання їх сутності, їх істотних характеристик; ці характеристики визначають «вид», «форму» кожної речі дають змогу «підвести» річ під загальне поняття. Сутність речі повністю доступна пізнанню, оскільки у сутності і поняття однакова структура; вони відрізняються тільки своїм місцеперебуванням: сутності існують в речах, поняття – у розумі людини. Попри те, що Арістотель поряд із «вторинними сутностями» (родами і видами) говорить також про «перші сутності», що позначають конкретні, чуттєво сприймаючі речі, в арістотелівській метафізиці під раціонально збагненою сутністю – аналогом загального поняття – мається на увазі, як правило, щось таке, що можна осягнути розумом, та само по собі є предметом чуттєвого сприйняття. Арістотелівське вчення про сутність стає ядром схоластичних доктрин [105, с. 154].

Завдання філософії схоласти вбачали у пізнанні Бога (через природу), в доказі того, що всі догмати церкви не суперечать розуму. Основними вони вважали проблеми співвідношення знання і віри, волі і розуму, одиничного і загального. Остання проблема, зокрема, відома як суперечка про Універсал – природу загальних понять. Відповідно до тлумачення питання про існування універсалів середньовічна філософія представлена двома основними напрямками – реалізмом і номіналізмом. Реалізм – це напрям, згідно з яким загальні поняття (універсалів) не є відображенням предметів і явищ, а існують як реальні духовні сутності і становлять субстанцію речей [103, с. 59–60].

По суті, християнська філософія у розробці проблеми Бога виходить із двох основних ідей: ідеї творіння й ідеї одкровення. Бог як вище безмежне буття недоступний самотійному людському пізнанню. Але він відкриває себе людям в Одкровенні, через яке за допомогою віри і божественної благодаті людина може наближатися до його пізнання. Пізнання Бога і долучення до життя вічного з Богом для людини є вищою метою. На її досягнення і повинні бути спрямовані всі духовні зусилля. Пізнання природи

до певної міри можливе і за допомогою розуму, але природа сама по собі християнських теологів і філософів майже не цікавить, хіба як сфера природних символів, що сприяють осмисленню божественного закону [104, с. 90].

Отже, філософія Середньовіччя практично опинилася під безпосереднім диктатом теології, виконуючи роль служителя «Божого закону». Водночас слід пам'ятати, що філософи того часу спирались на релігію як вивчення певного Божого єства, відтак закріплювали свої філософські погляди, знаходячи риси чогось спільного у релігії. Саме завдяки гармонії розуму і віри можна досягти вершини блаженства, що намагалися пояснити філософи того часу. Отже, філософія, зокрема її складові – «апологетика», «схоластика», «патристика», виконали важливу роль у житті людей та розвитку культурної і духовної думки, нових знань, сприяли посиленню впливу релігійних поглядів на суспільну думку. Вивчаючи часи Середньовіччя, слід акцентувати на тому, що саме у цей період було абстраговано та узагальнено таке поняття, як «цінність» – культурна, релігійна, духовна. Водночас деякі філософи не погоджувались із такою думкою і вважали, що з появою науки в античні часи почалась зароджуватись наука про цінності; інші стверджували, що «цінність» як поняття первинне зародилось після Середньовіччя, а саме у період Нового часу і утвердилось як регулятор суспільної думки тільки з новітнього часу.

Із цього приводу М. Хайдеггер зазначав, що відразу після появи цінності заговорили про «культурні цінності» середньовіччя і про «духовні цінності» античності, хоча ані в середньовіччі не було нічого на кшталт «культури», ані в античності – на кшталт «духу» і «культури». «Дух» і «культура» як бажані та випробувані види людської поведінки існують тільки з Нового часу, а «цінності» як фіксовані мірила цієї поведінки – лише з новітнього часу [21, с. 9].

Для Хайдеггера тільки філософія має вирішальне значення, тільки її процеси і постулати, її звершення і занепад становлять інтерес. У цьому його

своєрідний аскетизм: щоб упоратися із найглибшою кризою сучасного нігілізму, Хайдеггер не шукає точки опори ні в екзотичних культурах, ані в ініціації, ні в таємних доктринах. Він мужньо бере на себе відповідальність за долю всього західноєвропейського мислення в його найбільш західних, логосних, аспектах, чому не можна знайти аналогів в інших культурах і що становить сутність і долю саме західної цивілізації.

Розглядаючи філософію Нового часу, слід акцентувати увагу на поглядах відомого німецького філософа І. Канта, який стверджував, що законодавча влада може належати тільки об'єднаній волі народу. Справді, оскільки всяке право повинно виходити від неї, вона неодмінно має бути неспроможною надійти з ким-небудь або не по праву. Але коли хтось ухвалює рішення щодо іншої особи, то завжди є ймовірність, що він відтак учинить із ним не по праву; проте такої ймовірності ніколи не виникає у рішеннях щодо себе самого (бо *volenti non fit iniuria*). Отже, тільки узгоджена й об'єднана воля всіх, тобто, що кожен щодо всіх і всі щодо кожного ухвалюють одні і ті ж рішення, може бути тільки об'єднаною волею народу, може бути Законодавством [98, с. 87].

Таким чином, за Кантом, пізнання має два джерела: емпіричний і апріорний. Апріорний аспект пізнання формулюється Кантом так: усі теоретичні науки, засновані на розумі, містять апріорні синтетичні міркування як принципи. Під синтетичними поглядами Кант розумів такі міркування, відповідно до яких між предикатом і суб'єктом зв'язок відсутній. Синтетичні погляди відрізняються від аналітичних тим, що в останніх цей зв'язок відбувається через тотожність. Це означає, що в аналітичних міркуваннях предикат лише пояснює зміст суб'єкта, а в синтетичних дає нові характеристики суб'єктові. Відтак Кант порушує гносеологічне запитання: Чи можливі апріорні синтетичні міркування?, на основі якого з'являється праця «Критика чистого розуму». Перша частина Критики містить два розділи: «трансцендентальна естетика», тобто вчення про відчуття, і «трансцендентальна логіка» – вчення про інтелект [100, с. 161–162].

Підготовлене історично поняття Канта про «вище» не повторює учень його попередників. У розробці цього поняття естетика Канта взаємопов'язана з його етикою, пізнавальні здібності – з уявою і розумом, учення про мистецтво – з ученням про природу, антропологія – із трансцендентальною філософією. Саме тому з учення про «вище» та «прекрасне» випливає формалізм естетики Канта. Водночас у цьому вченні ще зрозуміліше, ніж у вченні про прекрасне, постає суб'єктивний ідеалізм кантівської естетики, очевиднішою є роль і перевага надчуттєвого над чуттєвим, розумового над емпіричним [98, с. 466].

Розглядаючи філософію Нового часу, зокрема розвиток науки природознавства, слід зазначити, що їй характерна орієнтація на розуміння реальності; вона спирається на почуття та відчуття, що породжує емпіричний метод пізнання дійсності. Найбільш відомими ученими Нового часу стали Бекон і Декарт.

Френсіс Бекон (1570–1626 рр.) – англійський лорд – канцлер, родоначальник механістичного матеріалізму XVII ст. Його філософія – це синтез християнської теології з раціоналізмом і емпіризмом Нового часу, який проявився в його концепції «подвійної істини», тобто істини «Одкровення від Бога» (теологічної), і істини філософії, тобто істини пізнаної, споглядальної [66, с. 70]. Учений, зокрема, розглядав метод пізнання як одночасне існування нової реальності. З уваги на той факт, що Бекон ніде явно не формує цей метод, але спирається насамперед на почуття, постає висновок, що предметом філософії є матеріальна реальність.

Рене Декарт, як і Бекон, виступає з критикою схоластичної філософії, відстоює її абстрактність і споглядальність. Мету науки він убачає у досягненні панування над природою і намагається розробити справжній науковий метод її вивчення, що дає змогу налагодити систематичне виробництво наукових відкриттів. Але він виокремлює як першочергове не чуттєвий досвід, а розум людини (відтак і назва цієї течії – раціоналізм (від лат. *ratio* – «розум»)). Логіка тут така: необхідно подолати всі традиційні

омани. Чи не авторитетне міркування, що сама очевидність є підставою всякого знання. Відтак проголошується принцип сумніву. Послідовно сумніваючись у всьому, Декарт занурюється у глибини своєї свідомості. Тут він знаходить мету як непорушну підставу: можна сумніватися в існуванні будь-якої речі, але тільки не в існуванні самого розуму. Думаю – отже, існую (cogito ergo sum), зокрема стверджує філософ. Таким чином, мислення або розум є вихідною точкою і фундаментом наукового методу пізнання [104, с. 145].

Все, що передує філософствуванню, зокрема похідне від церкви, починаючи з цього часу, було відкинуто, – зазначав Гегель. Першу і вихідну визначеність будь-якої філософії Декарт вбачав у тезі «в усьому повинен сумніватися». Критикуючи Ф. Бекона, за яким первинна достовірність полягала у чуттєвій очевидності, в емпіричному смисловому пізнанні, Декарт вважає, що чуттєва очевидність як основа, принцип достовірності пізнання є неприйнятною [66, с. 71].

Філософія Нового часу була зосереджена на природничих науках, узагальненнях їх здобутків і пошуку нового методу пізнання [106, с. 46]. Саме завдяки ученим Рене Декарту та Френсісу Бекону людство відкрило для себе емпіризм та раціоналізм. Якщо емпіризм Бекона був орієнтований на спостереження, зіставлення та певний експеримент, то раціоналізм Декарта – на теоретичне дослідження, що стало суттєвим внеском у розвитку наукового пізнання. Розглядати у науці кожен метод окремо неможливо, але в сукупності ці поняття тільки доповнюють один одного. За допомогою пізнання людина може віднаходити для себе все більше нового та цікавого, розвиватися як окремий індивід, досягати все нових вершин на шляху свого розумового піднесення та експериментувати у визначенні та співставленні тих чи інших понять.

Здійснивши певний аналіз історії філософії, зокрема Середньовіччя та Нового часу, можна зробити однозначний висновок, що здобуті знання вченими того часу вплинули на розвиток та формування суспільної думки

сучасності, становлення і формування цивілізаційного суспільства, в якому поважають і захищають закон, порядок, органи державної влади, людину як окремих індивід. Бажання досягти істини та зрозуміти суть буття, відокремити розум (науку) від релігії (віри) було основною метою періоду Середньовіччя та Нового часу.

Передумовою сучасного філософського розрізнення «буття» і «цінностей» стало усвідомлення принципів відмінностей між пізнанням «сущого» і уявленнями людей про «належне». У, так званому, «онтологізмі» філософії античного «космосу» і середньовічного «універсуму» «істинно суще» збігалось з «належним», і їх розрізнення могло лише поставати як аспекти єдиної пізнаваної людьми об'єктивної реальності. Благо, краса, справедливість, істина розумілися як буттєві онтологічні реалії, як суще або як предикати, властиві «самому по собі». Затвердження тотожності буття і блага (починаючи, принаймні, з неоплатонізму) належало до фундаментальних та ментальних положень метафізики, зокрема і метафізики християнсько-теологічної. Не випадково дослідники античної філософії вважають за доцільне з'ясовувати питання, коли саме ми маємо справу з «етизацією онтології», а коли – з «онтологізацією етики», хоча сама правомірність подібних понять стосовно тієї епохи може бути проблематичною [21, с. 11].

Завдяки онтології людство дає відповіді на запитання, які його найбільше турбують, зокрема для чого людина існує у цьому світі і яке її призначення. Онтологія – це наука про твердження, яка формує основи, ідеали, фундамент усього існуючого. Саме завдяки закону «про суперечності», за яким жоден предмет не може якоїсь властивості мати чи не мати, онтологічний закон виключеного третього гласить, що «кожний предмет довільну властивість або має, або ні».

У такий спосіб онтологія виробляє підґрунтя, на якому зростають певні окремі науки. Водночас із окремих наук постають проблеми, що мають онтологічний характер. Це відбувається, власне, тоді, коли науки у своєму

розвитку наражаються на певні труднощі, зумовлені недостатнім з'ясуванням певних поєднань засадничих понять. Тоді постає потреба з'ясування цих понять, і науковці-спеціалісти вдаються до онтологічних розмірковувань, відтак виникає співпраця між фахівцями і філософами [107, с. 90].

Сьогодні основна мета та завдання демократичної та правової держави полягають у налагодженні зв'язку між правоохоронною діяльністю, яка провадиться від імені держави компетентними правоохоронними органами (міліції, прокуратури, юстиції, виконавчої служби та служби безпеки, адвокатури, нотаріату тощо), та цивілізованим суспільством (громадяни, особи без громадянства, біженці, іноземці) з метою налагодження гармонійного зв'язку та формування ціннісного ставлення через філософсько-правовий аналіз із залученням, зокрема, отології, етики, релігії, аксіології, схоластики, патристики, апологетики, раціоналізму, емпіризму.

Із появою правоохоронної діяльності завжди виникає потреба у праві як певному стабілізаторі та регуляторі суспільно-правових відносин із метою захисту й охорони громадян та держави. Нині більшість науковців вважають, що появі суспільства, а, відповідно, й держави, яка виникла у результаті суспільних відносин та набула тих рис і ознак, які має сьогодні, держава повинна завдячувати саме «правоохоронній функції», що здійснювала тиск на суспільну думку, нав'язуючи відтак кожному окремому індивіду свою волю. Правоохоронна функція – це діяльність держави, метою якої є створення належних умов захисту своїх громадян, налагодження чіткого механізму впливу на суспільні відносини, забезпеченню охорони конституції та законів держави, непорушності її території. Правоохоронна функція може бути дієвою тільки за умови ефективного існування правоохоронної системи, оскільки на неї покладається основне завдання щодо реалізації прав та свобод населення, забезпечення законності у суспільстві з метою організації правопорядку і виконання суспільно-політичних норм. Правоохоронна система спільно із ефективною діяльністю військової організації України

забезпечують надійний тил на шляху до миру, гармонії та спокою усього населення нашої держави.

Міліція в Україні – державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань [109].

Сьогодні міліція виконує профілактичну, оперативно-розшукову, адміністративну, кримінально-процесуальну, виконавчу та виховну (на договірних засадах) роль. До міліції належать: кримінальна міліція, транспортна міліція, міліція громадської безпеки, державної автомобільної інспекції, міліція охорони, спеціальна міліція. Завдання кожного із цих підрозділів є забезпечити правопорядок та дотримання норм законодавства.

Міністерство внутрішніх справ України – це центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Це міністерство є головним (провідним) органом системи центральних органів виконавчої влади з питань: формування і реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань; провадження боротьби зі злочинністю; охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, безпеки дорожнього руху; охорони та оборони особливо важливих державних об'єктів [3, с. 100–101].

Водночас міністерство керується: Конституцією України, законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, положеннями Міністерства внутрішніх справ та іншими нормативно-правовими актами. Міністерство внутрішніх справ України із підзвітними йому органами наділені широкими правами та обмежені певними обов'язками для вирішення основних питань, що стосуються правоохоронної діяльності. Органи внутрішніх справ є однією із найбільш потужних «силових» структур у нашій державі. Міністерство внутрішніх справ тісно співпрацює з іншими органами державної виконавчої влади, підприємств,

установ, організацій для більш ефективної роботи міністерства для виконання покладених на нього завдань, а також має право отримувати та фіксувати інформацію від них. Відповідно до чинного законодавства України Міністерство внутрішніх справ відповідно до своїх повноважень видає накази, а також може автономно організовувати та здійснювати над ними нагляд. Для більш ефективної роботи у сфері правоохоронної діяльності, зокрема внутрішньополітичної, важливою є організація роботи керівного складу, визначення міри відповідальності у разі порушення прямих обов'язків із метою активізації роботи цієї системи, запровадження жорстких покарань у разі виявлення корупційних схем на всіх рівнях. Основним завданням Міністерства внутрішніх справ як основного органу ОВС є розроблення на державному рівні механізму щодо боротьби із корупцією, організованою злочинністю, у сфері з економічними злочинами з метою усунення причин виникнення правопорушень та їх виявлення.

Із цього приводу В. Маляренко зазначає, що «система органів внутрішніх справ водночас управляє та управляється, тобто фактично виступає як об'єкт і суб'єкт управління. Результативність функціонування підрозділів і служб органів внутрішніх справ дуже багато залежить від ефективного управління ними. Як різновид державного управління воно має забезпечувати взаємодію систем, підрозділів і служб органів внутрішніх справ як єдиного цілого з метою виконання поставлених перед ними завдань у сфері внутрішніх справ держави. Процес управління органами внутрішніх справ становить єдину систему взаємопов'язаних і в певному порядку виконуваних дій, які можна розглядати як його елементи або стадії. Він визначає динаміку реалізації цілей управління через систему дій операцій, які змінюються, розвиваються та вдосконалюються. В процесі управління виявляють цілі та зумовлені ними завдання й функції органу внутрішніх справ. Цьому процесу притаманні безперервність, циклічність, його здійснюють водночас у різних напрямках» [1, с. 121].

Основним завданням правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх справ, на нашу думку, є розкриття злочину та запобігання його вчиненню. Саме з метою забезпечення розкриття злочинів мають ефективно провадитись дії, щодо виявлення і взяття під варту осіб, які порушили закон, вчинивши відтак протиправне діяння. Для більш результативного розкриття справ, важливу увагу посідає компетентність та професійність працівників органів внутрішніх справ. Тому, на нашу думку, реформування системи правоохоронних органів має розпочинатися саме із підбору професійний і талановитих працівників, які у подальшому у процесі правоохоронної діяльності засвідчать результативність роботи цієї системи з формуванням ціннісної свідомості з боку суспільства.

Сьогодні в Україні правоохоронна діяльність виконує важливу роль у формуванні суспільної думки. Саме завдяки правоохоронним органам у державі здійснюється захист прав та законних інтересів усіх людей. Розглядаючи багатоплановість та функціональність цієї системи, слід зазначити, що для забезпечення виконання значного обсягу своїх основних завдань, прав та обов'язків правоохоронна діяльність завжди керується такими принципами, як законність, гласність, гуманізму, верховенство права, та тісно співпрацює із громадськими організаціями, трудовими колективами і населенням. Основним завданням для правоохоронних органів має бути запобігання вчиненню злочину та налагодження шляхів, спрямованих на викорінення злочинності у суспільстві.

На думку Н. С. Юзікова, «запобігання і протидія злочинам полягає у виявленні різного роду обставин і факторів, що сприяють вчиненню протиправних дій, причин і умов у межах повноважень, визначених чинним законодавством. Виконання завдання нерозривно пов'язане із запобіганням злочинним проявам чи нейтралізацією факторів, які впливають на рівень злочинності. Органи міліції під час реалізації завдань з охорони і забезпечення громадського порядку підтримують встановлений у державі порядок правовідносин між людьми. Вони також покликані забезпечувати

захист життя, здоров'я, безпеки і власності осіб, які опинилися у надзвичайних (стихійні лиха, аварії, пожежі тощо) чи у небезпечних умовах, що можуть бути створені джерелом підвищеної небезпеки (транспорт, вибухові речовини, зброя)» [4, с.185].

Основною прогалиною у роботі системи правоохоронних органів є відсутність чіткого законодавчого закріплення переліку усіх правоохоронних органів, що існують нині в Україні.

Певну кількість органів цього списку наведено у Законі України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів», зокрема у ст. 2 п. 1: «правоохоронні органи – органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції» [108].

Для пересічних громадян розуміння правоохоронних органів окреслюється тими, з якими вони зустрічаються у повсякденному житті під час виконання професійних, культурних, службових та інших обов'язків. На їхню думку, основна діяльність правоохоронних органів полягає у здійсненні захисту прав та інтересів усіх громадян, забезпеченні свободи слова, думки, віросповідання, охорони життя, честі та гідності від злочинних посягань, тобто правоохоронні органи повинні забезпечити правові, соціальні та демократичні засади у суспільстві. Найбільш відомими правоохоронними органами для громади є: органи внутрішніх справ (ОВС), прокуратура, Служба безпеки України, митні органи, виконавча служба, податкові органи.

На нашу думку, правоохоронні органи – це органи, що безпосередньо відповідно до своєї діяльності реалізують функцію захисту порушених прав та охороняють спокій усіх громадян від злочинних посягань. Проаналізувавши зазначений закон, можна стверджувати, що до правоохоронних і правозахисних органів належать і органи рибоохорони,

санітарно-карантинні, військової служби, лісоохорони тощо. Відтак, на сучасному етапі в Україні необхідна низка реформ, що сприятиме удосконаленню системи правоохоронних органів і виведення їх на принципово новий рівень людської свідомості. Основне завдання сьогодення – це розмежування таких понять, як «правозахисний» орган і «правоохоронний», та надання їм інтерпретаційного, законодавчо закріпленого розуміння задля чіткого визначення прав та обов'язків кожного органу зокрема.

Проблеми та недоліки у системі правоохоронних органів, які існували упродовж усього періоду незалежності Української держави, негативно позначилися на різних етапах функціонування – і законодавчому, організаційно-правовому, соціальному, і ментальному зокрема, закріпивши відтак негативне ставлення суспільства до правоохоронної діяльності. Тому процес реформування має бути поступовий із залученням громадськості та відбуватися з уваги на її думку; має здійснюватися на усіх рівнях – у законодавчій, виконавчій та судовій гілках влади. Першочерговим завданням, на нашу думку, у подоланні окреслених проблем є передусім масове залучення людей професійних та кваліфікованих зі значним обсягом знань у сфері науки та освіти, які могли б дати експертну оцінку роботі правоохоронної діяльності та вивести її на новий рівень сучасної європейської моделі. Необхідно також налагодити демократичний цивільний контроль з боку громадян, спілок та громадських організацій за правоохоронною діяльністю.

Висновки до розділу 3

Нині у державі постала проблема дефіциту ресурсів та реальні потреби у здійсненні реформ. Відтак основний обов'язок держави – це визначення та встановлення часових меж для вирішення проблем, зокрема: термінові (ті, що

потребують негайного вирішення), нагальні (ті, що потрібно реалізувати якнайшвидше), бажані (ті, що потребують вивчення і затрати певного часу на це). Водночас слід виокремити проблему, яку практично не обговорюють в Україні, але визнають деякі закордонні експерти, зокрема збереження у сфері української законодавчої культури певного пострадянського відтінку. Ця проблема, точніше, законодавча прогалина, полягає у надмірному нормативно-правовому закріпленні усіх державних органів, а її вирішення знаходиться у правовій площині, зокрема у прийнятті відповідного нормативно-правового акта. У процесі реформування існує конкретна визначеність компетенції правоохоронних органів з метою уникнення паралелізму в роботі різних правоохоронних підсистем та дисбалансу повноважень і відповідальності у цій сфері між гілками влади, налагодження роботи щодо формування європейського, демократичного, правового суспільства, нової системи оцінки ефективності роботи державних органів із чітко визначеними правами й обов'язками. Упроваджені зміни та реформи, що закріплені на законодавчому рівні, дадуть змогу отримати бажану модель правоохоронної діяльності замість політизованих, корумпованих структур репресивного і карального типу. Відтак, реально діючі, ефективні, демократичні правоохоронні органи працюватимуть на благо народу з метою забезпечення правового контролю, захисту прав та інтересів людини і громадянина. Забезпечення реалізації правопорядку у суспільстві ґрунтуватиметься на засадах законності, гласності, верховенства права в межах ефективної судової системи, яка діятиме відкрито, а також правосуддя, що здійснюватиметься відповідно до закону. Як свідчить багаторічний досвід, сучасна модель правоохоронних органів відображає певний механізм, у якому відбуваються корупційні схеми у лавах правоохоронців та зростає рівень злочинності. Відтак держава хоче нав'язати свою думку громаді, що зазвичай відбувається через нехтування та паплюження інтересів людей.

Україна в особі державної влади задля утвердження демократичного, цивілізованого, громадянського суспільства повинна слугувати народу. Саме завдяки злагодженості дій державних органів та прозорій і результативній роботі усіх гілок влади (виконавчої, законодавчої і судової) Україна зможе досягти окресленої мети щодо формування держави європейської моделі. Відтак такі поняття, як закон, порядок, честь та гідність, право, обов'язок, демократія, соціальна рівність та захищеність, гласність і прозорість, набудуть нового значення та сформуують ціннісне ставлення до правоохоронної діяльності у нашій державі.

ВИСНОВКИ

У дисертації репрезентовано теоретичні підсумки роботи, які в узагальненому вигляді розкривають мету, демонструють результати виконаних завдань і наукову новизну дослідження.

1. Актуалізовано проблему аксіологічного виміру правоохоронної діяльності. Обґрунтовано, що сучасний рівень суспільного розвитку не може оминати в соціокультурному вимірі саме аксіологічної складової формування особистості, її морального та духовного розвитку. У контексті формування громадянського суспільства, демократичної і правової держави в Україні значущим компонентом правоохоронної діяльності є її аксіологічно-духовна вмотивованість. Загалом аксіологічна, як і, звісно, світоглядна культура фахівця ОВС є доволі вагомим чинником у становленні українського суспільства XXI століття, безпосередньо впливаючи на усі, без винятку, сфери діяльності, зокрема й правоохоронну. Зважаючи на те, що гуманізація сучасних державотворчих і правотворчих процесів в Україні відбувається за вкрай складних умов на сході нашої державі, за політичної, соціально-економічної і духовно-моральної кризи, перед правоохоронцями постає завдання докорінного реформування сфери їх діяльності з урахуванням аксіологічної мотивації.

2. Спектр завдань нинішнього реформування правоохоронної системи передбачає як пріоритет формування аксіологічно вмотивованої, духовно та морально стійкої особистості фахівця. Відтак, важливо зазначити, що професійний рівень працівника ОВС залежатиме винятково від якості його фахової освіти, правового світогляду, правосвідомості та, безумовно, від сформованої та утвердженої у своїй діяльності ціннісної ієрархії. За сучасних умов і суспільство, і держава висувають обґрунтовані вимоги до правоохоронної діяльності загалом та її фахівця зокрема. Відтак, виконання відповідальної місії перед суспільством, державою, врешті, собою,

уможлиблюється лише з огляду на рівень духовно-морального виховання, професійної компетентності, самодисципліни, поваги до права, правосвідомості, правової культури фахівця правоохоронної діяльності.

3. Розмаїття підходів та застосовуваних теоретико-юридичних понять (зокрема правотворчий, правозастосовний, правонаділяючий, правозабезпечувальний, юрисдикційний, правовиконавчий тощо) щодо визначення сутності правоохоронної діяльності у правовій площині свідчить про відсутність єдиної методологічно вивіреної позиції для правильного виокремлення тих чи інших теоретичних напрямів такого виду юридично-державної діяльності, що зазвичай породжується певними правовими стереотипами (чи правовими традиціями), що склалися насамперед у філософії права, теорії права, адміністративному праві та теорії державного управління. Усталене сприйняття аксіологічного виміру правоохоронної діяльності відображає стан її фахівця, зумовлений готовністю до відповідального несення служби та розуміння ефективності правоохоронної діяльності як вираження ідеалу, норм та еталону обов'язку професійної поведінки в межах когнітивного, сенситивного, мотиваційного і діяльнісно-практичного елементів її структури.

4. З'ясовано, що формування стереотипів сприйняття правоохоронної діяльності у громадян спричиняє негативну оцінку особистісної діяльності фахівця – правоохоронця. У цьому і полягає різниця стереотипів щодо сприйняття правоохоронної діяльності громадянином та правоохоронцем. Для прикладу, громадяни схильні позитивно оцінювати професійну діяльність фахівців-правоохоронців старшого офіцерського складу на відміну від молодшого. Водночас існують і стереотипи аксіологічного сприйняття правоохоронної діяльності громадянами відповідно до вікових категорій. Виявлено, зокрема, що стереотипи аксіологічного виміру правоохоронної діяльності у громадян і фахівців-правоохоронців не завжди співпадають, особливо, до прикладу, щодо відповідальності у підході до несення служби, працездатності, претензійності, дисциплінованості, лицемірства тощо, що,

безперечно, негативно позначається на аксіологічній визначеності правоохоронної діяльності загалом. Сюди, з-поміж іншого, також можна віднести й агресивне ставлення фахівців-правоохоронців до громадян, неповага до честі та гідності людини, безвідповідальність до виконання службових обов'язків, деструктивну поведінку та інше, що впливає на формування не так негативного стереотипу аксіологічного сприйняття правоохоронної діяльності, як визнання відсутності загалом її аксіологічного виміру. Фактично до фахівців-правоохоронців за сучасних соціокультурних умов формування демократичної і правової держави в Україні висуваються вимоги щодо неухильного додержання засад правослухняної поведінки, зважаючи на прояв підтримки, допомоги, захисту громадян. Отже, фахівець-правоохоронець у своїй професійній діяльності зустрічається із такого роду завданнями, від вирішення яких залежатиме не лише сприйняття його як представника правоохоронної системи, а й, передовсім, формування у громадян усвідомлення необхідності відмови від стереотипів аксіологічного сприйняття правоохоронної діяльності загалом.

5. Серед аксіологічних детермінантів ставлення до правоохоронної діяльності у працівників ОВС домінують такі: професійна освіта, реконструктивна діяльність, ціннісно зумовлена діяльність, чітко адміністративно-організована діяльність, виховна діяльність, інтегративний вимір професійного спілкування тощо. На основі проведеного аналізу акцентовано на багатовекторності саме професійного спілкування як одного із ключових чинників впливу на громадську думку щодо аксіологічного визначення правоохоронної діяльності. Йдеться, насамперед, про стиль професійного спілкування, що безпосередньо впливає на відновлення довіри громадян до правоохоронної системи загалом. Тому в дисертації з-поміж інших детермінантів ставлення до правоохоронної діяльності у працівників ОВС було зосереджено особливу увагу на аксіологічному чиннику професійного спілкування, що уможливило висвітлення його основоположних структурних спрямувань на: адаптивність і рольову

мобільність; дискурсивне мислення; субординацію у комунікативних відносинах; визначення рівня відповідальності у взаєминах; самооцінку у спілкуванні тощо. Це, безумовно, впливає на підвищення професійної компетенції фахівця-правоохоронця і визначає аксіологічний вимір правоохоронної діяльності загалом.

б. Окреслено, що у своїй правоохоронній діяльності працівник цієї сфери як основну цінність повинен мати людське життя. Цінності, беззаперечно, формують та розвивають у працівників правоохоронної діяльності патріотизм, обов'язок захищати Вітчизну від впливу зовнішньої агресії та забезпечувати правопорядок у суспільстві задля загального миру. Цінності для працівника правоохоронної діяльності є важливими й у повсякденному житті. У соціальній сфері – це вміння адаптуватися до суспільно побутових умов праці. Духовна та релігійна сфери сприятимуть формуванню захисників нашої держави, гартуванню їхнього духу, утвердженню віри у краще майбутнє. Набуваючи цінностей, можна поглибити та раціоналізувати свої знання та опанувати нові. Своєю чергою раціоналізація для правоохоронця є важливою у повсякденному житті, позначається на ставленні до норм, правил поведінки, національного права та дає впевненість у тому, що раціональне мислення як узагальнення набутих знань сприятиме визнанню соціальної, культурної, духовної та релігійної цінностей. Це, зокрема, дасть змогу працівникові правоохоронної сфери виконувати на високому професійному рівні покладені на нього обов'язки та бути впевненим в ефективності законів та нормативно-правових актів як індикатора прав, свободи, честі, гідності та справедливості. Тому вплив соціальної дійсності на аксіологічний вимір правоохоронної діяльності доцільно вирізнити як поліаспектний процес, одним із ключових напрямів якого є здобуття суспільного правового досвіду та формування правової культури фахівця-правоохоронця. Відтак, можна стверджувати, що цей вплив позначається на особистому сприйнятті фахівцем-правоохоронцем правових норм як внутрішньо усвідомлених і життєво важливих цінностей. Безумовно,

сюди також необхідно віднести і формування у фахівця-правоохоронця відчуття особистої відповідальності, визнання обов'язку перед суспільством і державою, усвідомлення значущості дотримання правових норм, забезпечення правослухняної поведінки та збереження аксіологічного визначення правоохоронної діяльності.

7. Встановлено, що аксіологічний підхід до професійної служби фахівця-правоохоронця впливає на правоохоронну діяльність. З'ясовано, що набуті фахівцем-правоохоронцем особистісні цінності, як внутрішньо зумовлені установки, впливають на всі життєво важливі умови та ситуації, що простежуються у суспільстві та державі, не обмежуючись лише правоохоронною сферою. Своєю чергою, під поняттям «особистісні цінності» слід розуміти сутності, що їх свідомо та незмінно обрано як першоджерельні для формування зрілої особистості фахівця-правоохоронця. Отже, цінність трактується як суспільний ідеал, що відображає виміри обов'язкового в усіх сферах суспільного життя і формує мотиваційний напрям поведінки особи. Тому наявність аксіологічної заангажованості в правоохоронній діяльності свідчатиме про досягнення завдань реалізації фахівцем-правоохоронцем особистісних цінностей у своїй професійній діяльності.

8. Визначаючи стратегію ефективності правоохоронної діяльності, з'ясовано, що аксіологічний її вимір передбачає багатовекторність проявів особистості фахівця-правоохоронця, зважаючи і на пізнавальну діяльність, і суспільні відносини, і професійну компетентність, і, врешті, особистісний емоційно-світоглядний розвиток. Відтак, аксіологічний вимір правоохоронної діяльності відображає інтегративну, когнітивну, оцінювальну-емоційну, діяльнісно-практичну вмотивованість фахівця-правоохоронця щодо імплементації ним у процесі власного акмеологічного розвитку суспільно-значущих цінностей. Отже, аксіологічний вимір правоохоронної діяльності є наслідком реалізації рівня правової освіти, духовно-морального виховання, самоактуалізації у межах особистісно

зорієнтованих аксіологічного, комунікативного та акмеологічного підходів. Більше того, сучасний вимір глобалізації диктує необхідність підвищення рівня правоохоронної діяльності задля формування громадянського суспільства, демократичної і правової держави, утвердження правопорядку, раціоналізації використання кадрового потенціалу, повернення довіри громадян до фахівців-правоохоронців, поліпшення їх соціально-правового статусу, визнання через особисту діяльність верховенства права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аблеев С. Р. История мировой философии: Учебник / С. Р. Аблеев. – М.: АСТ, 2005. – 414 с.
2. Аврутин Ю. Е. Эффективность правоохранительной деятельности (опыт системного исследования) / Ю. Е. Аврутин. – СПб: Юридический центр Пресс, 1998. – 176 с.
3. Авсюк А. Ю. Философская рефлексия над биологией как составляющая представлений о жизни: Биофилософия / А. Ю. Авсюк. – М.: ИФРАН, 1997. – 250 с.
4. Административное право: Учебник / Под ред. Л. Л. Попова. – М.: Юристъ, 2005. – 703 с.
5. Акмеологические технологии личностно-профессионального развития государственных служащих / Под ред. А.А. Деркача. – М.: РАГС, 2003. – 275 с.
6. Алексеев Г. В. Правоведение: Учебное пособие / Г. В. Алексеев. – СПб: СПбГУИТМО, 2007. – 148 с.
7. Алексеев П. В. История философии: Учебник / П. В. Алексеев. – М.: Проспект, 2005. – 240 с.
8. Алексеев С. С. Философия права: история и современность, проблемы, тенденции, перспективы / С. С. Алексеев. – М.: Норма, 1999. – 329 с.
9. Алексеев С. С. Тайна права. Его понимание, назначение, социальная ценность / С. С. Алексеев. – М.: Норма, 2001. – 176 с.
10. Алексеев С. С. Собрание починений: в 11 тт. / С. С. Алексеев. – Т.3. – М.: Статут, 2010. – 495 с.
11. Алексеев С. С. Собрание починений: в 11 тт. / С. С. Алексеев. – Т.4. – М.: Статут, 2010. – 496 с.
12. Алексеев С. С. Собрание починений: в 11 тт. / С. С. Алексеев. – Т.7. – М.: Статут, 2010. – 520 с.

13. Андреев Н. А. Стратегическое управление в правоохранительной сфере: Учебное пособие / Н. А. Андреев, В. Б. Коробов. – М.: Юнити-Дана, 2012. – 359 с.
14. Аристотель. Сочинения: в 4-х т. / пер. с древнегреч.; общ. ред. А. И. Доватура. – Т.4. – М.: Мысль, 1983. – 830 с.
15. Байтин М. И. Сущность и основные функции социалистического государства / М. И. Байтин. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1979. – 301 с.
16. Балашов Л. Е. Философия: Учебник / Л. Е. Балашов. – М.: 2009. – 664 с.
17. Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві / О.О. Бандура. – К.: Вид-во НАВСУ, 2000. – 200 с.
18. Бараннік Р. В. Судові, правоохоронні та правозахисні органи України: Навчальний посібник / Р. В. Бараннік, Т. О. Гій. – К.: Бурун и К, 2013. – 370 с.
19. Барышников В. П. Аксиология личностного бытия / В. П. Барышников. – М.: Цитадель, 2005. – 194 с.
20. Баскин Ю. Я. Очерки философии права: Учебное пособие / Ю. Я. Баскин. – СПб.: Ленинградский государственный университет им. А. С. Пушкина, 2006. – 142 с.
21. Бачинин В. А. Морально-правовая философия / В. А. Бачинин. – Х.: Консум, 2000. – 206 с.
22. Бачинин В. А. Философия права / В. А. Бачинин. – Х.: Консум, 2002. – 368 с.
23. Бачинин В. А. Энциклопедия философии и социологии права / В. А. Бачинин. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2006. – 1093 с.
24. Башно С. В. Правоведение: Учебное пособие / С. В. Башно. – М.: Право и закон, 2002. – 416 с.
25. Бердяев Н. А. Этическая проблема в свете философского идеализма / Н. А. Бердяев // Sub specie aeternitatis. Опыты философские, социальные и литературные (1900–1906 гг.): [Электронный ресурс]. –

Режим

доступа:

<http://www.runivers.ru/upload/iblock/bb9/Opyty%20filosofskie.pdf>

26. Бержель Жан-Луи. Общая теория права / Жан-Луи Бержель. – М.: Nota Bene, 2000. – 576 с.
27. Бесчастный В. Н. Работа с персоналом органов внутренних дел / В. Н. Бесчастный. – Донецк: ДоНУ, 2005. – 231 с.
28. Бігун В. С. Правова антропологія. До питання дослідження людини в праві / В. С. Бігун // Часопис Київського університету права. – 2002. – № 1. – С. 3–15.
29. Бігун В. С. Людина в праві. Правове людинорозуміння як філософсько-правова проблема / В. С. Бігун // Проблеми філософії права: у 5-ти тт. – Т.І. – 2003. – С. 126–128.
30. Бірюков Р. М. Глобалізація та її вплив на правову сферу / Р. М. Бірюков // Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал «Порівняльно-правові дослідження». – №2. – 2009. – С. 36–40.
31. Бибихин В. В. Введение в философию права / В. В. Бибихин. – М.: ИФ РАН, 2005. – 345 с.
32. Бліхар В. С. Вплив цінностей на формуванні особистості в контексті філософсько-правових інтенцій / В. С. Бліхар // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – Вип. 2. – С. 405–413.
33. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении / В. В. Бойко. – М.: Филинь, 1996. – 346 с.
34. Большой юридический словарь / под ред. А. В. Малько. – М.: Проспект, 2009. – 704 с.
35. Борисова Е.М. О роли профессиональной деятельности в развитии личности / Е.М. Борисова // Психология формирования и развития личности / Общ. ред. Л.И. Анцыферовой. – М. : Наука, 1981. – 365 с.
36. Вальяно М. В. Основы философии: Учебник / М. В. Вальяно. – М.: Дело и Сервис, 1999. – 544 с.

37. Веберс Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве / Я. Р. Веберс. – Рига: Зинатне, 1976. – 231 с.
38. Вегас Х. М. Ценности и воспитание / Хосе Мария Вегас. – СПб.: СПбГУ, 2007. – 228 с.
39. Венгеров А. Б. Теория государства и права: Учебник / А. Б. Венгеров. – М.: Юриспруденция, 2000. – 528 с.
40. Вера как ценность / А. В. Шестопад, В. П. Большаков, А. Б. Зубов. – Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2002. – 253 с.
41. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности / Н. В. Витрук. – М.: Норма, 2008. – 448 с.
42. Витрук Н. В. Общая теория юридической ответственности / Н. В. Витрук – М.: Норма, 2009. – 258 с.
43. Вишневский М. И. Философия: Учебное пособие / М. И. Вишневский. – Минск: Вышэйшая школа, 2008. – 480 с.
44. Вовк В. М. Бівалентність римської правової дійсності: Монографія / В. М. Вовк. – Полтава: Полтавський літератор, 2011. – 352 с.
45. Гарасимів Т. З. Девіантна поведінка особистості: філософсько-правовий вимір: Монографія / Т. З. Гарасимів. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – 524 с.
46. Гартман Н. Философия ценностей и ценностная этика / Н. Гартман // Этика. – СПб.: Владимир Даль, 2002. – С. 5–82.
47. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель // Пер. с нем.; ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсесянц. – М.: Мысль, 1999. – 524 с.
48. Гель А. П. Судові та правоохоронні органи України: Навчальний посібник / А. П. Гель, Г. С. Семаков. – К.: МАУП, 2004. – 272 с.
49. Герасіна Л. М. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні: Монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. – Харків: Право, 2009. – 358 с.
50. Глобальные проблемы человечества. – М.: МГУ, 2006. – 264 с.

51. Гозак А. Ценности жизни – ценности архитектуры / Андрей Гозак. – М.: С. Э. Гордеев, 2011. – 304 с.
52. Головистикова А. Н. Проблемы теории государства и права: Учебное пособие / А. Н. Головистикова, Ю. А. Дмитриев. – М: Эксмо, 2005. – 650 с.
53. Горшенев В. М. Контроль как правовая форма деятельности / В. М. Горшенев, И. Б. Шахов. – М.: Юридическая литература, 1987. – 176 с.
54. Гранат Н. Л. Правосознание и правовая культура / Н. Л. Гранат // Юрист. – №11/12. – 1998. – С. 170–181.
55. Гречин А. С. Социология правового сознания / А. С. Гречин. – М.: Юнити-Дана, 2001. – 256 с.
56. Григорьева И. В. Теория государства и права: Учебник / И. В. Григорьева. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2009. – 304 с.
57. Губанов В. М. Чрезвычайные ситуации социального характера и защита от них: Учебник / В. М. Губанов, Л. А. Михайлов, В. П. Соломин. – М.: Дрофа, 2007. – 288 с.
58. Гуревич П. С. Проблема целостности человека / П. С. Гуревич. – М.: ИФ РАН, 2004. – 178 с.
59. Гусейнов А. А. Философия, Мораль, Нравственность: сборник статей / А. А. Гусейнов. – М.: ИКЦ Академ-книга, 2002. – 304 с.
60. Гуськова А. П. Правоохранительные органы (судоустройство): Учебник / А. П. Гуськова, А. А. Шамардин. – М.: Юрист, 2005/ – 321с.
61. Гуценко К. Ф. Правоохранительные органы: Учебник / К. Ф. Гуценко, М. А. Ковалев. – М.: Зерцало, 2000. – 400 с.
62. Данильян О. Г. Философия: Учебник / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. – М.: Прогресс, 2005. – 513 с.
63. Джеймс У. Введение в философию; Рассел Б. Проблемы философии / У. Джеймс, Б. Рассел. – М.: Республика, 2000. – 315 с.
64. Дмитриев М. Стили мышления и поведения в истории мировой культуры / М. Дмитриев. – М.: МГУ, 1990. – 234 с.

65. Докучаев И. И. Ценность и экзистенция. Основоположения исторической аксиологии культуры / И. И. Докучаев. – М.: Наука, 2009. – 600 с.
66. Дробышевский С. А. Идея человеческого достоинства в политико-юридических доктринах и праве: Монография / С. А. Дробышевский, Т. В. Протопопова. – Красноярск: ИПК СФУ, 2009. – 160 с.
67. Дубінчак В. М. Сутність правоохоронної діяльності / В. М. Дубінчак // Правова держава: щорічник. – Вип. 18. – 2007. – С. 577–583.
68. Дюринг Е. Ценность жизни / Е. Дюринг. – К.: Красанд, 2010. – 320 с.
69. Егоров С. Н. Аксиоматические основы теории права / С. Н. Егоров. – СПб.: Лексикон, 2001. – 272 с.
70. Жалинский А. Э. Введение в специальность «Юриспруденция»: Учебник / А. Э. Жалинский. – М.: Проспект, 2009. – 362 с.
71. Закомлистов А. Ф. Юридическая философия / А. Ф. Закомлистов. – СПб.: Пресс, 2003. – 548 с.
72. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности / А. Г. Здравомыслов. – М.: Мысль, 1986. – 187 с.
73. Ивин А. А. Аксиология / А. А. Ивин. – М.: Высшая школа, 2006. – 392 с.
74. Иконникова Г. И. Философия права / Г. И. Иконникова, В. П. Ляшенко. – М.: Юрайт, 2010. – 352 с.
75. Ильин И. А. О сущности правосознания/ И. А.Ильин // Общее учение о праве и государстве. – М.: Хранитель, 2006. – С.180–510.
76. История отечественных органов внутренних дел: Учебник / Р. С. Мулукаев [и др.]. – М.: NOTA BENE, 2005. – 336 с.
77. История политических и правовых учений: Учебник / Под ред. В. С. Нерсесянца. – М.: Норма, 2004. – 944 с.
78. Каган М. С. Философская теория ценности / М. С. Каган. – СПб.: Петрополис, 1997. – 205 с.

79. Кант И. Основоположение к метафизике нравов / Иммануил Кант. – М.: Мысль, 1997. – 447 с.
80. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: Монографія / Анатолій Карась. – К.; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 520 с.
81. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права: Підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2006. – 477 с.
82. Кельман М. С. Юридична наука як об'єкт методологічного дослідження: Монографія / М. С. Кельман. – Тернопіль: Тернограф, 2011. – 348 с.
83. Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права / Д. А. Керимов. – СПб.: СГУ, 2011. – 528 с.
84. Керимов Д. А. Предмет философии права / Д. А. Керимов // Государство и право. – №7. – 1994. – С. 3–8.
85. Киричок О. Б. Філософія: Підручник / О. Б. Киричок. – Полтава: РВВ ПДАА, 2010. – 381 с.
86. Кистяковский Б. А. Философия и социология права / Б. А. Кистяковский. – СПб.: РХГИ, 1999. – 800 с.
87. Коноплева И. Формирование правосознания и личности юриста / И. Коноплева, Ю. Калягин // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2010. – № 3. – С. 156–160.
88. Конституція України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
89. Коробка В. М. Сучасна правосвідомість слідчих (теоретико-соціологічний аспект) / В. М. Коробка, В. В. Пашутін. – Д.: ДНУ, 2002. – 256 с.
90. Коровіна Л. Д. Основи правознавства: Навчальний посібник / Л. Д. Коровіна. – Кременчук: [б. в.], 2008. – 140 с.
91. Кохановский В. П. История философии: Учебник / В. П. Кохановский, В. П. Яковлев. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – 576 с.

92. Кравченко А. П. Антропологічний принцип у філософії права: Монографія / А. П. Кравченко. – Х.: Право, 2010. – 235 с.
93. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов [та ін.]; За ред. В. Я. Тація. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.
94. Крисюк Ю. П. Соціальний та правовий порядок і стабільність суспільства: взаємозв'язки й взаємообумовленість / Ю. П. Крисюк // Право України. – 2007. – № 7. – С. 30–33.
95. Куліш А. М. Організаційно-правові засади функціонування правоохоронної системи України: Монографія / А. М. Куліш. – Суми: СумДУ, 2007. – 236 с.
96. Лазарев В. М. Принцип правового равенства и юридическая ответственность (проблемы методологии и теории взаимосвязи) / В. М. Лазарев, В. Г. Федорова. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2005. – 132 с.
97. Лейст О. Э. Сущность права / О. Э. Лейст. – М.: Зерцало-М, 2011. – 352 с.
98. Лищук В. В. Основы права: Учебник / В. В. Лищук, О. А. Рузакова, С. М. Рукавишников. – М.: МФПА, 2004. – 370 с.
99. Лобода Ю. Правова традиція українського народу: цивілізаційний підхід / Ю. Лобода // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): статті учасників IV Всеукраїнського круглого столу» (м. Львів, 28-29 листопада 2008 р.). – Львів: Край, 2009. – С. 128–135.
100. Лукашева Е. А. Человек, право, цивилизация: нормативно-ценностное измерение: Монография / Е. А. Лукашева. – М.: Норма, 2009. – 384 с.
101. Максимов С. І. Про філософське осмислення права (до питання про предмет філософії права) / С. І. Максимов // Вісник Акад. прав. наук України. – 1998. – № 2. – С. 89–98.

102. Мальцев Г. В. Нравственные основания права / Г. В. Мальцев. – М.: СГУ, 2008. – 552 с.
103. Марченко М. Правоведение: Учебник / М. Марченко, Е. Дерябина. – М.: Проспект, 2004. – 416 с.
104. Марченко М. Н. Об основных тенденциях развития права в условиях глобализации / М. Н. Марченко // Государство и право. – № 6. – 2009. – С. 5–11.
105. Матвеев П. Е. Моральные ценности: Монография / П. Е. Матвеев. – Владимир: ВГУ, 2004. – 190 с.
106. Матвеева Ю. І. Правова визначеність та суддівське правотворення / Ю. І. Матвеева // Наукові записки НаУКМА: Юридичні науки. – 2010. – Т.103. – С. 50–53.
107. Мелехин А.В. Теория государства и права: Учебник / А. В. Мелехин. – М.: МФПА, 2004. – 367 с.
108. Мінаков М. А. Історія поняття досвіду: Монографія / М. А. Мінаков. – К.: ПАРАПАН, 2007. – 380 с.
109. Михалкин Н. В. Философия права / Н. В. Михалкин, А. Н. Михалкин. – М.: Юрайт, 2011. – 400 с.
110. Мухаев Р. Т. Правовые основы Российского государства / Р. Т. Мухаев. – М.: Юнити-Дана, 2007. – 351 с.
111. Негус К. Креативность. Коммуникация и культурные ценности / Кейт Негус, Майкл Пикеринг. – Х.: Гуманитарный центр, 2011. – 300 с.
112. Неновски Н. Право и ценности / Н. Неновски [Пер. с болг.] // Вступ. ст. и пер. В. М. Сафронова; Под ред. В.Д. Зорькина. – М.: Прогресс, 1987. – 248 с.
113. Нерсесянц В. С. Общая теория государства и права: Учебник / В. С. Нерсесянц. – М.: Норма-Инфра 1999. – 552 с.
114. Нерсесянц В. С. Философия права / В. С. Нерсесянц. – М.: Норма, 2009. – 848 с.

115. Нестерчук І. К. Соціально-політичні та правові аспекти інтеграційних та глобалізаційних процесів в Україні / І. К. Нестерчук // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2011. – Вип.33. – Ч. 2. – С. 194–197.
116. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей / Фридрих Ницше. – М.: Культурная Революция, 2005. – 880 с.
117. Новая философская энциклопедия: в 4-х т. – М.: МЫСЛЬ, 2010. – Т.І. – 744 с.
118. Новая философская энциклопедия: в 4-х т. – М.: МЫСЛЬ, 2010. – Т.ІІ. – 634 с.
119. Новая философская энциклопедия: в 4-х т. – М.: МЫСЛЬ, 2010. – Т.ІІІ. – 692 с.
120. Новая философская энциклопедия: в 4-х т. – М.: МЫСЛЬ, 2010. – Т.ІV. – 736 с.
121. Новік О. Правоохоронна діяльність: її бачення крізь призму людини / О. Новік // Право України. – № 9.– 2003. – С. 121–124.
122. Норбер Р. Юридическая антропология: Учебник / Р. Норбер. – М.: Норма, 1999. – 310 с.
123. Організація судових та правоохоронних органів: Підручник / За ред. проф. І. Є. Марочкіна. – Х.: Право, 2013. – 445 с.
124. Основы права: Учебник / Под ред. З. Г. Крыловой. – М.: Высшая школа, 2000. – 400 с.
125. Плотинский Ю.М. Модели социальных процессов / Ю. М. Плотинский. – М.: Логос, 2001. – 296 с.
126. Петражицкий Л. И. Введение в изучение права и нравственности. Эмоциональная психология / Л. И. Петражицкий. – М.: Либриком, 2011. – 328 с.
127. Подоляка А. Правоохоронна діяльність і правоохоронні органи / А. Подоляка // Віче, №18 за 2009 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1643/>

128. Политико-правовые ценности. История и современность. – К.: Едиториал УРСС, 2000. – 256 с.

129. Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. д. політ. н. Н. М. Хоми. – Львів: Новий Світ – 2000, 2014. – 779 с.

130. Правоведение: Учебник / Под ред. М. И. Абдулаева. – М.: Финансовый контроль, 2004. – 561 с.

131. Правоведение: Учебник / Под ред. В. А. Козбаненко. – М.: Дашков и К, 2006. – 1063 с.

132. Правовые формы деятельности в общенародном государстве: Учебное пособие / Под ред. В. М. Горшенева. – Х.: Харьковский юридический ин-т, 1985. – 84 с.

133. Правознавство: Підручник / За ред. В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 736 с.

134. Правознавство: Підручник / В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон [та ін.]. – К.: КНЕУ, 2003. – 767 с.

135. Проблемы общей теории права и государства: Учебник / Под ред. В. С. Нерсесянца. – М.: Норма, 2004. – 832 с.

136. Проблема человека в западной философии / пер. с англ., нем., фр. // Сост. П. С. Гуревич, ред. Ю. Н. Попов. – М.: Прогресс, 1988. – 552 с.

137. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами / Закон України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/975-15>

138. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів / Закон України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>

139. Про міліцію / Закон України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-12>

140. Про судоустрій і статус суддів / Закон України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>

141. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: Навчальний посібник / П. М. Рабінович. – К.: Атіка, 2001. – 176 с.
142. Радченко О. В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення: Монографія / О. В. Радченко. – Х.: Магістр, 2009. – 380 с.
143. Ратцингер Йозеф (Бенедикт XVI). Ценности в эпоху перемен. О соответствии вызовам времени / Йозеф (Бенедикт XVI) Ратцингер. – СПб.: ББИ, 2007. – 176 с.
144. Рациональность как ценность культуры. Традиция и современность / За ред. В. С. Швырева. – М.: Прогресс, 2003. – 176 с.
145. Рогова Т. А. Личность. Общество. Государство. Право: Учебное пособие / Т. А. Рогова, А. А. Напреенко. – Самара: Изд-во «Самарский университет», 2003. – 256 с.
146. Ряшко О. В. Теоретико-філософські засади дотримання законності правоохоронними органами / О. В. Ряшко // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – №3/4. – 2003. – С. 57–64.
147. Рыжаков А. П. Правоохранительные органы / А. П. Рыжаков. – М.: Инфра-М, 2004 г. – 447 с.
148. Савюк Л. К. Правоохранительные органы: Учебник / Л. К. Савюк. – М.: Юристъ, 2004. – 671 с.
149. Сахаров А. Б. Правоохранительная деятельность и преступность / А. Б. Сахаров // Советское государство и право. – №1. – 1986. – С. 83–85.
150. Сердюк В. В. Функції юридичної відповідальності в правовій науці України та Польщі / В. В. Сердюк // Соціологія права. – №2. – 2011: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/39602>
151. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / О. Ф. Скакун. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
152. Скрипник А. П. Моральное зло в истории этики и культуры / А. П. Скрипник. – М.: Политиздат, 1992. – 351с.

153. Скрынченко Д. В. Ценность жизни по современно-философскому и христианскому учению / Д. В. Скрынченко. – Мн.: Либроком, 2010. – 192 с.
154. Слостенин В. А. Введение в педагогическую аксиологию / В. А. Слостенин, Г. И. Чижакова. – М.: Академия, 2003. – 192 с.
155. Сливка С. С. Юридична деонтологія: Підручник / С. С. Сливка. – К.: Атіка, 2003. – 320 с.
156. Сливка С. С. Проблеми правосвідомості особи: Навчальний посібник / С. С. Сливка, О. В. Гришук, О. М. Балинська, Т. З. Гарасимів [та ін.]. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – 508 с.
157. Соколенко О. Л. Напрямки правоохоронної діяльності: особливості теоретичного розуміння / О. Л. Соколенко // Вісник Київського нац. університету ім. Т. Г. Шевченка. Серія: Юридичні науки. – Вип.93. – 2012. – С. 69–72.
158. Соколов Н. Я. Профессиональная культура юристов и законность: Учебное пособие / Н. Я. Соколов. – М.: Проспект, 2011. – 160 с.
159. Спиркин А. Г. Философия: Учебник / А. Г. Спиркин. – М.: Гардарики, 2006. – 736 с.
160. Старостин Б. А. Ценности и ценностный мир / Б. А. Старостин. – М.: Компания Спутник+, 2002. – 154 с.
161. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: Підручник / В. Т. Білоус [и др.]. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.
162. Сёрль Дж. Рациональность в действии / Дж. Сёрль // Пер. с англ. А. Колодия, Е. Румянцевой. – М.: Прогресс, 2004. – 336 с.
163. Темченко В. І. Формування професійної правосвідомості працівників міліції (проблеми теорії та практики): Монографія / В. І. Темченко. – К.: Авангард, 2001. – 188 с.
164. Теория государства и права: Курс лекций / Ред. Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М.: Юристъ, 2002. – 776 с.
165. Теория государства и права: Учебник / Под ред. В. К. Бабаева. – М.: Юристъ, 2003. – 592 с.

166. Теория государства и права: Учебник / Под ред. А. С. Пиголкина. – М.: Городец, 2003. – 544 с.
167. Тетерич О. М. Соотношение морального и правового регулирования / О. М. Тетерич // Практична філософія та правовий порядок: Збірка наукових статей. – Х.: Центр Освітніх Ініціатив, 2000. – С. 74–75.
168. Тихонравов Ю. В. Основы философии права. Учебное пособие / Ю. В. Тихонравов. – М.: Вестник, 1997. – 604 с.
169. Топчий Л. В. Социальное обслуживание населения. Ценности, теория, практика / Л. В. Топчий. – М.: РГСУ, 2012. – 322 с.
170. Трубецкой Е. Н. Право и нравственность/ Е. Н. Трубецкой // Русская философия права. – СПб.: Алетейя, 1999. – С. 206–228.
171. Фесенкова Л. В. Жизнь как ценность / Л. В. Фесенкова. – М.: ИФРАН, 2000. – 270 с.
172. Філософія права : Словник / Укладачі: В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. І. Панов. – К.: Ін Юре, 2003. – 408 с.
173. Філософія права / За ред. Джоела Фейнберга, Джулса Коулмена. – К.: Основи 2007. – 1254с.
174. Философия права: Учебник / О. Г. Данильян, Л. Д. Байрачная, С. И. Максимов [и др.] // Под ред. О. Г. Данильяна . – М.: Эксмо, 2005. – 416 с.
175. Философская антропология. Человек многомерный: Учебное пособие / Под. ред. С. А. Лебедева. – М.: Юнити-Дана, 2010. – 352 с.
176. Фофанов В. П. Социальная деятельность как система: Монография / В. П. Фофанов. – Новосибирск: Наука, 1981. – 240 с.
177. Фукуяма Френсис. Сильное государство: Управление мировой порядок в XXI веке / Френсис Фукуяма. – М.: АСТ, 2006. – 220 с.
178. Фуллер Л. Мораль права / Л. Фуллер. – К.: Сфера, 1999. – 232 с.
179. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность / Юрген Хабермас. – М.: Наука, 1995. – 176 с.

180. Цвік М. В. Загальна теорія держави і права: Підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин. – Х.: Право, 2009. – 572 с.
181. Цимбалюк М. М. Онтологія правосвідомості: теорія та реальність: Монографія / М. М. Цимбалюк. – К. : Атіка, 2008. – 285 с.
182. Цирфа Г. О. Юридична деонтологія: Навчальний посібник / Г. О. Цирфа. – К.: Україна, 2005. – 210 с.
183. Человек в мире ценностей и смыслов / за ред. А. Михеева. – Петрозаводск: Изд-во Петрозаводского университета, 2001. – 124 с.
184. Чувилев А. А. Правоохранительные органы: Учебное пособие / А. А. Чувилев, Ан. А. Чувилев. – М.: Юриспруденция, 2000.– 176 с.
185. Чумаков А. Философия в профессиональной деятельности / А. Чумаков, М. Вальяно, А. Волобуев: учебное пособие. – М.: Москва, 2014. – 416 с.
186. Шай Р. Я. Основні напрями та завдання правоохоронної діяльності в правовій державі / Р. Я. Шай // Митна справа. – № 3. – 2011. – Ч.2. – С. 51–56.
187. Шереги Ф. Є. Социология права. Прикладные исследования / Ф. Є. Шереги. – СПб.: Алетейя, 2002. – 447 с
188. Шестов Н. И. Политический миф теперь и прежде / Н. И. Шестов. – М.: Олма-Пресс, 2005. – 414 с.
189. Шохин В. К. Философия ценностей и ранняя аксиологическая мысль: Монография / В. К. Шохин. – М.: РУДН, 2006. – 457 с.
190. Юзікова Н. С. Судові та правоохоронні органи України: Навчальний посібник. – К.: Істина, 2006. – 320 с.
191. Юридическая энциклопедия / Отв. ред. Б. Н. Топорнин. – М.: Юристь, 2001. – 1272 с.
192. Эрроу К. Дж. Коллективный выбор и индивидуальные ценности / Кеннет Дж. Эрроу. – М.: ГУ ВШЭ, 2004. – 204 с.
193. Homo institutus – Человек институциональный: Монография / Под ред. проф. О. В. Иншакова. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2005. – 854 с.